Zbigniew Wiktor

Wrocław

e-mail: z.wiktor@gazeta.pl

Marksizm i konfucjanizm w ideologii Komunistycznej Partii Chin

Słowa kluczowe: marksizm, marksizm-leninizm, maoizm, konfucjanizm, neokonfucjanizm, taoizm, mohizm, legizm, konfucjanizm jako religia, ideologia, rewolucja, Chińska Republika Ludowa, Deng Xiaoping, Xi Jinping, socjalistyczna gospodarka rynkowa, kapitalizm państwowy, socjalizm z chińską charakterystyką, walka klasowa w Chinach

Uwagi wstępne

Chińska Republika Ludowa jest dynamicznie rozwijającym się społeczeństwem, którego gospodarka od kilku lat jest traktowana przez znawców jako druga w świecie, a niektórzy uważają, że pod względem produktu krajowego brutto przegoniła Stany Zjednoczone Ameryki i znajduje się na miejscu pierwszym. Rodzi to cały szereg następstw nie tylko ekonomicznych, ale także społecznych i politycznych. Dodatkowym elementem w tej dyskusji jest odmienność polityczno-ustrojowa ChRL, która jest państwem socjalistycznym i nie uznaje hegemonii kapitalistycznej Ameryki, choć w ostatnich wielu dziesiątkach lat potrafiła znaleźć korzystne dla siebie formy kooperacji z wielkimi gospodarkami świata w ramach pokojowego współistnienia. Obecnie potencjał gospodarczy i pozycja międzynarodowo-polityczna Chin są już tak wielkie, że bez państwa chińskiego nie można rozwiązać żadnego wielkiego problemu światowego¹.

¹ Liczne aspekty tych zagadnień podejmowane są przez coroczne Międzynarodowe Kongresy Azjatyckie w Toruniu. Zob. w szczególności: *Globalna potęga Chin. Czynniki i perspektywy*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2014, s. 5.

Chiny od tysięcy lat budziły zainteresowanie świata zachodniego głównie ze względu na wielkość państwa i narodu, ogrom bogactwa oraz odmienność cywilizacji chińskiej promieniującej na inne państwa i narody Azji i Dalekiego Wschodu. Chińczycy w ciągu liczącej około 5 tysięcy lat własnych dziejów przeżywali okresy wzlotów i upadku, jednak dzięki wielkości tej cywilizacji potrafili wychodzić z opresji historycznych i budować nowe okresy świetności. Fundamentalną rolę w tym dziejowym procesie odgrywały chińska kultura i państwo chińskie, którego początki sięgają III tysiąclecia przed naszą erą. W odróżnieniu od innych starożytnych cywilizacji Chińczycy potrafili utrzymać ciągłość własnej cywilizacji, rozwijając i dostosowując ją do nowych warunków rozwoju sił wytwórczych i zmieniającej się sytuacji międzynarodowej. Dużą rolę w rozwoju i umocnieniu państwa chińskiego i chińskiej cywilizacji odegrała odmienność gospodarczo-społeczna Chin wyrażająca się w powstaniu tak zwanego azjatyckiego typu produkcji, będącego podstawą gospodarczo-społeczną scentralizowanego państwa chińskiego zdolnego nie tylko do utrzymywania w ryzach własnego ludu, ale narzucającego także różne formy dominacji narodom sąsiadującym. O ogromnym potencjale finansowo-gospodarczym, organizacyjnym i logistycznym świadczą zachowane do dziś pozostałości Wielkiego Muru Chińskiego, kanały, regulacje rzek, systemy nawodnień, budownictwo miejskie i kwitnąca kultura, której ocalałe relikty zadziwiają współczesnych obserwatorów. Innym fenomenem chińskiej cywilizacji jest wczesne odejście społeczeństwa chińskiego od niewolnictwa, które przestało odgrywać dominującą rolę gospodarczą już w połowie I tysiąclecia przed naszą erą. Dużą rolę w tym procesie odegrała instytucja wiejskich (gminnych) wspólnot skupiających wolnych chłopów trudniących się pracą na roli, zróżnicowanych ekonomicznie, ale wolnych. Oznaczało to, że rozwój sił wytwórczych w rolnictwie był już na tak wysokim poziomie, że przestała być konkurencyjna siła robocza niewolników wykonujących prace pod przymusem nie tylko ekonomicznym, ale i administracyjnym. Bardziej wydajna była praca wolnego chińskiego rolnika, który jednak znalazł się w ryzach kształtującego się ustroju feudalnego, który trwał z różnymi zmianami do końca cesarstwa na początku XX wieku².

Ustrój feudalny trwający prawie 2,5 tysiąca lat miał liczne negatywne następstwa dla rozwoju Chin, szczególnie w ostatnich kilku wiekach. W warstwie kulturowej i religijnej dużą rolę w jego umacnianiu i petryfikacji odegrały konserwatywne nurty ideologiczne i wierzenia religijne, głównie konfucjanizm, taoizm, również zaczerpnięty z Indii buddyzm. Szczególnie dużą rolę odegrał konfucjanizm, który przechodził przez liczne fazy rozwojowe i stworzył liczne szkoły i kierunki ideowo-teoretyczne, generalnie jednak był najważniejszą podbudową ideowo-teoretyczną społec-

² Więcej na ten temat zob. fundamentalna praca autorów chińskich: Bai Shouyi, Yang Zhao, Gong Shuduo, Wang Guilin, Lu Zhenxiang, Fang Linggui, Zhu Zhongyu, Guo Dajun, *An Outline History of China*. Foreign Languages Press, Beijing 2002, s. 16 i n.

czeństwa chińskiego, zwłaszcza jego warstw wyższych – mandarynów, cesarstwa, ale także warstw niższych, głównie chłopów, stanowiących przez wieki główną masę narodu. Konfucjanizm był filozofią idealistyczną. Główną osią porządku społecznego, przyrody było „Niebo” jako amorficzne bóstwo wyznaczające podstawowe relacje między ludźmi, którzy mieli odwieczne miejsce i rolę w porządku społecznym. Początkowo konfucjanizm był teorią filozoficzną niemającą charakteru religijnego. Jednocześnie stanowił on podstawę do ważnego w kulturze chińskiej kultu przodków. Dopiero z czasem wykształciły się w nim pewne cechy doktryny religijnej, która wyznawana była przez setki milionów Chińczyków. Był to dodatkowy element konfucjanizmu wyznaczający jego znaczenie w kształtowaniu świadomości społecznej Chińczyków³.

Konfucjanizm jako nurt ideowo-religijny pełnił przez wieki rolę konserwatora feudalnych stosunków społecznych i był ważną podporą ustroju cesarskich Chin, w szczególności jego warstwy urzędniczej – mandarynów. Z tego powodu pod koniec XIX i na początku XX wieku był krytykowany i zwalczany przez postępowe nurtu społeczne, które zawitały do Chin w tej epoce. Szczególnie mocno krytykował konfucjanizm i zwalczał go jako ruch konserwatywno-reakcyjny marksizm i ruch komunistyczny. Po obaleniu cesarstwa w 1911 roku i powstaniu republiki burżuazyjnej wytworzyły się nowe warunki dla szybkiego rozwoju kapitalizmu i towarzyszących mu nurtów ideowo-politycznych. Było to konsekwencją otwarcia się Chin na kapitał zagraniczny i narzucania hegemonii Chinom przez imperialistyczne państwa Zachodu i Japonię. Postępowe siły chińskie rozumiały, że uratowanie niepodległości Chin i ich cywilizacji musi nastąpić za pomocą postępu gospodarczego i społecznego rodem z Zachodu. Jednym z takich nurtów stał się ruch robotniczy, rozwój marksizmu i ruchu komunistycznego. W 1921 roku powstała Komunistyczna Partia Chin⁴.

KPCh od początku przyjęła kurs na dążenie do obalenia państwa burżuazyjno-obszarniczego i ustanowienia państwa socjalistycznego, w związku z tym przeciwnikiem ideowo-politycznym stał się także konfucjanizm. Wielką rolę w zwalczaniu konfucjanizmu odegrał jej wielki przywódca Mao Zedong, którego zasługi rewolucyjne i w zakresie tworzenia podstaw ustroju socjalistycznego są historyczne. Mao działał w okresie wielkich sprzeczności i walk klasowych. Prowadził nieustanne wojny partyzanckie, przeciwko Japończykom, także inne formy walki z chińską burżuazją. Po 1949 roku, po powstaniu ChRL, te sprzeczności przybrały charakter nie tylko klasowy, ale też międzynarodowo-państwowy i między innymi znalazły wyraz w wojnie koreańskiej. Dalsza historia Chin ludowych do śmierci Mao to nieustanna

³ *Ibidem*, s. 98 i n. Por. też: J. Pimpaneau, *Chiny, kultura i tradycje*, tłum. I. Kałużńska, Warszawa 2001, w szczególności s. 168 i n.

⁴ Więcej na ten temat zob. R. Terrill, *Mao. Biografia*, tłum. J.M. Głogoczowski, Warszawa 2001, s. 78 i n.

walka polityczna na arenie wewnętrznej i międzynarodowej, która zaostrzała konfrontację ideową w Chinach między marksizmem i komunizmem a konfucjanizmem. Szczytowymi okresami tej walki był rok 1957 i kampania pod nazwą „Niech rozkwitą sto kwiatów i rozwija się sto szkół myślenia”, a w szczególności „wielka proletariacka rewolucja kulturalna” w latach sześćdziesiątych, kiedy ponownie w Chinach ujawniły się głębokie sprzeczności klasowe i hasło walki klasowej wykorzystywane było przez frakcję skrajnie lewicową do walki wewnętrznej o władzę. Wtedy poddano prześladowaniom licznych jeszcze zwolenników konfucjanizmu, na masową skalę niszczone prace i zabytki konfucjańskie. Bez wątpienia wielką zasługą Mao było radykalne ograniczenie roli konfucjanizmu i jego miejsca w społeczeństwie chińskim. Nie oznaczało to, że całkowicie wyeliminowano zwolenników i wpływy konfucjanizmu na życie publiczne, o czym świadczyły późniejsze krytyczne wypowiedzi Deng Xiaopinga, a w szczególności pewien powrót konfucjanizmu nie tylko do oficjalnego życia publicznego Chin, lecz również do Komunistycznej Partii Chin⁵.

Inaczej ta kwestia przedstawiała się po 1976 roku, po śmierci Mao, a w szczególności od 1978 roku, kiedy KPCh ogłosiła nowy program budowy socjalizmu, nazywany później „socjalistyczną gospodarką rynkową”. Chiny szeroko otwarły się na świat. Napłynął wielki kapitał zagraniczny, który ciągnął olbrzymie zyski z pracy taniej siły roboczej i korzystał z wielkich zasobów naturalnych i rynkowych Chin. Władze zezwoliły na reaktywację i rozwój własnej narodowej burżuazji, która z czasem wyrosła na znaczący sektor gospodarczy mający coraz większy udział w tworzeniu dochodu narodowego (nawet do dwóch trzecich), utrzymując jednak własność państwową w strategicznych gałęziach gospodarczych, w tym także własność ziemi. Chiny otwarły się szeroko na świat zewnętrzny, co między innymi znalazło wyraz w wymianie handlowej, idących w setkach tysięcy rocznie wyjazdach młodzieży uczącej się na zagranicznych uniwersytetach i innych szkołach wyższych, głównie amerykańskich, i rosnącej turystyce zagranicznej Chińczyków, która przekroczyła kilka lat temu 100 milionów turystów rocznie⁶.

Przejsie na tory socjalistycznej gospodarki rynkowej przyczyniło się do ożywienia chińskiej polityki zagranicznej. Wiodące ośrodki burżuazyjne na świecie, w szczególności w Stanach Zjednoczonych, postrzegały te zmiany jako krok do stopniowego demontażu socjalizmu w Chinach, rozumiejąc gospodarkę rynkową jako związaną wyłącznie z kapitalizmem i wyrażając nadzieję na dalsze zmiany ustrojowe, podobnie jak to miało miejsce w Związku Radzieckim i europejskich krajach demokracji ludowej w końcu lat osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesią-

⁵ M. Rakowski, *Przemiany i szanse socjalizmu (w konfrontacji z kapitalizmem od czasów Marksa po bliską przyszłość)*, Warszawa 2004, s. 88 i n.

⁶ Deng Xiaoping, *Wyzwalać myślenie „Poszukiwać prawdy w faktach, Jednoczyć się w patrzeniu w przyszłość”*, [w:] *idem, Chińska droga do socjalizmu. Wybór prac z lat 1956–1987*, tłum. Z. Góralczyk, Warszawa 1988, s. 81 i n.

tych XX wieku. Były to jednak płonne marzenia, kierownictwo KPCh i ChRL nie zamierzało zejść ze strategicznego kierunku i celu, jakim było podążanie i budowa socjalizmu, a w dalszej perspektywie komunizmu. Zmieniły się jednak uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne, a więc wymagały one zmiany drogi i metod osiągnięcia celów strategicznych. Kierownictwo KPCh pod przywództwem Deng Xiaopinga uczyniło ten program bardziej przystający do warunków zgodnie z zasadą, że trzeba budować prawdę na podstawie faktów, dostosowując go do realiów historycznych i ekonomicznych Chin. Jednocześnie odwoływano się do konfucjańskiej paremii, że „kto zna cel, ten znajdzie do niego drogę”⁷.

Deng Xiaoping odszedł od wielu dogmatycznych, a nawet utopijnych stwierdzeń i zasad swego wielkiego poprzednika opierającego się w znacznym stopniu na doświadczeniach i ustaleniach teoretycznych WKP(b) i Związku Radzieckiego o szybkiej możliwości zbudowania socjalizmu i komunizmu w Chinach, kraju historycznie zacofanym, w którym podstawą bytu większości ludności było biedne, rozdrobnione i ekstremalnie zacofane pod względem postępu technicznego rolnictwo. Co prawda uspołdzielczenie wsi w latach pięćdziesiątych przyniosło pewien wzrost wydajności pracy, ale późniejsze zmiany spółdzielni w komuny wiejskie będące formą ich centralizacji i administracyjnego komenderowania przyczyniły się do spadku tej wydajności, podobnie jak spadku zaufania do polityki rolnej KPCh. Na to nakładały się błędy polityki „Wielkiego Skoku” i „rewolucji proletariackiej”, które doprowadziły do chaosu gospodarczego i radykalnego spadku produkcji rolnej, co skutkowało głodem, a nawet śmiercią głodową w licznych prowincjach chińskich. Ten woluntarystyczny etap rządów Mao Zedonga pozostaje do dziś złym wspomnieniem po schyłkowych rządach Wielkiego Sternika⁸.

Problem jednak nie był tylko wynikiem błędów Mao. W tym czasie w KPCh toczyła się ostra walka pomiędzy różnymi frakcjami partyjnymi, w tym między frakcją lewąką kierowaną przez marszałka Lin Biao i małżonkę Mao Zedonga – Jiang Qing, stojących na stanowisku skrajnego egalitaryzmu zwanego też „koszarowym socjalizmem”, a frakcją Deng Xiaopinga i Liu Szaotsi, którzy uważali, że dla rozwiązania problemów Chin, kraju ekstremalnie biednego i zacofanego historycznie, niezbędne jest szerokie otwarcie na świat i wejście na drogę kooperacji z rozwiniętymi państwami kapitalistycznymi, nie stając się równocześnie ich satelitą. Ażeby przyspieszyć rozwój Chin, trzeba się było cofnąć nie o jeden krok, ograniczyć, a nawet zrezygnować z deklarowanych konstytucyjnie licznych praw socjalnych. Zezwolić na legalną działalność chińskiej inicjatywie prywatnej i wpuścić na teren kraju wielki kapitał

⁷ Szczególnie trudnym i delikatnym problemem reform są przemiany w rolnictwie. Por. Wnikliwe studium na ten temat: Jiang Changyun, *China in Transition: Agriculture, Rural Areas and Farmers*, Anhui 2014, s. 7 i n.

⁸ Deng Xiaoping, *Przestrzegać czterech podstawowych zasad*, [w:] *idem, Chińska droga...*, s. 99 i n.

zagraniczny, jego potężne korporacje, a także banki, które uruchomiły wielką produkcję, wykorzystując tanią siłę roboczą i surowce⁹.

Jak wiadomo, po 40 latach polityka ta przyniosła wielkie osiągnięcia gospodarcze i społeczne, Chiny wyrosły na drugą gospodarkę świata, wyprowadzono z nędzy ponad 700 milionów Chińczyków. Jednocześnie kraj podzielił się wewnętrznie, społecznie i klasowo, powstały nowoczesne gałęzie przemysłu, rozwinęły się nowoczesne usługi, które tworzą ponad 90% PKB, odrodziła się wielka narodowa burżuazja, nadal nie jest rozwiązany problem modernizacji rolnictwa, na wsi zamieszkuje ponad pół miliarda ludzi, których dochody są średnio trzy razy niższe niż dochody ludności miejskiej. KPCh, przyjmując program socjalistycznej gospodarki rynkowej, nie odrzuciła zasady walki klasowej, przyjęła jednak, że na obecnym etapie nie jest ona główną sprzecznością. Podstawową sprzecznością współczesnych Chin jest sprzeczność między rozwojem sił wytwórczych a rosnącymi potrzebami narodu chińskiego. Główny wysiłek narodu powinien iść w kierunku maksymalnego uwolnienia sił wytwórczych na bazie rosnących zasobów wewnętrznych, ale również otwarcia się na zewnątrz i szerokiej kooperacji z zagranicznymi podmiotami gospodarczymi, handlu, instytucji naukowo-technologicznych i finansowych.

Socjalizm jako ustrój społeczny nie jest w Chinach zagrożony. Kontrrewolucja trzymana jest w ryzach. Kierowniczą siłą pozostaje nadal Komunistyczna Partia Chin stojąca na gruncie marksizmu-leninizmu i myśli Mao Zedonga, a jej głównym zadaniem jest wyrażanie i obrona interesów ludzi pracy. W związku z tym główna linia ideologiczna i polityka partii przyjęła postać tak zwanych czterech zasad: 1) trzymania się socjalistycznej drogi; 2) przestrzegania demokratycznej dyktatury ludu (proletariatu); 3) przestrzegania kierowniczej roli partii komunistycznej i 4) przestrzegania marksizmu-leninizmu i myśli Mao Zedonga. Jednocześnie złagodzono dotychczasową politykę w stosunku do konfucjanizmu, który w Chinach był i jest nie tylko rozbudowanym nurtem filozoficznym oddziaływającym na światopogląd licznych mas ludowych, świata urzędniczego, ale częściowo będącym także jedną z głównych religii w Chinach, której wyznawcy jeszcze w 1956 roku stanowili około 300 milionów wiernych i była to jedna z trzech głównych religii obok taoizmu i buddyzmu. Zaprzestano dawnych praktyk administracyjno-prawnego prześladowania konfucjanizmu, z więzień i obozów reedukacyjnych zwolniono aktywnych konfucjanistów, a więc głoszących publicznie poglądy konfucjańskie, zwrócono skonfiskowane książki konfucjańskie. Jednym słowem – konfucjanizm uznano za światopogląd filozoficzny prywatny i osobisty, niezagrażający ustrojowi. W związku z tym pojawia

⁹ Z. Wiktor, *Chiny na drodze socjalistycznej modernizacji*, Toruń 2008, w szczególności część napisana przez prof. M. Rakowskiego, *Rozwój Chin a świat*, s. 259 i n.

się potrzeba przedstawienia zarysu filozofii konfucjańskiej i jej rozwoju na tle dawnych epok¹⁰.

Zarys rozwoju konfucjanizmu w Chinach

Jak wspomniano, cywilizacja chińska liczy około 5 tysięcy lat, a pierwsze chińskie państwa, w szczególności dynastia Xia, sięgają końca III tysiąclecia p.n.e., ale wszechstronny rozwój kultury, w tym także filozofii, nastąpił dopiero w okresie dynastii wschodnich Czou (Eastern Zhou), nazywanej także Okresem Wiosny i Jesieni i Walczących Królestw w latach 770–221 p.n.e. Było to następstwem szybkiego rozwoju sił wytwórczych i pełnego rozkwitu chińskiej cywilizacji promieniującej też na kraje sąsiednie. Jednocześnie okres ten znamionowany był upadkiem władzy centralnej i rozpadem Chin na liczne państwa dzielnicowe, co między innymi sprzyjało powstawaniu różnorodności myśli społecznej, w tym kształtowaniu się licznych idei i poglądów filozoficznych, co później nazywano określeniem „Sto Szkół”. Ferment i rozkład polityczny były korzystne dla powstawania warunków dla ideowego pluralizmu. Jednocześnie rozbieżności dzielnicowe powodowało brak stabilizacji, wzajemne walki, upadek moralności, porządku, pogłębiał się chaos sprzyjający rządcom bezprawia i zagrożeniom zewnętrznym. Zachwiane zostały dotychczasowe wartości, wyrastały warunki i kryteria nowych zasad, interesów i wartości. Z czasem rodziła się legenda o „złoty” dawnych czasach, w których panowały porządek, ład, bezpieczeństwo państwa, wspólnot wiejskich, rodzin i jednolitego państwa¹¹.

Na tym gruncie historyczno-rozwojowym powstawały nowe kierunki myśli społeczno-politycznej, określenia istoty nowych stosunków między panującym, arystokracją i ludem, budowano nowe konstrukcje wyznaczające relacje charakterystyczne dla nowego układu sił społecznych, które opisywane były przez nowych myślicieli będących także nierzadko politykami, którzy stanowili później prototyp uczonego-dygnitarza chińskiego. Jedną z takich postaci był Konfucjusz (Kung-cy, Kung-fu-cy) żyjący w latach 551–479 p.n.e., głównie w obecnej prowincji Shandong. Jego wielką zasługą było, że przeniósł on wiedzę o dawnej cywilizacji z okresu dynastii Czou (Zhou) do nowej epoki jako tak zwany Złoty Wiek, którą opracował i komentował w twórczy sposób. Poszukiwał wzoru społeczeństwa doskonałego, w związku z tym idealizował dawnych bohaterów, wartości i zasady wyznawane przez nich,

¹⁰ Niektóre aspekty tego zagadnienia przedstawiają: T. Stępień, M. Zajęcki, *Komunistyczna czy Konfucjańska Partia Chin? Krytyka zbyt łatwych wyjaśnień*, [w:] *Globalna potęga Chin. Czynniki i perspektywy*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2014, s. 59 i n.

¹¹ Więcej na ten temat zob. M. Granet, *Cywilizacja chińska*, tłum. M.J. Kunstler, Warszawa 1973, s. 40 i n. Przydatnym źródłem do studiowania filozofii starożytnych chińskich filozofów, w szczególności Konfucjusza, jest chińska praca przetłumaczona na angielski pt. *An Introduction To Chinese Classics: Confucianism, Taoism And Buddhism*, Beijing 2014, s. 30 i n.

tak w kwestiach materialnych, jak i duchowych. Konfucjusz hołdował idealistycznej koncepcji świata. Uważał on, że Przyroda i Niebo poruszają się zgodnie z określonym trybem lub drogą (*tao*). Odpowiednio do tego człowiek także znajduje odpowiednie miejsce we właściwym porządku, przestrzegając wszystkich związanych i uświęconych rytuałów (obrzędów) i zwyczajów (*li*). Podstawową komórką społeczną jest patriarchalna rodzina, w związku z tym relacje w niej i role pełnione przez jej członków były zhierarchizowane i wyznaczały standardy funkcjonowania innych struktur społecznych, w tym państwa.

Konfucjusz dążył do stworzenia filozofii społecznej, która miała łączyć zasady etyczne, społeczne i polityczne, a także formułował zasady i sposoby sprawowania władzy państwowej, która miała przywrócić stabilną i silną władzę państwową, będącą podstawą osiągania nie tylko porządku i harmonii społecznej, ale również szczęścia człowieka. Budował on system uniwersalny, który miał obowiązywać po wsze czasy, mający jednak zakorzenienie w dawnych dziejach. Wyznaczało go pięć zasad, wartości i zależności społecznych (*wu lun*): 1) syna od ojca; 2) żony od męża; 3) młodszego brata od starszego; 4) podwładnego od panującego; 5) przyjaciela od przyjaciela. Dążył także do stworzenia wyraźnie sprecyzowanej patriarchalno-feudalnej hierarchii społecznej, w której każdy zajmowałby z góry ustalone miejsce (teoria właściwych nazw) wyznaczające mu odpowiednie zachowanie. Podstawą tego układu była zasada żen (*ren*), czyli humanitarność, *i*, czyli sprawiedliwość, oraz *li*, czyli rytuał, obrzęd, etykieta. Miało to prowadzić do powstania „społeczeństwa współpracującego”, którego wzorem i podstawową komórką miała być rodzina patriarchalna (zasada harmonii społecznej). Rodzina zatem była najważniejszą strukturą społeczną, a państwo było przedłużeniem rodziny patriarchalnej. W strukturze tej władca patriarchalny był ojcem swego ludu. Władca powinien być sprawiedliwy (*czy*), prawy (*i*), wierny (*czung*), wyrozumiały i tolerancyjny (*szu*). Powinna go cechować także miłość altruistyczna, humanitaryzm, ludzkość (*ren*), powinien respektować zasadę: „Czego nie chcesz, aby Tobie czyniono, nie czyni innym”. Powinien być człowiekiem światłym (*wen*) i zachowywać wszystkie rytuały (*li*)¹².

Konfucjanizm wyrażał ideologię tych warstw arystokracji, które dążyły do zachowania systemu patriarchalno-rodowego i przeżytków wspólnoty w gospodarce rolnej. Stał on na gruncie naturalnych (dla niego) różnic klasowych, gloryfikował nierówności klasowe i uważał je za niezmiennie, w związku z tym krytycznie oceniał bogacenie się i wywyższanie ludzi z niższych klas. Zgodnie z nauką Konfucjusza każdy człowiek powinien zajmować określone miejsce w społeczeństwie. Podkreślała to jego paremia: „Cesarz powinien być cesarzem, poddany – poddanym, ojciec – ojcem, syn – synem”. Konfucjaniści byli zdecydowanymi obrońcami niezmiennego ustroju

¹² W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 58–61. Zob. też: *Konfucjanizm*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. V, Warszawa 1963, s. 797.

patriarchalnego i przywiązywali wielkie znaczenie do kultu przodków, co stało się później podstawą religii konfucjańskiej¹³. W centrum doktryny Konfucjusza szczególne miejsce mieli zajmować „ludzie szlachetni” (*cuncy*), czyli intelektualiści mający pomagać władcom i kierować „gminem” (ludem) w pracy nad odbudową starego „złotego ustroju” z okresu wcześniejszych dynastii Szang (Shang) i pierwszych Czou (Zhou). Podstawową kwestią było ustanowienie prawidłowych relacji między człowiekiem, współzyciem ludzi i sposobami rządzenia, tak by prowadziły one do doskonalenia osobowości człowieka. Podstawą tego założenia była zasada, że wszystko, co się dzieje, musi być zgodne „z ładem Nieba” (*tao*). Znajomość tego „ładu” i opartych na nim prawideł postępowania w stosunkach międzyludzkich stanowiła centralny punkt doktryny, która stała się typową „religią bez boga” nastawioną na regulację współżycia ludzi. Rozwój i dalsze przekształcenie się konfucjanizmu w religię trwały wiele stuleci. Początkowo konfucjanizm nie znajdował uznania wśród panujących, znalazł jednak uznanie wśród intelektualistów i urzędników (mandarynów) i wyrażał ich aspiracje społeczno-polityczne i kulturalne, stawał się doktryną tej nowej, rosnącej na znaczeniu warstwy urzędniczej, która w chińskim feudalizmie znalazła dla siebie ważne miejsce społeczne. Konfucjusz jako arystokrata gardził ludem, który traktował przedmiotowo. Nad ludem władca ma panować, prowadzić go, lud nie może być traktowany jako równorzędna część społeczeństwa, a tym bardziej nie można mu przyznawać jakiegokolwiek roli politycznej. Naukę Konfucjusza w swym pierwotnym założeniu da się określić jako swoisty kodeks moralno-etyczny i polityczny dla panującego. Wyznaczał on nawet nowe standardy kierowania państwem. Można go jako takiego porównać do Niccolò Macchiavellego z Florencji żyjącego w zupełnie innej epoce, który w dziele *Ksiągę* przedstawił swoje rady dla władcy, jak dobrze i skutecznie rządzić państwem¹⁴.

Konfucjanizm był rozwijany przez uczniów założyciela, w tym Cy-sy, Jang-Siung, a później Meng-cy i Sun-cy, w IV–III wieku p.n.e. W tym czasie Chiny popadły w jeszcze większy chaos polityczny, co rzutowało na kryzys gospodarczy i upadek dotychczasowych osiągnięć chińskiej cywilizacji. Nauki Meng-cy (Mencjusza) to wielkie wołanie o silne i sprawiedliwe rządy, stabilizację oraz bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne kraju. Mencjusz był również zwolennikiem idealizmu, co znalazło wyraz w koncepcji Nieba jako wiodącej idei w sprawach ludzkich, ale jednocześnie mocniej formułował rolę ludu jako podmiotu, co znalazło wyraz w tym, że głos ludu jest głosem Nieba (co przypomina zasadę starożytnego Rzymu: *vox populi – vox dei*). Odzwierciedliło się to w idei „mandatu Nieba”, co oznaczało, że

¹³ *Historia powszechna*, t. II, Warszawa 1964, s. 501. Zob. też: A. Kość, Konfucjanizm, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Lublin 2004, s. 785–789.

¹⁴ K. Grzybowski, *Niccolò Macchiavelli, Ksiągę*, Warszawa 1970. Zob. też: M. Baranowska, *Cel uświęca środki, czyli Niccolò Macchiavellego rozważania o władzy*, Toruń 2018.

władca sprawuje władzę z „mandatu Nieba”. Jeśli władca źle rządzi, popełnił błędy lub zbrodnie, może być usunięty, gdyż stracił „mandat Nieba”. Ta kategoria panowania za sprawą „mandatu Nieba” i władcy jako wysłannika (mandatariusza) Nieba dotrwała aż do XX wieku i nawet termin „rewolucja” oddany jest przez słowa *ko ming* (zmiana mandatu), przy czym owa zmiana rządu mogła być dokonana przez jego ministrów bądź rodzinę, ale nie przez lud. Stosunek Mencjusza do ludu był nie mniej paternalistyczny niż Konfucjusza, co było wyrazem jego klasowo-feudalnego myślenia. Mencjusz był filozoficznym przedstawicielem arystokracji. Według niego społeczeństwo składało się zasadniczo z dwóch klas: pracujących fizycznie (lud) i umysłowo (szlachetnie urodzeni). Zadaniem pierwszej grupy było utrzymanie drugiej klasy i rządzenie ludem. Jednocześnie Mencjusz zwracał uwagę, że dobry władca powinien zabezpieczać dobrobyt ludu, gdyż jest to warunkiem dobrego wykonywania jego obowiązków i na tym polegała istota dobrych rządów. Nowym elementem nauki Mencjusza była idea o wrodzonej dobroci natury ludzkiej. Podkreślał on ważną rolę edukacji, szczególnie pochwalał w stosunkach społecznych synowskie oddanie, co przyczyniało się do umocnienia nie tylko rodziny, ale i państwa.

W III wieku p.n.e. konfucjanizm rozwinął się również w kierunku materialistycznym, zawierał także pewne elementy taoizmu i legizmu. Jego wybitnym przedstawicielem był Sun Cz’ing, który dowodził, że Niebo nie odgrywa żadnej roli w życiu człowieka. Można go uznać za przedstawiciela chińskich agnostyków bądź nawet ateistów i pod tym względem mógł wywrzeć pewien wpływ na ideologię rodzącą się w latach dwudziestych Komunistycznej Partii Chin. W odróżnieniu jednak od komunistów, którzy na ogół są optymistami, Sun był pesymistą, twierdząc, że natura ludzka jest od początku życia zła. Można się jej przeciwstawić przez edukację. Uczniowie Suna znaleźli porozumienie z legistami propagującymi między innymi rządy prawa i konieczność rządów silnej ręki, a nawet niezbędną surowych kar¹⁵.

W V–IV stuleciu p.n.e. powstawały też inne prądy filozoficzne i religijne. Jednym z nich był taoizm. Za twórcę tej filozofii uznaje się Lao Tzu. Najwcześniejszym dziełem tej nauki było *Tao Te Czing* (Droga i jej potęga). Zdaniem Witolda Rodzińskiego można ją było uznać za filozofię sprzeciwu wobec niesprawiedliwości, rozkładu i korupcji ówczesnego społeczeństwa. Celem życia człowieka powinno być osiągnięcie zgodności z *Tao*, przy czym nie jest to „droga”, jak w nauce Konfucjusza, lecz bardziej „pierwsza zasada wszechświata”, swoisty „ład przyrody”. Należy żyć zgodnie i w harmonii, wobec zła stawiać bierny opór. Pożądany jest powrót do stanu pierwotnego każdego rządu, a więc była to negacja ówczesnych form panowania.

¹⁵ W. Rodziński, *Historia Chin*, s. 65. Nowatorską interpretację historii Chin, w szczególności przywództwa i władzy państwowej w Chinach (na tle rozwoju konfucjanizmu), przedstawia: J. Sielski, *Polityczne wzory przywództwa i władzy w Chinach*, [w:] *Wektory zmian w polityce Chińskiej Republiki Ludowej w okresie rządów Xi Jinpinga*, red. J. Marszałek-Kawa, M. Bidziński, Toruń 2018, s. 202 i n.

Podstawową kategorią była zasada *wu wei*, czyli bezczynność, bierność. Idealem Lao Tzu był nie mityczny „Złoty Wiek”, lecz prymitywna wspólnota wiejska, która istniała jeszcze wcześniej i przetrwała mimo upadku różnych państw i dynastii. W późniejszych wiekach taoizm rozwinął się w różne szkoły, przyjął także pewne elementy mistycyzmu i ze względu na poszukiwanie jego źródeł we wspólnotach wiejskich stał się religią znacznej części mas plebejskich, a jego wartości znalazły się na sztandarach ludowych powstań. Taoizm, negując porządki państwa feudalnego, stawał się prądem społeczno-politycznym nieprzyjawnym porządkowi feudalnemu, przez który był zwalczany. Komuniści częściowo nawiązywali do niektórych haseł taoizmu w swej walce z Kuomintangiem i krytyki pozostałości feudalizmu, które dawały o sobie znać również po rewolucji 1949 roku¹⁶.

Znaczący wpływ na życie ideowo-społeczne starożytnych Chin miała też filozofia Mo Ti żyjącego na przełomie V i IV wieku p.n.e., zwana mohizmem i kontynuowana przez jego uczniów. Mohizm i jego różne szkoły postrzegany jest w literaturze jako swoisty ideowy konkurent konfucjanizmu. Niektórzy znawcy mohizmu traktują go jako filozofię materialistyczną stawiającą sobie jako cel społeczny osiągnięcie społeczeństwa idealnego. Mo Ti głosił, że droga do tego celu wiedzie przez wzbogacenie kraju, wzrost liczby ludności, zachowanie ładu oraz zabezpieczenie dobrobytu ludu. Sprzeciwiał się ulubionym przez konfucjanistów rozrzutnym ceremoniałom, krytykując je jako marnotrawne. Potępiał wojny agresywne jako niebraterskie, mordercze i marnotrawne, czyli niesprawiedliwe. Był jednocześnie zwolennikiem wojny obronnej. Założenia te są do dziś aktualne w społeczeństwach nastawionych pokojowo, także w Chińskiej Republice Ludowej, której doktryna wojenna oparta jest na taktyce defensywnej. Główną doktryną filozofii Mo Ti była zasada „powszechnej miłości”, którą widział jako godną stosowania przez wszystkie państwa i narody, co mogłoby stanowić podstawę eliminacji źródeł konfliktów społecznych i wojen. W doktrynie tej jest zapowiedź uznanej obecnie przez postępowe państwa i narody praktyki pokojowego współistnienia, której również hołduje Chińska Republika Ludowa. Słabością tej nauki jest usytuowanie czynnika sprawczego tak pożądanego porządku społecznego w koncepcji „powszechnej miłości”, a więc w czynniku emocjonalnym i moralnym. Autor nie wskazywał na gwarancje materialne, a przede wszystkim siłę społeczną, która mogłaby wprowadzić realizację tak szczytnej idei. Jednocześnie tak humanistyczna i równościowa koncepcja filozoficzna nie mogła się podobać ówczesnym władcom, gdyż naruszała podstawy panujących wtedy stosunków feudalnych Chin i zagrażała ich panowaniu¹⁷.

¹⁶ W. Rodziński, *Historia Chin*, s. 69–70. Więcej na temat taoizmu i jego stosunku do konfucjanizmu zob. *Chińskie ABC*, red. Li Weida, Brzezia Łąka 2016, s. 205 i n.

¹⁷ W. Rodziński, *Historia Chin*, s. 72.

Innym kierunkiem filozoficznym ze znacznymi elementami doktryny politycznej był legizm, który wykształcił się w IV wieku p.n.e. Za jego twórcę uważa się Han Fei, który był uczniem Sun Cz'inga, jednego z kontynuatorów konfucjanizmu. Zawarł on podstawowe idee legizmu w pracy *Han Fei Tzu (Księga Mistrza Han Fei)*. Nazwa kierunku nawiązywała do ważnej roli prawa w życiu społecznym. Legiści czerpali natchnienie z idei konfucjanizmu, taoizmu i mohizmu, ale odrzucali ideały antycznosci jako mitycznego ideału, podkreślali natomiast znaczenie prawa i potęgi panującego, jak również konieczność ustanowienia właściwego systemu kar i nagród. Mieli bardzo pragmatyczny i utylitarny stosunek do nauki i wiedzy. Idealizowali przemoc i siłowe instrumenty wymuszania porządku społecznego. Mieli krytyczny stosunek do nauki, historii, kultury, filozofii, sztuki i moralności. Były one ich zdaniem całkowicie zbędne, szkodliwe, a nawet wywrotowe. W ich koncepcji idealnie zorganizowanego społeczeństwa naczelne i kierownicze stanowisko zajmował panujący władca dysponujący sprawnym aparatem, zdyscyplinowany i wymagający posłuszeństwa od ludu, jak i od podległych urzędników. Lud pozbawiony był możliwości dostępu do edukacji i wiedzy, nie miał zajmować się myśleniem, ale miał okazywać ślepe posłuszeństwo królowi, cesarzowi. Zdaniem legistów człowiek z natury jest zły i samolubny. Gdyby nie państwo i władza, wszyscy by walczyli ze sobą, powodując chaos. W związku z tym powstaje potrzeba istnienia silnej władzy państwowej, która może utrzymać takie samolubne społeczeństwo w ryzach. Tylko w silnie zorganizowanym, scentralizowanym i zmilitaryzowanym społeczeństwie można zapewnić ład i porządek oraz zapewnić rozwój społeczeństwa. Legiści stworzyli teoretyczne podstawy dla późniejszego bezwzględnego i drapieżnego absolutyzmu cesarstwa Cz'in (Qin). Społeczeństwo było przedstawiane jako piramida, na czele której stał despotyczny władca mający do dyspozycji biurokrację wojskową i masy ludowe.

Koncepcja legistów odpowiadała nowym, rodzącym się stosunkom społecznym, w których zanikała dawna arystokracja rodowa i rodziła się nowa arystokracja – biurokracja wojskowa wielkich nowych obszarników będących podporą władzy cesarza¹⁸. Koncepcja legistów zrobiła wielką karierę jako podstawa teoretyczna późniejszej scentralizowanej władzy dynastii Cz' in (Qin) trwającej krótko w latach 221–207 p.n.e., władca której po raz pierwszy w historii Chin podbił i zjednoczył wszystkie dotychczasowe podzielone księstwa i królestwa oraz stworzył cesarstwo, które odpowiednio zreformował i zorganizował w pełni scentralizowany i zmilitaryzowany organizm polityczno-administracyjny. Jednocześnie przeprowadził liczne reformy gospodarcze, finansowe, komunikacyjne, obronne, które uczyniły z Chin jednolity kraj spajany też osiągnięciami kultury i cywilizacji chińskiej. Od tego czasu Chiny stały się wielkim mocarstwem, które potrafiło wchodzić w stosunki gospodarcze i handlowe nawet z najbardziej odległymi krajami ówczesnego świata,

¹⁸ *Ibidem*, s. 71.

między innymi z Cesarstwem Rzymskim. Kult silnej władzy, scentralizowanych rządów przyświecał wielu innym dynastiom chińskim sięgającym w późniejszej historii do wzorów Qin. Nie zawsze się to udawało i Chiny wielokrotnie padały ofiarą własnych słabości bądź siły sąsiadów, musiały także znosić obce panowanie, na przykład w epoce mongolskiej (Yuan) czy panowania mandżurskiego (Qing), ale dzięki swej wielkiej cywilizacji po pewnym czasie udawało im się obalić obce panowanie i odbudować własną potęgę.

Wielką rolę ideowo-polityczną w tych historycznych procesach odegrał konfucjanizm, a także zbliżone kierunki filozoficzne i religijne jako podstawa kulturowa chińskiej cywilizacji. Były one ważnym lepiszczem filozoficznym i religijnym narodu chińskiego niezależnie od różnic ontologicznych i epistemologicznych oraz ich użyteczności w realizacji celów społecznych, głównie politycznych. W kolejnych wiekach i epokach uczniowie i kontynuatorzy tych nauk niezależnie od różnic podkreślali znaczenie i rolę dawnej tradycji. Ludzie powinni postępować zgodnie z zasadami określającymi ich miejsce w feudalnej hierarchii społecznej i głosić kult przeszłości. Jak już wspomniano, w okresie dynastii Cz'in (Qin) dotychczasowy król zjednoczył państwo, podbił inne tereny i uzależnił liczne inne państewka od Cz'in, co umocniło jego autorytet i władzę tak wewnątrz, jak i na zewnątrz kraju. Jako pierwszy władca Chin przybrał tytuł cesarza i wprowadził liczne reformy w zarządzaniu, obronności i komunikacji w kraju. Były to cechy idealnego wręcz państwa i postulowanego przez konfucjanizm porządku społecznego, ale cesarz nie znalazł zrozumienia dla tej doktryny, a nawet nakazał spalenie wszystkich jego ksiąg. Panowanie pierwszego wielkiego cesarza nie trwało długo. Po jego śmierci, za dynastii Han, nastąpił renesans konfucjanizmu. W renesansie doktryny pomogło liczne grono uczniów, którzy z pamięci odnowili księgi Konfucjusza, opatrując je również własnymi oryginalnymi komentarzami. Konfucjanizm stał się oficjalną doktryną filozoficzną, z czasem religią państwową i teoretyczną podstawą biurokratyczno-feudalnej monarchii chińskiej. W okresie dynastii Han, która dzieliła się na Zachodnią (206 p.n.e.–24 n.e.) i Wschodnią (25–220 n.e.) nastąpiła modyfikacja jego zasad odpowiednio do nowej epoki.

W okresie wcześniejszej dynastii Han (Zachodniej) Chiny przeżywały okres dużego rozwoju, co było kontynuacją poprzedniego etapu z dynastii Qin, kiedy państwo zostało zjednoczone i scentralizowane oraz osiągnęło niebywały rozwój terytorialny i ludnościowy. Nastąpił szybki rozwój gospodarczy, wdrożono nowe techniki produkcyjne, rozwijał się handel, także zagraniczny, odchodzono od pozostałości niewolnictwa na rzecz gospodarki feudalnej, czemu towarzyszyły zmiany w rozwoju kultury i nauki. Silna i scentralizowana władza potrzebowała państwowej ideologii wspierającej i uzasadniającej władzę cesarza, do czego znakomicie nadawał się konfucjanizm.

Liu Pang, który był jednym z założycieli nowej dynastii, początkowo odnosił się wrogo do konfucjanizmu. Przyczyna była prosta – zdobył on władzę w drodze powstania ludowego, a to nie mogło się podobać konfucjanistom, ale zmienił swój stosunek, gdy udzielili mu swego poparcia w walce z innymi pretendenciami do tronu cesarskiego. Przydatne okazały się dla umocnienia władzy niektóre ceremonie konfucjańskie, ale Liu Pang nie odwołał całkowicie edyktu cesarza Ts'in o potępieniu ksiąg konfucjańskich. Uczynił to dopiero jego następca Wu-ti (140–107 p.n.e.), uznając konfucjanizm za urzędową panującą ideologię. Nauka Konfucjusza stała się podstawą egzaminów obowiązujących urzędników państwowych. Dotyczyło to między innymi traktatu o sztuce rządzenia państwem napisanego stosownie do nowej epoki przez Tung Czung-szu. Wu-ti oparł się na nowej arystokracji, uzależnił ją od siebie nowymi nadaniami i przywilejami, ponownie scentralizował państwo, wprowadził sprawną administrację, szczególnie finansową i wojskową, liczne monopole państwowe zapewniające stały dopływ pieniędzy do kasy państwowej. Z czasem konfucjanizm stał się jedyną ideologią panującą w cesarstwie i nastąpiło potępienie innych nauk¹⁹.

Po upadku dynastii Han wystąpił też upadek scentralizowanej władzy cesarskiej, co osłabiło konfucjanizm jako ideologię i religię państwową. Jednocześnie nastąpił wzrost wpływów buddyzmu importowanego z Indii i Tybetu. Ponowna restytucja konfucjanizmu miała miejsce w okresie dynastii Tang (618–907) dążącej do odtworzenia scentralizowanej i mocarstwowej potęgi cesarskiej Chin. Proces ten rozpoczął się w czasie poprzedzających dynastię – około 550 roku nastąpiło restytuowanie konfucjanizmu jako religii państwowej, przy czym nie chodziło już władcom o rekonstrukcję wcześniejszych wczesnofeudalnych form ustrojowych, ale budowanie scentralizowanego biurokratycznego aparatu władzy, w którym centralne miejsce zajmować miała warstwa wyszkolonych na zasadach konfucjanizmu urzędników.

W dalszych latach konfucjanizm zaczął wywierać duży wpływ na kształtowanie stosunków społecznych przez system egzaminów państwowych uprawniających do zajmowania stanowisk urzędniczych, co konserwowało i wychowywało społeczeństwo chińskie w duchu tradycjonalizmu i formalizmu. Jednocześnie konfucjanizm coraz bardziej przekształcał się w filozofię teistyczną i ewoluował w kierunku teleologicznym. Głównym teoretykiem tego kierunku był Tung-Czung-sing opierający się na zasadzie *in-jang* i teorii pięciu elementów (*wu-sing*), który stworzył metafizyczną podstawę konfucjanizmu i powiązał go z teistycznym teleologizmem. Konfucjanizm rozwinął się w XI–XII wieku w walce z teistyczno-mistycznymi dążeniami buddyzmu, kiedy pojawiły się próby stworzenia nowej jego podbudowy teoretycznej. Do najważniejszych reformatorów konfucjanizmu w tym okresie należał Czu Si – twórca neokonfucjanizmu, który dominował w chińskiej myśli i kulturze aż do

¹⁹ *Historia powszechna*, s. 539–541.

XX wieku, spełniając w niej funkcje integrujące. Stał na straży klasowej przewagi elementów feudalnych i wywierał przemożny wpływ na wszystkie dziedziny życia społecznego Chin, na kształtowanie mentalności chińskiego systemu rządów, wychowania i kultury.

Konfucjanizm jako doktryna polityczna związana z cesarstwem został odrzucony dopiero na początku XX wieku przez siły dążące do obalenia starego systemu, ale pewne jego elementy pozostały w obyczajowości i zachowaniach (rytuałach) warstwy urzędniczej. Natomiast nadal silna była pozycja konfucjanizmu jako religii, który nie tylko przetrwał okres pierwszej republiki, ale nawet po zwycięstwie rewolucji ludowej w 1949 roku był nadal jednym z trzech głównych wyznań w Chinach. Oficjalnie według danych statystycznych z 1956 roku konfucjanizm wyznawany był przez 300 milionów wiernych²⁰.

Walka między konfucjanizmem a marksizmem w XX wieku i wkład Mao Zedonga w rozwój marksizmu w Chinach

Początki tego problemu należy widzieć w wielkim fermentie ideowo-politycznym, w którym znalazły się Chiny, poczynając od połowy XIX wieku, kiedy wpadły w orbitę polityki mocarstw zachodnich i Japonii, które dążyły do podporządkowania sobie Chin, otwarcia ich na penetrację kapitału przemysłowego i finansowego, narzucenia im zależności kolonialnej lub półkolonialnej, a nawet ich podboju i rozczłonkowania. W związku z tym w Chinach budziły się siły narodowe, wybuchały powstania ludowe tajpingów i bokserów, powstawały załączki kapitalizmu, chińska burżuazja narodowa i początki klasy robotniczej. Na tym tle w środowiskach patriotycznych Chin rosło zainteresowanie systemem gospodarczym i politycznym państw Zachodu, z uwagą śledzono też wyniki reform Meidzi w sąsiedniej Japonii, której groziły podobne niebezpieczeństwa co Chinom, ale Japonia dzięki tym reformom zwycięsko je odparła i budowała silną pozycję gospodarczą i polityczną. Pogłębiała się krytyka zmurszałego systemu rządów mandżurskiej dynastii Qing. Wśród licznych krytyków systemu nowością były tezy marksistowskie, które dotarły do Chin pod koniec XIX wieku, a na większą skalę na początku XX wieku, co znalazło wyraz w książce o komunizmie (1899), pierwszych tłumaczeniach prac Marksa i Engelsa, w szczególności części *Manifestu Komunistycznego* i *Rozwoju socjalizmu od utopii do nauki* (1912). Zainteresowanie marksizmem wzrosło po obaleniu cesarstwa w 1911 roku. W 1915 roku Chen Duxiu publikował w czasopiśmie szanghajskim liczne artykuły na temat marksizmu. Prace te kontynuował znany ówczesny młody marksista, również współzałożyciel Komunistycznej Partii Chin w 1921 roku, Li Dazhao, tłumacząc

²⁰ *Wielka Encyklopedia Powszechna*, s. 797. Więcej na ten temat powiązań konfucjanizmu z innymi kierunkami filozoficznymi zob. W. Rodziński, *Historia Chin*, s. 62.

dalsze części *Manifestu*, także *Przyczynę do krytyki ekonomii politycznej* (w części) i inne. Dał on w miarę rozwiniętą informację naukową o trzech częściach naukowego socjalizmu, teorii i metodologii materializmu historycznego i ekonomii politycznej. Nowej jakości nabral rozwój marksizmu w Chinach po zwycięstwie rewolucji październikowej w 1917 roku i założeniu w lipcu 1921 roku Komunistycznej Partii Chin²¹.

Wraz z obaleniem cesarstwa upadły też przesłanki wielkiej społecznej roli konfucjanizmu jako ideologii i religii zmurszałego ustroju feudalno-cesarskiego. Ale walka między siłami reakcyjnymi i promonarchicznymi a postępowo-republikańskimi trwała w dalszym ciągu i wiązała się z próbami restytucji cesarstwa, czemu także sprzyjały mocarstwa zamorskie, mając na uwadze własne interesy. Chińscy postępowcy dążyli nie tylko do obalenia cesarstwa, ale również do osłabienia i marginalizacji konfucjanizmu jako ideowo-religijnej podpory sił monarchicznych. Między innymi atakowali reakcyjny rząd pekiński, który zamierzał wprowadzić do konstytucji punkt uznający konfucjanizm za oficjalne wyznanie Chin. Zamierzenia te stały się celem silnej krytyki ze strony chińskich marksistów, w tym Chen Duxiu, Wu Ju, Li Dazhao, którzy podkreślali, że konfucjanizm jest nieodłączną częścią systemu monarchicznego i kto opowiada się za nim, występuje w istocie o restaurację monarchii. Wu Ju wskazywał na więź konfucjanizmu z tradycyjnymi stosunkami społecznymi, z despotyzmem i ustrojem rodowym, uzasadniał, że stanowi on przeszkodę postępu i rozwoju współczesnej nauki. Najbardziej konsekwentnym krytykiem konfucjanizmu był Li Dazhao. Nazywał on Konfucjusza „zasuszonym tysiącletnim trupem”, którego teoria odzwierciedlała naukę i moralność współczesnego mu społeczeństwa. Mówił, że Konfucjusz w XX wieku to regres. Inny marksista, Caj Juan-pej, dowodził, że religia, w tym także konfucjanizm, służy reakcyjnym klasom panującym, zaszczerpia nietolerancję, prowadzi do waśni i wojen²².

Konfucjusz i konfucjanizm stały się w następnym okresie sztandarem Kuomintangu i generała Czang Kajszeke w walce z komunistami. W 1934 roku, dążąc do wzmocnienia antykomunistycznego frontu, sięgał do hasel tej, wydawałoby się, przebrzmiałej cesarskiej ideologii. Ogłosił kampanię „ruchu o nowe życie”. Jego głównymi celami miało być odrodzenie i upowszechnienie konfucjańskich ideałów, w tym *li*, *i*, *cien* i *czy*, czyli „przestrzeganie rytuału”, „sprawiedliwości”, „skromności” i „wstydlivosti”. Kuomintangowcy argumentowali, że źródło odrodzenia państwa tkwi nie w sile oręża, lecz w rozległości wiedzy i cnocie narodu. Powołując się na

²¹ Zheng Hangsheng, Li Yingsheng, *Historia chińskiej socjologii*, tłum. A. Żar, Toruń 2010, s. 125–126.

²² Podają za: *Najnowsza historia Chin 1917–1976*, tłum. J. Urkowski, Warszawa 1976, s. 78. Zob. też: A. Kość, *Prawo a etyka konfucjańska w historii myśli prawnej Chin*, Lublin 1998; T. Czarnik, *Starożytna filozofia chińska*, Kraków 2001; Feng Youlan, *Krótką historia filozofii chińskiej*, tłum. M. Zagrodzki, Warszawa 2001.

Konfucjusza, uznano, że główną cnotą jest podporządkowanie młodszych starszym, stojącym niżej – stojącym wyżej, narodu – władzom. W maju 1934 roku został oficjalnie przywrócony kult Konfucjusza²³.

O tym, jak mocno konfucjanizm tkwił w świadomości Chińczyków, w tym również ich postępowej części, świadczy postać Sun Yatsena – bohatera nowoczesnych Chin, który przyczynił się walcnie do obalenia cesarstwa, został obrany na pierwszego prezydenta republiki, ale jednocześnie z szacunkiem odnosił się do jego tradycji, powagi i autorytetu, mówił, że sam jest konfucjanistą. Na uwagę zasługuje, że Sun Yatsen był założycielem Kuomintangu, którego immanentną częścią w latach dwudziestych XX wieku była KPCh, a wdowa po Sun Yatsenie była współzałożycielką Chińskiej Republiki Ludowej proklamowanej 1 października 1949 roku w Pekinie przez Mao Zedonga.

Rozwój marksizmu w Chinach przebiegał dwoma drogami. Pierwszą była droga uniwersytecka, gdzie wybitni uczeni pod wpływem studiów na Zachodzie przynosili na teren Chin główne założenia teorii i metodologii marksizmu, które wpływały na środowiska intelektualistów i studentów. Drugą drogą był rozwijający się ruch robotniczy, w szczególności komunistyczny. Przypomnijmy główne nazwiska zasłużonych dla propagowania marksizmu w tym środowisku: Hu Deheng badał podstawowe teorie socjologiczne zgodnie z założeniami materializmu historycznego i stał się współtwórcą marksistowskiej socjologii. Dużą rolę odegrali wspomniani już tacy badacze, jak Li Dazhao, Qu Qiubai i Li Da, którzy przywiązywali dużą wagę do badania problematyki struktur społecznych. Li Da na przykład wprowadził do chińskiego marksizmu kategorie „baza” i „nadbudowa”, wiążąc tę pierwszą ze stosunkami ekonomicznymi, drugą zaś z polityką, prawem, ideologią itd. Jednocześnie wskazywał na wzajemne powiązania między nimi i oddziaływanie. Dużą rolę w kształceniu kadr marksistowskich odegrały studia licznych uczonych i studentów na uniwersytetach Europy Zachodniej, a przede wszystkim na uniwersytetach Rosji i Związku Radzieckiego, głównie na moskiewskim Uniwersytecie Sun Yatsena (Narodów Wschodu) i w instytucjach Międzynarodówki Komunistycznej, z których wielu z nich było czołowymi działaczami KPCh i rodzącej się Chińskiej Republiki Radzieckiej organizowanej na terenach wyzwolonych przez partyzantkę komunistyczną²⁴.

Szkoła marksistowska prowadziła nie tylko badania o charakterze ogólnoteoretycznym. Jednocześnie pojawiły się oryginalne badania empiryczne, których rezultaty pozwalały poznać istotę stanu i przemian struktury klasowej, demograficznej, etnicznej ludności Chin w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, a także wykorzystano je dla pogłębienia badań historycznych nad tymi problemami. Wolor

²³ *Najnowsza historia Chin...*, s. 214.

²⁴ J. Fenby, *Chiny. Upadek i narodziny wielkiej potęgi*, tłum. J. Wąsinski, J. Wołk-Łaniewski, Kraków 2009, w szczególności s. 311 i n.

tych badań polegał nie tylko na rezultatach poznawczych, pozwalał KPCh na naukową analizę sprzeczności społeczeństwa chińskiego, sposobów ich rozwiązywania i organizowania walki z wyzyskiem i niesprawiedliwością społeczną. Badania te umożliwiały również zbudowanie poprawnego, opartego na przesłankach naukowych programu bieżącego i perspektywicznego tej walki prowadzonej przez KPCh²⁵.

Mao Zedong był modelowym przykładem łączenia teorii i praktyki. Jak większość ówczesnych działaczy komunistycznych był samoukiem. Z domu wyniósł dość gruntowne wychowanie i wykształcenie konfucjańskie, tak że mógł ze znawstwem posługiwać się argumentami czerpiącymi z konfucjanizmu. Jako młodzieniec szybko opuścił dom rodzinny w Shaoshan i udał się na dalsze kształcenie i jednocześnie do pracy w stolicy prowincji Hunan Changsha. Później przeniósł się do Pekinu, gdzie między innymi pracował w bibliotece uniwersyteckiej, w której miał okazję poznać niektóre prace marksistowskie, co pozwoliło mu wejść w środowisko marksistowskich intelektualistów. Okres ten okazał się przełomem w dalszym życiu młodego Mao, od tego czasu zrozumiał, że walka o wyzwolenie spod wyzysku ludu chińskiego musi się odbywać na fundamencie marksizmu. Ten kierunek myślenia utrwaliły wydarzenia w sąsiedniej Rosji, gdzie w 1917 roku wybuchły rewolucja lutowa i październikowa, które były dowodem na to, że można nie tylko obalić stary zmurszały ustroj carski, ale także kapitalizm i zapoczątkować przemiany rewolucyjne ku socjalizmowi. Mao czerpał inicjatywę rewolucyjną z wielkich tradycji buntów chłopskich, które niejednokrotnie w historii Chin demonstrowały wielką siłę i determinację chińskiego ludu w walce ze społeczną niesprawiedliwością. Hunan stał się dla Mao matczynikiem ruchu rewolucyjnego wśród mas chłopskich. W 1921 roku w lipcu wziął udział w zjeździe marksistów chińskich w Szanghaju, który przekształcił się w 1. Zjazd Komunistycznej Partii Chin. Po rozbiciu KPCh przez Czang Kajszeka w 1927 roku Mao podjął się dzieła odbudowy partii na bazie substratu chłopskiego, wychodząc z założenia, że w Chinach, w których zdecydowanie w strukturze społecznej dominuje klasa chłopska, właśnie na jej fundamencie należy odbudować partię. Od tego czasu KPCh rozwijała się pod kierownictwem Mao Zedonga, który prowadził ją poprzez liczne walki i zwycięstwa aż do śmierci w 1976 roku. Jego wielką zasługą była nie tylko odbudowa partii, także zwycięskie walki partyzanckie z wojskami Kuomintangu, walki z Japończykami, Wielki Marsz w 1937 roku, a po 1945 roku zwycięska walka o wyzwolenie kraju i powstanie w 1949 roku Chińskiej Republiki Ludowej²⁶.

Mao Zedong był nie tylko wybitnym przywódcą. Dzięki nieustannej pracy i samokształceniu stał się również wybitnym marksistą, rewolucjonistą, mężem stanu,

²⁵ Więcej na ten temat zob. Zheng Hangsheng, Li Yingsheng, *Historia chińskiej socjologii*, w szczególności rozdz. 3: *Wprowadzenie marksistowskiej socjologii*, s. 125 i n.

²⁶ W.J. Dziak, J. Bayer, *Mao. Zwycięstwa, nadzieje, klęski*, Warszawa 2007, s. 9 i n.

strategiem i myślicielem, który kierował partią, później państwem, popularyzował marksizm na potrzeby partii, a także przeprowadził liczne badania i studia nad konkretnymi strukturami społecznymi. Były to analizy struktury klasowej społeczeństwa chińskiego, analiza procesu rewolucyjnego w Chinach, sił społecznych chińskiej rewolucji. Poświęcił też dużo uwagi historii społeczeństwa chińskiego, traktując je jako społeczeństwo feudalne trwające w Chinach około 2,5 tysiąca lat, w szczególności wiele uwagi poświęcając analizie położenia społeczno-gospodarczego chińskiego ludu, głównie chłopów, instrumentów ucisku ekonomicznego, politycznego i ideologicznego, wśród których ważną rolę odgrywał konfucjanizm. Mao Zedong w swych badaniach dużo uwagi poświęcił rozwojowi kapitalizmu i nowej klasy społecznej – robotników, których przywództwo polityczne uznawał zgodnie z zasadami marksizmu, ale wiodącą siłą chińskiej rewolucji był proletariats wiejski i biedni chłopci. Była to podstawowa lekcja marksizmu w warunkach chińskich, która wynikała z konkretnej analizy głównych sprzeczności społecznych Chin, oparta na realiach i wyciąganiu wniosków z dziejącej się historii, z faktów. Liczne prace Mao dotyczyły analizy stosunków zagranicznych, sprzeczności międzynarodowych, relacji Chin z mocarstwami kapitalistycznymi, stosunku z WKP(b), później z KPZR i Związkiem Radzieckim. Były publikowane w późniejszym okresie w dziełach zebranych ukazujących się nie tylko w Chinach, wiele z nich przetłumaczono na inne języki i publikowano w krajach zagranicznych, także w Polsce²⁷.

Wielką rolę w rozwoju nie tylko kadr, ale też pomocy naukowo-teoretycznej dla KPCh odegrały: wspomniana już Międzynarodówka Komunistyczna, WKP(b), Związek Radziecki, które wspierały chiński ruch komunistyczny materialnie, kadrowo oraz poprzez kształcenie kadr w szkołach i na uniwersytetach radzieckich. W okresie międzywojennym Związek Radziecki był zwycięskim państwem socjalistycznym, ale leninowska teza o zwycięstwie „światowej rewolucji” nie sprawdziła się i kierownictwo WKP(b) na czele ze Stalinem zdecydowało się na kontynuację rewolucji i budowę podstaw socjalizmu w jednym kraju, wielkim, ale osamotnionym, w dużym stopniu zacofanym i otoczonym przez wrogie państwa imperialistyczne czekające na stosowną okazję do napaści na pierwsze państwo socjalistyczne i zniszczenia go. W tej sytuacji Związek Radziecki musiał stosować bardzo ostrożną politykę zagraniczną a jednocześnie w polityce wewnętrznej za wszelką cenę modernizować gospodarkę, głównie budować i modernizować nowoczesne gałęzie przemysłu. Wielkich środków wymagało unowocześnienie sił zbrojnych, zasadniczej przebudowy – rolnictwo, w którym ilościowo dominowała mało efektywna drobna gospodarka chłopska, a pod względem produkcyjnym – wielkie gospodarstwa kułackie. Rodziło to głębokie sprzeczności i groziło załamaniem produkcji żywności, którą to sprzeczność rozwiązano poprzez wprowadzenie kolchozów i sowchozów. Stalin w połowie

²⁷ Por. Mao Tse-Tung, *Dzieła wybrane*, t. I–III, Warszawa 1953–1954.

lat dwudziestych przewidywał, że pokojowe współistnienie z kapitalizmem może potrwać do 15 lat i Związek Radziecki może stanąć w obliczu konfrontacji, również wojennej, z państwami imperialistycznymi. Niewiele pod tym względem się pomylił – w czerwcu 1941 roku hitlerowskie Niemcy napadły na ZSRR i rozgorzała druga wojna światowa.

Sytuacja w międzynarodowym ruchu robotniczym była trudna głównie z powodu jego rozbicia ideowo-politycznego. Partie socjaldemokratyczne przeszły w większości na pozycje oportunistyczne i rewizjonistyczne, dostosowały się do kapitalistycznego ustroju, zrezygnowały z drogi rewolucyjnej i stały się partiami parlamentarnymi, mając świat pracy możliwością przejęcia władzy drogą parlamentarną. Nigdzie teza ta nie została potwierdzona przez praktykę. Jednocześnie kierownictwa partii socjaldemokratycznych nie uznawały Związku Radzieckiego jako państwa socjalistycznego, negując przesłanki rewolucji socjalistycznej i późniejszą praktykę gospodarczą oraz ustrój polityczny. W tej sytuacji Komunistyczna Partia Rosji jeszcze w czasach Lenina przystąpiła do organizowania nowego rewolucyjnego ruchu robotniczego w skali międzynarodowej, przyczyniając się walcie do powstania w 1919 roku III Międzynarodówki, tak zwanej Międzynarodówki Komunistycznej. Miała ona za zadanie zakładanie nowych partii komunistycznych i tworzenie rewolucyjnego bastionu w ruchu robotniczym. Powstały silne partie w Niemczech, Włoszech i Francji, które szybko zostały wyeliminowane po dojściu do władzy w tych pierwszych przez faszystów, także w mniejszych krajach, na przykład w Czechosłowacji, ale perspektywicznie wielkim sukcesem było utworzenie partii komunistycznej w Chinach w 1921 roku, a później w Indiach, Indonezji i innych krajach kolonialnych i półkolonialnych²⁸.

W tej sytuacji międzynarodowej radziecka droga do rewolucji i budowa socjalizmu w Związku Radzieckim były praktycznie jedynym modelem, który mógł być studiowany i naśladowany przez inne partie komunistyczne. Związek Radziecki, jego przywódcy i doświadczenie WKP(b) cieszyły się wielkim autorytetem w szeregach międzynarodowego ruchu komunistycznego i było to uzasadnione, ale jednocześnie Rosja i Związek Radziecki cechowały się dużą odmiennością rozwoju gospodarczego, historycznego i społeczno-politycznego, która rzutowała na ich odrębność, ale która w ówczesnej sytuacji okrażenia kapitalistycznego była pomijana bądź bagatelizowana. Z czasem jednak dała ona o sobie znać w nowej sytuacji politycznej, stając się jedną z przesłanek osłabienia i upadku KPZR i Związku Radzieckiego pod koniec XX wieku.

²⁸ Więcej na ten temat zob. Z. Wiktor, *Wpływ Rewolucji Październikowej w Rosji na zmiany polityczno-ustrojowe w Azji*, [w:] *System polityczny i kultura prawna państw azjatyckich*, red. J. Marszałek-Kawa, M. Bidziński, Toruń 2018, s. 9–66.

Przykład Rosji i jej drogi do rewolucji socjalistycznej był bliski marksistom i komunistom chińskim także ze względu na zbliżone warunki społeczno-gospodarcze. Rosja carska była państwem z dużymi pozostałościami feudalizmu, w produkcji przeważała gospodarka rolna, przemysł rozwijał się wyspowo w kilku centrach gospodarczych, udział przemysłu w gospodarce był niewielki, Rosja była morzem chłopów z niewielkim udziałem robotników i zajęć miejskich. Zbliżało to Rosję do Chin, które miały gospodarkę jeszcze bardziej zacofaną niż sąsiad z północy. Chiny do końca cesarstwa, a nawet później, były wciąż półfeudalnym i półkolonialnym krajem, w którym dominowała drobna produkcja rolna i tradycyjne cechy społeczeństwa wiejskiego, wspólnot gminnych. Było to wielkim wyzwaniem dla marksistów i komunistów chińskich, którzy dążyli do szybkiej rewolucyjnej przebudowy nie tylko gospodarki, ale również świadomości społeczeństwa chińskiego²⁹.

Podstawowymi cechami tego społeczeństwa były: 1. Niewielkie społeczności, najczęściej wioska, gmina, gdzie ludzie żyli w na wpół samowystarczalnych gospodarstwach i mieli nieliczne kontakty ze światem zewnętrznym. 2. Były to społeczności o zróżnicowanym modelu opartym na hierarchicznym zróżnicowaniu ludzi w rodzinach i w zależności od stopnia bogactwa. Każda rodzina zakreślała koło wpływu i w zależności od bogactwa mogła decydować o swych sąsiadach. W skali państwa największy krąg wpływów należał do cesarza. Wpływy te podobne były do wodnych fal. Fei Tong, opierając się na konfucjanizmie, odkrył przyczynę zróżnicowanych wzorów w społeczności wiejskiej. Stosunki społeczne (konfucjańskie *lun*) są jakby zróżnicowaniem pomiędzy kręgami fal rozpryskujących się z jednego punktu i łączących się z innymi falami. Aby nie zagubić się w relacjach międzyludzkich, wyznawcy Konfucjusza doradzali, by w tych stosunkach odróżniać relacje ojca od syna, bliskość od dystansu, ponieważ stosunki międzyludzkie są „porządkiem” w „różnorodności”. Był to wyraźny priorytet relacji rodzinnych w stosunku do innych. 3. Porządek ten chroniony był dzięki etycznym zasadom konfucjańskim. Był to zbiór norm uznanych przez społeczeństwo za właściwe i słuszne. Były one podstawą tradycji ukształtowanej odwiecznym doświadczeniem i powtarzalnością czynności i pór roku. Ludzie wysoko cenili zachowania społeczne, które opisane były w starożytnych sagach Yao i Shuna i które miały moc autorytetu w wypowiedziach. 4. Więzy pokrewieństwa, bardzo bliskie i silne we wspólnocie wiejskiej, będące mocnym spoiwem wspólnoty. Status społeczny wynikał z pokrewieństwa i od urodzenia określał pozycję społeczną jednostki, jej zawód i zamożność. Znalazło to wyraz w powiedzeniu, że synowie urzędników będą zawsze urzędnikami, synowie chłopów – chłopami, robotników – robotnikami, a biznesmenów także biznesmenami. Rodziny i jednostki dziedziczyły pokrewieństwo zawodowe i środowiskowo-klasowe. Świadczyły o tym inne powiedzenia: „Potomkowie arystokracji są nadal szlachetnie urodzonymi” i „Spad-

²⁹ Por. R. Terrill, *Mao...*, s. 95 i n.

kobiercy bogatych są nadal bogatymi”. 5. System patriarchalny. Oznaczało to, że społeczeństwo składało się z wielkich i rozrastających się rodzin i klanów, które tworzyły dominujące grupy, co stanowiło podstawę systemu patriarchalnego i stosunków feudalnych³⁰.

Analiza społeczności wiejskiej w Chinach dokonana przez Fei Xiaotonga bazowała na teorii i metodach szkoły funkcjonalnej w socjologii, nie zaś metodzie i teorii walki klasowej, charakterystycznych dla materializmu historycznego, ale wskazywała na dużą rolę konfucjanizmu w wiejskich stosunkach jeszcze w latach czterdziestych XX wieku, który konsekwentnie zwalczany był przez KPCh, a w szczególności Mao Zedonga.

W latach trzydziestych XX wieku dla Mao Zedonga autorytet Związku Radzieckiego i WKP(B) był niepodważalny. W 1938 roku mówił on, że Teoria Marksa-Engelsa-Lenina-Stalina jest słuszna dla całego świata. Nie można jej jednak rozpatrywać jako dogmatu, trzeba ją traktować jako wytyczną działania. Studiowania marksizmu-leninizmu nie należy sprowadzać do nauczenia się samych formuł, trzeba go studiować jako naukę o rewolucji. Przed KPCh, jak stwierdził Mao, stało wielkie zadanie opanowania teorii marksistowskiej, nasycenia nią wszystkich członków partii, a przede wszystkim kierowniczej kadry – bez tego partia nie wypełni prawidłowo swej misji rewolucyjnej i budowy socjalizmu³¹. Mao prawidłowo oceniał możliwości adaptacji marksizmu w warunkach chińskich. Uważał, że nie można do niego podchodzić dogmatycznie – marksizm wykształcił się na Zachodzie, w Europie, w innych warunkach kulturowych i historycznych, ale KPCh może wykorzystać jego teorię i metodologię. Przed KPCh stoi wielkie zadanie ponownego spojrzenia na chińską spuściznę historyczną, należy krytycznie ją uogólnić, posługując się jednocześnie metodą marksistowską. Historia narodu chińskiego liczy wiele tysięcy lat, ma ona swe cechy szczególne, ma ona również niezwykle cenny dorobek. Współczesne Mao Zedongowi Chiny były produktem całego poprzedniego rozwoju kraju, a w latach trzydziestych XX wieku były one owładnięte licznymi sprzecznościami rodzącego się kapitalizmu i pozostałości ustroju feudalnego. KPCh jako partia marksistowska była zwolenniczką materialistycznego pojmowania historii i nie odżegnywała się od przeszłości historycznej. Mao jednak postulował nowe uogólnienie całej chińskiej przeszłości – „od Konfucjusza do Sun Yatsena”, powtarzał, trzeba opanować ten cenny dorobek.

Komuniści są zwolennikami międzynarodowej nauki – marksizmu, jednak marksizm zdołamy wcielić w życie, jeżeli uwzględnimy konkretne cechy szczególne

³⁰ Wyniki badań Fei Xiaotanga, *Rural China*, Shanghai OBSERVERS' Publishing House 1948 podają za: Zhang Hangsheng, Li Yingsheng, *Historia chińskiej socjologii*, s. 278 i n.

³¹ Mao Tse-tung, *Pozycja Komunistycznej Partii Chin w wojnie narodowej (październik 1938)*, [w:] *idem, Dzieła wybrane*, t. II, Warszawa 1954, s. 294–295.

naszego kraju i poprzez określoną formę narodową. Wielka siła marksizmu-leninizmu polega właśnie na tym, że jest on nierozdzielnie związany z konkretną praktyką rewolucyjną każdego konkretnego kraju. Dla Komunistycznej Partii Chin oznacza to, że trzeba nauczyć się stosować teorię marksistowsko-leninowską w konkretnych warunkach Chin, aby we wszystkich swych przejawach niezawodnie odzwierciedlała ona specyficzne cechy chińskie. Innymi słowy, nauczyć się stosować marksizm odpowiednio do właściwości Chin – oto zadanie, jakie cała partia powinna jak najszybciej zrozumieć i spełnić. Trzeba skończyć z zamorskimi szablonami i mniej się zajmować częstą i abstrakcyjną paplaniną. Dogmatyzm trzeba złożyć do archiwum, a przyswoić sobie chiński styl i chińskie zwyczaje, świeże i żywe, przyjemne dla ucha i radosne dla oka ludu chińskiego. Oderwanie międzynarodowej treści od narodowej formy właściwe jest ludziom, którzy absolutnie nie rozumieją międzynarodizmu. Jeśli chodzi o nas, to jesteśmy za ścisłym łączeniem jednego i drugiego. W tym zagadnieniu popełniliśmy poważne błędy, które trzeba zdecydowanie przezwyciężyć³².

KPCh pod wodzą Mao Zedonga prowadziła nieustanną pracę wyjaśniającą co do celów rewolucji demokratycznej i socjalistycznej, jak i późniejszych zadań budownictwa socjalistycznego. Członkom partii i mieszkańcom wyzwolanych terenów wyjaśniano nie tylko teoretycznie zasady postępowego ustroju, wdrażano je w życie poprzez reformę rolną, likwidację wyzysku obszarników, powszechną naukę dzieci i młodzieży, społeczne wyzwolenie kobiet, usuwanie obyczajowości i religii konfucjańskiej. „Komunizm to konsekwentna ideologia proletariatu i jednocześnie nowy ustrój społeczny”. Są one „najbardziej postępowe, najbardziej rewolucyjne i najbardziej rozumne”. Natomiast „feudalna ideologia i feudalny ustrój społeczny – to muzealny zabytek historyczny” – przekonywał w 1940 roku³³.

Droga do powstania socjalizmu prowadzi przez obalenie kapitalizmu. „W ostatecznym rachunku ustrój kapitalistyczny zostanie zastąpiony ustrojem socjalistycznym, jest to obiektywne prawo niezależne od woli ludzkiej. Wbrew wszelkim wysiłkom reakcjonistów, by zatrzymać bieg historii, rewolucja nastąpi wcześniej czy później i nieuchronnie osiągnie zwycięstwo”³⁴.

Zdaniem Przewodniczącego rewolucja w Chinach jest procesem długotrwałym i jej złożone zadania realizowane są w ogniu partyzanckiej wojny z wrogami ludu i z pozostałościami ideologii reakcyjnych klas.

³² *Ibidem*, s. 296.

³³ Mao Zedong, *O nowej demokracji, styczeń 1940 roku*, [w:] *Wyjątki z dzieł Przewodniczącego Mao Tse-tunga (Czerwona księżeczka)*, Wrocław 2005, s. 30.

³⁴ Mao Zedong, *Przemówienie na jubileuszowej sesji Rady Najwyższej ZSRR z okazji 40-tej rocznicy Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej (6 listopada 1957 roku)*, [w:] *Wyjątki z dzieł...*, s. 32–33.

Kierowany przez Komunistyczną Partię Chin ruch rewolucyjny jest w swym całokształcie jednolitym ruchem rewolucyjnym, obejmującym i etap rewolucji demokratycznej, i etap rewolucji socjalistycznej. Są to dwa odmienne pod względem swego charakteru procesy rewolucyjne i dopiero doprowadziwszy do końca pierwszy z nich można przystąpić do doprowadzenia do końca drugiego. Rewolucja demokratyczna jest niezbędnym przygotowaniem do rewolucji socjalistycznej, a rewolucja socjalistyczna – nieustannym kierunkiem rozwoju rewolucji demokratycznej. Ostateczny zaś cel wszystkich komunistów polega na tym, aby walczyć z wszystkich sił o ostateczne zbudowanie społeczeństwa socjalistycznego i komunistycznego³⁵.

Rewolucji nie robi się dla samej rewolucji, jest ona obiektywnym procesem społecznym jako sposób na rozwiązanie głębokich sprzeczności społecznych i rodzącego się społeczeństwa socjalistycznego.

Celem rewolucji socjalistycznej jest wyzwolenie sił wytwórczych. Przekształcenie indywidualnej własności w rolnictwie i rzemiośle w socjalistyczną własność kolektywną i przekształcenie własności kapitalistycznej w prywatnym przemyśle i handlu we własność socjalistyczną. Powstaną wówczas warunki społeczne do potężnego rozwoju produkcji przemysłowej i rolniej³⁶.

Godne podkreślenia jest, jak zaakcentował Przewodniczący Mao, że

obecnie prowadzimy nie tylko rewolucję w ustroju społecznym, to jest przejście od własności prywatnej do własności uspołecznionej, ale prowadzimy i rewolucję w technice, to jest przejście od produkcji rzemieślniczej do nowoczesnej produkcji maszynowej na wielką skalę. Te dwie rewolucje są ze sobą związane³⁷.

Wielkim zagadnieniem nie tylko teoretycznym, lecz także o ogromnych następstwach praktycznych jest kwestia długości procesu rewolucyjnego, a więc okresu, w którym walka klasowa przebiega z ostrym nasileniem, sprzeczności klasowe przybierają ekstremalny charakter nawet wojny domowej, walka przybiera charakter „kto–kogo”, w której często aktywnie uczestniczą pomocnicy zagraniczni. Ale każda rewolucja rozumiana jako walka o władzę zawsze kiedyś się kończy i rozpoczyna się nowy okres walki o zmianę stosunków własnościowych w środkach produkcji,

³⁵ Mao Zedong, *Rewolucja chińska i Komunistyczna Partia Chin (grudzień 1939 roku)*, [w:] *Wyjātki z dzieł...*, s. 33–34.

³⁶ Mao Zedong, *Przemówienie na Najwyższej Konferencji Państwowej (25 stycznia 1956 roku)*, [w:] *Wyjātki z dzieł...*, s. 3.

³⁷ Mao Zedong, *O zagadnieniach uspołdzielczenia rolnictwa (31 lipca 1955 roku)*, [w:] *Wyjātki z dzieł...*, s. 35.

przede wszystkim w gospodarce. Jak dowodzi historia realnego socjalizmu, procesy te były stosunkowo długotrwałe, szczególnie w Rosji. Jednocześnie w krajach opóźnionych pod względem rozwoju bazy przemysłowej nie wystarcza tylko uspołecznienie dotychczasowej własności kapitalistycznej, państwo socjalistyczne musi zbudować własną socjalistyczną bazę przemysłową, co wymaga znacznie dłuższego okresu. W związku z tym wzrasta znaczenie okresu przejściowego, to jest czasu, w którym proletariatus zdobył władzę polityczną, jednak musi stoczyć walkę z pokonaną politycznie burżuazją, ale dysponującą jeszcze własnością środków produkcji. Mówił o tym Mao Zedong w marcu 1957 roku, podkreślając, że walka klasowa w Chinach będzie jeszcze trwać długo tak z uwagi na przyczyny wewnętrzne, jak i zagrożenia zewnętrzne. „Tocząca się w naszym kraju walka o umocnienie ustroju socjalistycznego, walka «kto kogo» – socjalizm czy kapitalizm – potrwa jeszcze przez długi okres historyczny”³⁸.

Wielką rolę w tej organizacyjnej i ekonomicznej funkcji rewolucji socjalistycznej odgrywa socjalistyczne państwo, które, jak przypomniał Mao Zedong,

jest państwem demokratycznej dyktatury ludu, kierowanym przez klasę robotniczą i opartym na sojuszu robotniczo-chłopskim. Czemu służy ta dyktatura? Pierwszą jej funkcją jest zdławienie wewnątrz kraju reakcyjnych klas, reakcjonistów i tych wyzyskiwaczy, którzy sprzeciwiają się rewolucji socjalistycznej, zgniecenie tych, którzy sabotują nasze budownictwo socjalistyczne... Dyktatura ma i drugą funkcję, a mianowicie obronę państwa przed wywrotową działalnością i możliwą agresją ze strony wrogów zewnętrznych³⁹.

Chińska Republika Ludowa nie jest państwem dyktatorskim ani autorytarnym, tak jak to często przedstawiają autorzy burżuazyjni. Jest państwem dyktatury proletariatu, w którym władza należy do ludu pracującego, a metody dyktatorskie stosowane są w stosunku do burżuazji i innych wrogów ludu, natomiast demokracja jest udziałem świata pracy. Kierowniczą siłą tego państwa jest klasa robotnicza, którą kieruje partia komunistyczna. Te relacje Mao Zedong przedstawił w sposób następujący: „Demokratyczna dyktatura ludu potrzebuje kierownictwa klasy robotniczej, ponieważ tylko klasa robotnicza jest najbardziej dalekowzroczna, bezinteresowna i najbardziej konsekwentnie rewolucyjna. Cała historia rewolucji świadczy, że bez

³⁸ Mao Zedong, *Przemówienie na ogólnokrajowej naradzie Komunistycznej Partii Chin, poświęconej pracy propagandowej (12 marca 1957 roku)*, [w:] *Wyjtki z dzieł...*, s. 37.

³⁹ Mao Zedong, *O właściwym traktowaniu sprzeczności w łonie ludu (27 lutego 1957 roku)*, [w:] *Wyjtki z dzieł...*, s. 51–52.

kierownictwa klasy robotniczej rewolucja ponosi klęskę, a pod jej kierownictwem rewolucja odnosi zwycięstwo”⁴⁰.

W Chinach stworzono silne podwaliny władzy ludowej i jak podkreślał Mao Zedong: „Podstawą demokratycznej dyktatury ludu jest sojusz klasy robotniczej, chłopstwa i drobnej burżuazji miejskiej, a głównie sojusz robotników i chłopów, ponieważ te dwie klasy stanowią 80–90% ludności”⁴¹. Osią systemu politycznego jest Komunistyczna Partia Chin, która jest centralną siłą kierowniczą, a teoretyczną podstawą określającą cele socjalizmu jest marksizm-leninizm. „Dla dokonania rewolucji niezbędna jest partia rewolucyjna. Bez partii rewolucyjnej stworzonej na podstawie rewolucyjnej teorii marksizmu-leninizmu i opartej na rewolucyjnym marksistowsko-leninowskim stylu nie można doprowadzić klasy robotniczej i szerokich mas ludowych do zwycięstwa nad imperializmem i jego sługusami”⁴². Bowiem bez wysiłku Komunistycznej Partii Chin, bez komunistów chińskich jako ostoji narodu chińskiego nie można osiągnąć niezawisłości i wyzwolenia Chin ani ich uprzemysłowienia i unowocześnienia ich rolnictwa⁴³. Komunistyczna Partia Chin jest nie tylko przewodnią siłą klasy robotniczej, jest kierowniczym trzonem całego narodu chińskiego. Bez takiego trzonu zwycięstwo sprawy socjalizmu jest niemożliwe. KPCh opracowała generalną linię i generalną politykę chińskiej rewolucji, a także określiła konkretne kierunki pracy i konkretne wytyczne polityki⁴⁴.

Mao Zedong dużo uwagi poświęcał zagadnieniu walki klasowej. Dotyczyło to nie tylko wczesnego okresu rewolucji narodowej, ale również budownictwa socjalistycznego. Uważał on, że

walka klas była i jest cechą charakterystyczną dla społeczeństw podzielonych klasowo, jest wyrazem nierozwiązanych sprzeczności między wielkimi grupami społecznymi, które wynikają z własności środków produkcji i nierównego podziału dochodu narodowego. Tak było w historii i tak jest współcześnie. Walka klas, zwycięstwo jednych klas, a zniszczenie drugich – oto ich historia, wielotysięczna historia cywilizacji. W społeczeństwie klasowym każdy człowiek znajduje się w określonej sytuacji klasowej, toteż nie ma takiej ideologii, która by nie nosiła piętna klasowego.

⁴⁰ Mao Zedong, *O demokratycznej dyktaturze ludu* (30 czerwca 1949 roku), [w:] *Wyjtki z dzieł...*, s. 52–53.

⁴¹ *Ibidem*, s. 53–54.

⁴² Mao Zedong, *Rewolucyjne siły całego świata, łączcie się do walki przeciwko imperialistycznej agresji* (2 listopad 1948), [w:] *Wyjtki z dzieł...*, s. 1–2.

⁴³ *Ibidem*, s. 2.

⁴⁴ Mao Zedong, *Przemówienie na naradzie pracowników kadrowych rejonu wyzwolonego Szansi-suijuan* (1 kwietnia 1948 roku), [w:] *Wyjtki z dzieł...*, s. 8.

Odnosząc kwestię do Chin, Mao podkreślał, że „w chińskim społeczeństwie feudalnym tylko ta walka klasowa chłopstwa, tylko te powstania i wojny chłopskie były właśnie prawdziwymi siłami napędowymi rozwoju historycznego”⁴⁵.

Walka narodowa jest też w ostatecznym rozrachunku walką klasową. W Chinach, choć proletariats przemysłowy dopiero rozwija się na masową skalę, jest on także kierowniczą siłą chińskiej rewolucji. Klasowo kwestia jest bardzo czytelna. Ten, kto zajmuje stanowisko po stronie rewolucyjnej narodu, jest rewolucjonistą. A ten, który stoi po stronie imperializmu, feudalizmu i kapitalizmu biurokratycznego, jest kontrrewolucjonistą. My jako KPCh stoimy na pozycjach proletariatu i szerokich mas ludowych. „Dla komunisty oznacza to, że powinien stać na pozycjach partyjnych, na pozycjach partyjności i wierności wobec polityki partii”⁴⁶.

Powstaje pytanie, czy nadal istnieje walka klasowa po zwycięskiej rewolucji, jaki ma charakter i czy zmieniają się jej zakres i ostrość. Stalin i Mao Zedong stali na stanowisku, że wraz z budową socjalizmu walka klasowa nadal istnieje, a nawet w pewnych okresach ma tendencje do nasilania się ze względu głównie na zagrożenia zewnętrzne, na przykład niebezpieczeństwa agresji i wojny. Może ona zaostreć się w aspekcie wewnętrznym, jeśli kierownictwo partii w porę nie dostrzeże sprzeczności i nie rozwiąże ich. Może być również wynikiem popełnionych błędów, w szczególności w polityce społeczno-ekonomicznej. Historia realnego socjalizmu dostarcza licznych przykładów zaostrezenia walki klasowej na skutek woluntarystycznych błędów kierownictwa. Obecne kierownictwo Chin nie uważa walki klasowej za główną sprzeczność kraju, stoi ono na stanowisku, że główną sprzecznością Chin jest sprzeczność między rosnącymi potrzebami narodu a możliwościami ich zaspokojenia, stąd otwarło się na szeroką współpracę z kapitałem krajowym i zagranicznym, co przyniosło spektakularne raty rozwoju i rozwiązanie licznych problemów ekonomiczno-społecznych Chin.

Inaczej na te kwestie patrzył Mao Zedong, który w 1957 roku stwierdził, że walka klasowa w socjalizmie nadal ma miejsce.

W naszym kraju chociaż socjalistyczne przeobrażenia, jeśli mówić o własności, są w zasadzie już zakończone i zakrojone na wielką skalę burzliwe walki klasowe mas, charakterystyczne dla poprzednich okresów rewolucji, w zasadzie dobiegły końca, tym niemniej istnieją jeszcze niedobitki obalonych klas obszarników i burżuazji kompradorskiej, istnieje jeszcze burżuazja, a drobna burżuazja dopiero zaczyna się przekształcać. Walka klasowa jeszcze się nie zakończyła...⁴⁷

⁴⁵ Mao Zedong, *Rewolucja chińska...*, s. 11.

⁴⁶ Mao Zedong, *Przemówienie na naradzie w Jenanie poświęconej zagadnieniom literatury i sztuki (maj 1942)*, [w:] *Wyjtki z dzieł...*, s. 202.

⁴⁷ Mao Zedong, *O właściwym traktowaniu...*, s. 22–23.

I dalej:

W naszym kraju ideologia burżuazyjna, drobnoburżuazyjna, ideologia antymarksiowska będą istnieć jeszcze przez długi czas. Ustrój socjalistyczny w naszym kraju jest w zasadzie ustanowiony (...), ale nie osiągnęliśmy jeszcze pełnego zwycięstwa na froncie politycznym i ideologicznym. Problem „kto kogo” między proletariatem a burżuazją w dziedzinie ideologii nie został jeszcze na dobre rozstrzygnięty. Czeką nas jeszcze długotrwała walka przeciw ideologii burżuazyjnej i drobnoburżuazyjnej...⁴⁸

Dzieje się tak w Chinach, ponieważ

są dwa rodzaje sprzeczności społecznych: sprzeczność między nami a wrogami i sprzeczność w łonie ludu. Żeby poznać ich istotę, trzeba wiedzieć, co to znaczy „lud”, a co „wróg” (...) wszystkie klasy, warstwy i grupy społeczne, które aprobują i popierają sprawę budownictwa socjalistycznego i biorą w nim udział, należą do kategorii ludu, podczas gdy wszystkie siły i grupy społeczne, które przeciwstawiają się rewolucji socjalistycznej (...) są wrogami ludu⁴⁹.

Ta skrócowa analiza wypowiedzi Mao Zedonga na temat teorii i metodologii marksizmu-leninizmu, jego podstawowych zasad i kategorii pozwala stwierdzić, że miał on fundamentalne znaczenie w zakresie przeniesienia na grunt chiński marksizmu-leninizmu. Jednocześnie dostosowywał go i rozwijał odpowiednio do warunków i rozwoju społeczno-gospodarczego, kulturowego, cywilizacyjnego i historycznego Chin. Bez wątpienia Mao Zedong był nie tylko wielkim teoretykiem marksizmu, ale też wybitnym przywódcą chińskiego ludu, który przewodząc odrodzonej Komunistycznej Partii Chin, potrafił skierować Chiny na drogę rewolucji demokratycznej i socjalistycznej, która zakończyła się wielkim zwycięstwem w 1949 roku. Jednocześnie wraz z powstaniem Chińskiej Republiki Ludowej przez prawie 30 lat stał na czele socjalistycznych Chin i kierował budową podstaw ustroju socjalistycznego. W końcowej części życia popełnił pewne błędy, które jednak nie przekreślają jego wielkich zasług jako rewolucjonisty i twórcy socjalizmu w Chinach. Był również wybitnym marksistą, który nie tylko przeniósł główne treści marksizmu na grunt chiński, ale wzbogacił go o treści rodzimej kultury, które znalazły wyraz w powstaniu maoizmu jako odrębnego, nowatorskiego nurtu marksizmu czerpiącego z postępowych tradycji walk klasowych w Chinach. Z tych powodów można stwierdzić, że Mao Zedong był dla Chin tym, czym razem dla Rosji i Związku Radzieckiego byli Lenin i Stalin. Jednocześnie KPCh pod jego kierownictwem potrafiła w bardzo trudnych warunkach

⁴⁸ Mao Zedong, *Przemówienie na ogólnokrajowej naradzie...*, s. 25–26.

⁴⁹ Mao Zedong, *O właściwym traktowaniu...*, s. 60–61.

międzynarodowych i wewnętrznych obronić dziedzictwo rewolucyjnego marksizmu i międzynarodowego ruchu komunistycznego w sytuacji postępującej erozji prawicowego rewizjonizmu i oportunistu w KPZR po śmierci Stalina⁵⁰.

Budowa podstaw socjalizmu w Chinach w okresie przywództwa Mao Zedonga (1949–1976)

Okres ten obejmuje ponad 25 lat, które cechowały się licznymi napięciami wewnętrznymi i międzynarodowymi. Rewolucja 1949 roku zniosła panowanie burżuazji i obszarników i wprowadziła państwo socjalistyczne, które znosiło własność prywatną środków produkcji i wprowadzało uspołecznione, socjalistyczne formy własności. Jednocześnie nowa socjalistyczna władza, korzystając z pomocy Związku Radzieckiego i innych państw socjalistycznych, rozpoczęła realizację nowej bazy gospodarczej, głównie przemysłowej, budowę dróg i mostów na wielkich rzekach, wdrożyła budowę nowych linii kolejowych i modernizację kraju. Jednocześnie okres ten charakteryzował się wielkimi napięciami międzynarodowymi, które zaostrzyły się w czerwcu 1950 roku wraz z wybuchem wojny w Korei, w której Chińska Republika Ludowa stanęła po stronie Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej, udzielając jej pomocy wojskowej i ekonomiczno-financej. Już na starcie Chin ludowe stanęły w obliczu klasowej konfrontacji z imperializmem, co położyło się dużym cieniem na stosunkach z państwami kapitalistycznymi, głównie ze Stanami Zjednoczonymi, które w walce z socjalizmem przeszły od zimnej do gorącej wojny. KPCh w okresie tym realizowała szeroki program przemian społecznych i gospodarczych. Na wzór radziecki wdrożono centralne planowanie w gospodarce, realizowano pierwsze plany 5-letnie, które nastawione były na odbudowę zniszczonej przez wojnę gospodarki i wnoszenie nowych inwestycji. Wdrażano nowe technologie i metody pracy, podnoszono wydajność pracy. Procesom tym sprzyjał centralizm w zarządzaniu nie tylko gospodarką, ale w całym państwie, oparty na zasadzie centralizmu demokratycznego. Główną siłą polityczną była Komunistyczna Partia Chin, która rozwijała demokrację partyjną i państwową. Program przemian demokratycznych i socjalistycznych cieszył się powszechnym poparciem ludzi pracy, a jednocześnie budził opór nie do końca przewyciężonych sił konserwatywnych, w tym żywego jeszcze w licznych środowiskach konfucjanizmu. Ogrom zadań i trudności, przed jakimi stanęły ludowe Chiny, wymagał wysokiego stopnia zdyscyplinowania społeczeństwa i konsekwencji w realizacji postawionych zadań.

⁵⁰ O pozycji i roli Mao Zedonga w historii Chin, głównie w XX w. zob. fundamentalne dzieło autora rosyjskiego A. Pancova, *Mao Czedun*, Moskwa 2007, s. 6–868. Zob. też: F.M. Burlackij, *Mao Czedun*, Moskwa 2003, s. 5–255.

Centralizacja zarządzania była na swój sposób ułatwiona przez wielowiekową egzystencję władzy cesarskiej, wysoce autorytarnej, zarządzanej w sposób scentralizowany, której zwieńczeniem była osoba cesarza cieszącego się nie tylko autorytetem politycznym, także „niebiańską świętością”, jak to uzasadniała tradycja konfucjańska – tak filozoficzna, jak i religijna. Część autorów burżuazyjnych opisujących stosunki w otoczeniu Mao Zedonga, na przykład doktor Li Zhishu (lekarz osobisty Przewodniczącego), biorąc pod uwagę potężny zakres jego władzy, autorytet, jakim się cieszył wśród Chińczyków, i jego relacje z podwładnymi, niejednokrotnie przedstawiało go jako „nowego cesarza”, który daleki był w swych zwyczajach od oficjalnie głoszonych zasad skromności i szacunku wobec w szczególności kobiecego personelu kancelarii Mao⁵¹.

Rewolucja demokratyczna i socjalistyczna, która zwyciężyła w Chinach, obaliła system rządów burżuazji i jej zagranicznych sojuszników, znosiła również pozostałości wcześniejszych feudalno-obszarniczych instytucji i porządków, ale droga do wprowadzenia demokratycznego, ludowego i socjalistycznego społeczeństwa była daleka i przebiegała nie bez trudności ze względu na ogólne zacofanie gospodarcze i społeczne Chin pozostawione przez poprzednie epoki. Od wielu lat toczyła się wojna domowa, wcześniej z Japończykami. W prowincjach przygranicznych, w których były silne mniejszości narodowe, szerzył się separatyzm. Dopiero w latach 1955–1956 wyzwolony został Tybet, w 1945 roku przepędzeni zostali Japończycy, ale w 1950 roku wybuchła wojna w Korei trwająca 3 lata, do której po stronie KRLD z powodów internacjonalistycznych i geostrategicznych przystąpiła Chińska Republika Ludowa, co było dużym obciążeniem wojskowym i ekonomicznym. Wojna w Korei przedłużyła stan wojenny, w jakim od wielu lat znajdowały się Chiny. Dopiero w 1954 roku ChRL przystąpiła do pokojowego etapu rozwoju – wówczas uporządkowano kwestie kierowania państwem i wprowadzono pierwszą, tak zwaną prowizoryczną konstytucję opartą na programie zjednoczonych sił patriotycznych i socjalistycznych. W 1955 roku przystąpiono do realizacji pierwszego planu 5-letniego.

Pomocny w realizacji centralnego planowania i scentralizowanego systemu zarządzania państwem był tradycyjny, ukształtowany jeszcze w czasach cesarskiej państwowości, system państwowości, którego osią była pionowa, wertykalna organizacja oparta na ścisłym podporządkowaniu niższych struktur wyższym aż do rządu centralnego, na czele którego w dawnych epokach stał cesarz i jego urzędnicy. W okresie walk o władzę z Kuomintangiem na czele z Czang Kajszeziem komuniści zdobywali sobie coraz większe poparcie wyzyskiwanej biednej ludności, głównie wiejskiej. Jednocześnie opanowywali coraz większe połacie Chin, tworząc na

⁵¹ Zob. w szczególności: Li Zhishu, *Prywatne życie Przewodniczącego Mao*, tłum. Z. Zaczyn, Warszawa 1996, s. 332 i n.

nich podstawy władzy ludowo-socjalistycznej, nawiązując do wzorów i rozwiązań Związku Radzieckiego (okręgi radzieckie). Kuomintang był osłabiony, a nawet rozdzierany przez spory wewnętrzne i brak szerokiego poparcia społecznego, cieszył się jednak poparciem Stanów Zjednoczonych i międzynarodowej finansjery, dążących do utrzymania w Chinach statusu półkolonialnego. Walka ta, jak wiadomo, trwała przez wiele lat i dopiero w 1949 roku udało się Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej opanować zdecydowaną większość kraju, a Czang Kajszek z resztkami swych sił musiał szukać schronienia na okupowanym od 1945 roku przez wojska Stanów Zjednoczonych Tajwanie i korzystając z ich pomocy, ustanowił tam kontynuację rządów Republiki Chińskiej⁵².

Okres lat 1953–1976 był czasem wielkich przemian ustrojowych, kiedy powstawały zręby polityczno-ustrojowe i gospodarcze Chińskiej Republiki Ludowej, ale był to także czas licznych wstrząsów i załamań, których główną przyczyną był ogrom wyzwań, trudności i barier, przed którymi stanęła młoda socjalistyczna władza. Jednocześnie dawały o sobie znać błędy w procesie decyzyjnym, brak doświadczenia, luki w prawidłowym rozeznaniu sytuacji gospodarczej i politycznej. W kierownictwie KPCh pojawiły się różne frakcje wyrażające rodzące się różne interesy środowiskowe, polityczne i ideologiczne. Odradzały się tendencje biurokratyczne mające w Chinach wielkie tradycje. Choć oficjalnie partia je negowała i potępiała, niektórzy działacze, szczególnie szczebla terenowego, chętnie korzystali z przywilejów władzy. Nieoficjalnie i podskórnie dawały o sobie znać zwyczaje czerpiące z tradycji konfucjańskich (na przykład tak zwane prezenty) i choć partia oficjalnie je potępiała i zwalczała, stawały się coraz większym problemem politycznym i prawnym.

W tak wielkim kraju jak Chiny wielką rolę odgrywały resorty siłowe, wojsko, policja, służba bezpieczeństwa, różne inne formy administracyjnej organizacyjnej kontroli i ewidencji, ale przede wszystkim armia, która od czasu walki z Kuomintangiem i Japończykami zdobyła wielki autorytet wśród ludu, stała się wielką siłą organizacyjną i militarną chroniącą nie tylko państwo i naród przed wrogiem zewnętrznym, ale także mającą wielkie znaczenie w utrzymaniu porządku wewnątrz kraju. Nie bez powodu Mao Zedong przypominał stare powiedzenie, że „karabin rodzi władzę (politykę)”. Jak zawsze w takich przypadkach chodzi o cywilną kontrolę nad armią, a w państwie socjalistycznym o kontrolę partii komunistycznej nad wojskiem. Mao Zedong mógł nie pełnić innych ważnych funkcji, ale zawsze zabiegał o to, by być Przewodniczącym Centralnej Komisji Wojskowej zapewniającej mu polityczne kierownictwo nad armią. O tym, że kwestia ta miała nie tylko charakter teoretyczny, świadczyły późniejsze wydarzenia z okresu tak zwanej wielkiej proletariackiej rewolucji kulturalnej, kiedy chińska armia pod dowództwem marszałka Lin Biao (wtedy drugiej postaci w partii i państwie) wyrosła nie tylko na wielką siłę zbrojną kraju,

⁵² R. Terrill, *Mao...*, s. 222 i n.

ale również wyrażała silne dążenia polityczne zagrażające kierownictwu partyjno-politycznemu Mao Zedonga. Wtedy wielkim problemem było, w jakim kierunku pójdą dalej Chiny – czy w kierunku daleko posuniętej urawniłowki i koszarowego socjalizmu, czy w kierunku socjalistycznej gospodarki rynkowej.

Innym wielkim błędem tych lat był tak zwany Wielki Skok z lat pięćdziesiątych XX wieku, który w swych założeniach miał doprowadzić po kilku latach do podwojenia produkcji przemysłowej, głównie w zakresie przemysłu ciężkiego, na przykład wytopienia żelaza i stali, co przy ówczesnym zacofaniu technologicznym i brakach nowoczesnych urządzeń metalurgicznych okazało się niewykonalne. Podjęte próby uruchomienia produkcji żelaza w wiekowych dymarkach były niewypałem i obnażyły woluntaryzm w kierowaniu ekonomiką. W efekcie zamiast wzrostu produkcji przynosiły wielkie straty nie tylko w przemyśle, ale też w rolnictwie, gdyż do pracy w dymarkach zapędzono olbrzymie rzesze ludności wiejskiej, której zabrakło do niezbędnych prac rolniczych, co skutkowało wielkim spadkiem produkcji rolnej, a w konsekwencji głodem dla milionów nie tylko chłopskich rodzin. W rezultacie partia musiała się wycofać z tej awanturniczej polityki, ponosząc duże straty nie tylko materialne, także utraty autorytetu, co rzutowało na osłabienie jedności ideowo-politycznej kierownictwa i powstanie opozycji, którą Mao Zedong i jego grupa konsekwentnie zwalczały⁵³.

Wymienione błędy w kierowaniu państwem i gospodarką, prowadzące do wielkich wstrząsów, a nawet załamań, były odzwierciedleniem wielkich problemów kraju, który wszedł na drogę budownictwa socjalistycznego z niesłuchanie niskiego poziomu rozwoju sił wytwórczych, głównie przemysłu, i faktycznie wobec braku własnej klasy robotniczej, proletariatu przemysłowego, który w 1949 roku liczył tylko około 3 milionów robotników w kilku wielkich miastach. Pozostała ludność to olbrzymie morze biednego chłopstwa i proletariackiej nędzarskiej wsi. Do 1949 roku chińskie miasta miały charakter centrów administracyjnych, kupieckich i rzemieślniczych. Chiny szczyciły się wielką cywilizacją i kulturą, ale w 1949 roku 90% Chińczyków było analfabetami, a język i kultura mandaryńska były udziałem niewielkiej grupy ludności. W tej sytuacji państwo ludowe stanęło przed wielkim wyzwaniem aspiracji nie tylko kulturalnych mas chłopskich i proletariackich, ale przede wszystkim poprawy ich warunków bytowych, co legło u podstaw restrykcyjnego egalitarnego ustroju w zakresie spożycia, którego odzwierciedleniem była zasada „żelaznej miski ryżu” jako minimum spożywczego dla każdego Chińczyka. Była to sprzeczność, której nie udało się rozwiązać poprzez konfiskatę i uspołecznienie (upaństwowienie) prywatnej własności środków produkcji, której nie było tak wiele, nawet po uwzględnieniu własności kapitału zagranicznego.

⁵³ Z. Wiktor, *Chiny na drodze...*, s. 266 i n.

W tej sytuacji Chiny stanęły przed wielkim problemem konieczności wzniesienia własnej bazy nowoczesnej gospodarki, przede wszystkim przemysłowej, i modernizacji kraju na bazie własnych bardzo ograniczonych środków. Podstawową zasadą było liczenie na własne siły, które ze względu na wysoki potencjał ludnościowy przynosiły oczekiwane rezultaty, ale w ograniczonym zakresie. Ważnym elementem przyspieszającym rozwój była pomoc innych krajów socjalistycznych, głównie Związku Radzieckiego. Jednocześnie wojna w Korei, restrykcje i embargo Stanów Zjednoczonych i innych państw kapitalistycznych izolowały i ograniczały możliwości rozwojowe za pomocą współpracy zagranicznej. W tej sytuacji Chiny znalazły się pod silnym ciśnieniem wzrostu potrzeb rozwojowych i konsumpcyjnych własnego społeczeństwa rozbudzonych przez aspiracje socjalistyczne, które między innymi rezultowały próbami szybkiego „przechodzenia na skróty” do komunizmu (określenie prof. Mieczysława Rakowskiego)⁵⁴, co zakończyło się katastrofą Wielkiego Skoku i „rewolucji kulturalnej” i w sumie przyniosło straty liczone w gospodarce na około 10 lat.

Jednocześnie te straty i doświadczenia uświadomiły części kierownictwa KPCh, między innymi Deng Xiaopingowi, że Chiny muszą iść własną drogą do socjalizmu, inną niż Związek Radziecki i kraje demokracji ludowej w Europie. Muszą się otworzyć na zewnątrz, wykorzystać swój olbrzymi potencjał siły roboczej i zdecydować się na napływ kapitału zagranicznego, ale na własnych warunkach i przy kontroli własnego państwa, respektowaniu chińskiego systemu prawnego i utrzymania samodzielności chińskiej waluty. Koncepcja ta bardzo podzieliła kierownictwo, rozpoczęła się bezpardonowa walka frakcyjna, nie obeszło się bez pewnego odrodzenia neokonfucjanizmu, a obie strony zarzucały sobie uleganie jego wpływom i argumentacji. Musiało upłynąć jeszcze wiele lat, zanim te projekty zmian polityki wewnętrznej i zagranicznej wdrożone zostały do praktyki gospodarczej i politycznej ChRL. Faktycznie były one wdrażane dopiero po śmierci Mao Zedonga w 1976 roku i dopiero od 1978 roku chińska gospodarka przeszła na inne tory rozwojowe, przy czym nie była to zmiana strategii (socjalizm i komunizm), lecz taktyki, czyli metod dochodzenie do tych celów.

Powracając do ogólnej oceny lat 1955–1978, trzeba wskazać na główne wskaźniki wzrostu Chin. Przede wszystkim nastąpił olbrzymi wzrost liczby ludności z 600 do 970 milionów ludzi, co potwierdziło także doświadczenie demograficzne innych państw tak zwanego Trzeciego Świata, które weszły na drogę niepodległości, na przykład Indii, Indonezji, Pakistanu, krajów afrykańskich, w szczególności Nigerii. W Chinach sytuacja żywnościowa była lepsza niż w innych krajach, co pozwoliło uniknąć klęski głodu, podaż żywności była większa niż minimalne potrzeby, co pozwoliło na w miarę sprawiedliwie racjonowanie żywności. Produkcja zbóż wzro-

⁵⁴ M. Rakowski, *Przemiany i szanse...*, s. 88.

sła z 250 do 310 kilogramów na mieszkańca, ale nie ustrzegło to całkowicie Chin przed nędzą, którą w 1955 roku zagrożonych było 50% ludności, a w 1978 roku – 25%, głównie na wsi, co oznaczało, że przy ogromnym wzroście liczby ludności w 1978 roku nadal zbliżona liczba ludności znajdowała się w nędzy.

Produkcja mięsa wzrosła trzy razy, ale oznaczało to tylko średnio 9 kilogramów spożycia na jednego Chińczyka. Większy był wzrost produkcji przemysłowej, w tym również nawozów sztucznych i innych środków produkcji rolnej. W 1978 roku wydobycie węgla wyniosło 618 milionów ton, ropy naftowej – 100 milionów ton, stali – 32 miliony ton, cementu – 65 milionów ton, nawozów sztucznych – 8,7 miliona ton, tkanin – 11 miliardów metrów, energii elektrycznej – 259 miliardów kilowatogodzin. Oznaczało to znaczny postęp w rozwoju produkcji przemysłowej na mieszkańca, ale w porównaniu ze średnią światową, nie mówiąc o krajach rozwiniętych, Chiny pozostawały bardzo zacofane. Na przykład ludność Chin w 1978 roku wynosiła 22% ludności świata, a ich produkcja stali w skali światowej wynosiła 5%, cementu – 9%, nawozów sztucznych – 9%, papieru – 3,7% energii elektrycznej – 3,6%, tkanin bawełnianych na mieszkańca w 1978 roku wytwarzano 11 metrów, wełnianych – 0,4 metra, podczas gdy na przykład w Polsce w tym czasie odpowiednio 28 i 3,8 metra⁵⁵.

Schyłkowy okres życia Mao Zedonga to jednocześnie osłabienie jego autorytetu politycznego i pozycji w KPCh. W partii powstało kilka frakcji różniących się co do oceny przeszłości i perspektyw dalszych dróg budownictwa socjalizmu w Chinach. Na to nakładały się różnice ideowo-polityczne w międzynarodowym ruchu komunistycznym, w szczególności głębokie podziały między KPCh a KPZR na tle stosunku do imperializmu, kapitalizmu i perspektyw socjalizmu. Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku nastąpiło zerwanie przyjaźni i współpracy między obu partiami, co miało negatywne następstwa w postaci rozbitcia międzynarodowego ruchu komunistycznego i robotniczego i wpływało na stosunek do kapitalizmu. W KPZR i Związku Radzieckim zwyciężyło skrzydło neorewizjonistyczne i oportunistyczne, które w dalszych latach doprowadziło do upadku KPZR i ZSRR głównie za sprawą działalności Gorbaczowa i Jelcyna i okazało się wielkim osłabieniem, a nawet ciosem w sprawę światowego ruchu robotniczego i komunizmu, a jednocześnie wzmocniło kapitalizm.

W Chinach w okresie „rewolucji kulturalnej” sprawa walki z pozostałościami Konfucjusza stała się ponownie aktualna. W czasie kampanii skierowanej przeciwko marszałkowi Lin Biao i jego frakcji w gazetach wielkich hieroglifów posługiwano się argumentami, że walka z Lin Biao zatacza coraz szersze kręgi i partia powinna demaskować również innych zwolenników Konfucjusza w swoim kierownictwie i we władzach lokalnych. W 1975 roku w dalszym ciągu prowadzono kampanię prze-

⁵⁵ Dane podaję za M. Rakowskim, przytoczone w pracy: Z. Wiktor, *Chiny na drodze...*, s. 270.

ciwko Lin Biao i Konfucjuszowi. Na sesji parlamentu ChRL w styczniu 1975 roku jednym z punktów obrad była kwestia nowej konstytucji. Referat na ten temat wygłosił członek Biura Politycznego KC KPCh Czang Czun-ciao, który między innymi powiedział, że w „niektórych zakładach pracy tylko formalnie istnieje socjalistyczny system własności, a w rzeczywistości władza kierownicza nie znajduje się w rękach szerokich rzesz robotników”. I dalej: „Wiele odcinków, jeśli nie opanuje ich proletariatus, to opanuje burżuazja, Dziadyga Konfucjusz zmarł dwa tysiące lat temu, ale jeśli proletariatus nie wymiecie tych śmieci, to same one nie znikną”. W związku z tym, jak stwierdził mówca, należy „kontynuować i pogłębiać kampanię krytyki Lin Biao i Konfucjusza”⁵⁶.

O tym, jak złożona była w latach siedemdziesiątych sytuacja ideowo-polityczna w KPCh, świadczą też inne fakty. Mao, jak wiadomo, uchodzi za klasyka chińskiego marksizmu. Jednocześnie rozwijał on marksizm odpowiednio do chińskich warunków, na przykład uważając klasę robotniczą i jej ideologię za wiodący czynnik walki klasowej, stwierdził, że w warunkach chińskich główną siłą antyfeudalną i antykapitalistyczną może stać się biedne chłopstwo i wiejski proletariatus, co okazało się pozytywną przesłanką odbudowy KPCh po 1927 roku i poprowadzenia jej do rewolucyjnej walki, i co po ponad 20 latach przyniosło KPCh zwycięstwo – w 1949 roku powstała Chińska Republika Ludowa. Bez wątpienia Mao Zedong był wielkim przywódcą chińskiej rewolucji i jego wielką zasługą było skierowanie Chin na nową drogę rozwoju, która doprowadziła je do rewolucji demokratycznej i socjalistycznej, a w dalszej kolejności na drogę budowy podstaw socjalizmu. Jednocześnie ze względu na odmienność cywilizacyjną Chin, ogromne opóźnienia w rozwoju gospodarczym i zacofaną strukturę społeczną nie mógł on zastosować kategorii marksistowskich powstałych w realiach Europy Zachodniej czy nawet Rosji radzieckiej. Mógł przejąć teorię i metodologię marksistowską głównie w postaci materializmu historycznego i dialektycznego. Jednocześnie chińscy marksści, przede wszystkim w szeregach KPCh, musieli stworzyć bardziej szczegółowe chińskie kategorie naukowe odzwierciedlające chińskie realia gospodarcze, polityczne i społeczne. Historia walk rewolucyjnych w Chinach wyniosła jako główną siłę rewolucyjną biedne chłopstwo i proletariatus wiejski. W efekcie to rewolucyjna wieś otoczyła miasto i przeprowadziła rewolucję demokratyczną i socjalistyczną. Nie bez powodów koncepcja ta i program KPCh uznawane są za oryginalną drogę niekopiującą innych modeli, co stało się powodem stwierdzenia, że w Chinach zwyciężył nie marksizm, lecz maoizm. Bez wątpienia chińska rewolucja wyrosła na innym gruncie ekonomiczno-społecznym niż w zachodniej Europie, nawet w Rosji i Związku Radzieckim, z których rozwiązań (marksizmu-leninizmu) z różnych powodów Mao i KPCh chętnie korzystali, szczególnie do lat sześćdziesiątych XX wieku.

⁵⁶ *Najnowsza historia Chin...*, s. 717 i 728.

Potwierdzeniem odmienności powstawania i rozwoju „chińskiego marksizmu” jest analiza tekstologiczna głównych prac Mao Zedonga, z których podstawowe stwierdzenia przytoczone zostały poprzednio. W latach sześćdziesiątych XX wieku przeprowadzono analizę tekstologiczną oryginalnego chińskiego wydania *Dzieł zebranych* Mao Zedonga. Wynikało z niej, że 22% wszystkich cytatów, którymi Mao posługiwał się, stanowiły cytaty z prac filozofów konfucjańskich lub neokonfucjańskich, 12% były to cytaty z prac mohistów lub taoistów, 13% – odsyłacze do chińskiej literatury pięknej, 4% – odsyłacze do prac Marksa i Engelsa, 18% – odsyłacze do prac Lenina, 24% – odsyłacze do prac Stalina, 7% – odsyłacze do innych prac⁵⁷. Jak widać, Mao najrzadziej korzystał z prac Marksa i Engelsa, wielkim autorytetem był dla niego Lenin, ale najwięcej czerpał z prac Stalina, z którym znał się osobiście, spotykał się z nim jako polityk i dyskutował. Stalin był dla Mao wielkim autorytetem nie tylko jako polityk, ale też jako teoretyk i marksistowski ideolog. Uważał, że nowe kierownictwo na czele z Nikitą Chruszczowem dopuściło się zafałszowania dorobku Stalina nie tylko jako wybitnego męża stanu Związku Radzieckiego i międzynarodowego ruchu robotniczego (komunistycznego), ale także jako wybitnego marksisty-leninowca.

W następstwie „rewolucji kulturalnej” ChRL wkroczyła w okres dużej destabilizacji nie tylko ideowo-politycznej, ale również gospodarczej. Jak wspomniano, w rezultacie Wielkiego Skoku i „rewolucji kulturalnej” Chiny utraciły około 10 lat, co spowodowało wzrost niezadowolenia społecznego i podkopało zaufanie mas do partii. Napięcia temu towarzyszące ożywiły różnice w samej partii, pojawiły się różnice w poglądach, formułowano różne drogi wyjścia z kryzysu, a nawet pojawiły się frakcje, z których najgroźniejsza dla przyszłości partii była „frakcja wojskowych” na czele z marszałkiem Lin Biao i jej główny antagonistą – „frakcja pragmatyków” na czele z Deng Xiaopingiem. Mao Zedong i jego grupa lawirowali między frakcjami i starali się łagodzić sprzeczności, a w momentach krytycznych przechodzili na stronę większości. Na początku lat siedemdziesiątych największym zagrożeniem była frakcja Lin Biao, która ostatecznie została rozbita w 1971 roku, a jej przywódca poniósł śmierć w niewyjaśnionych do dziś okolicznościach. W trakcie tej kampanii przeciwnicy Mao zarzucali mu między innymi „despotyczne, cesarskie metody sprawowania władzy”. Z tego okresu pochodzi dokument pod tytułem *Zarys projektu 571*, mający charakter platformy politycznej tej frakcji, upubliczniony przez tajwański wywiad po śmierci Lin Biao. W dokumencie tym poddana została ostrej krytyce dotychczasowa polityka KPCh pod kierunkiem Mao Zedonga, któremu zarzucono liczne błędy polityczne i gospodarcze, które – zdaniem autorów – doprowadziły kraj na granice

⁵⁷ V. Holubnychy, *Ma Tse-tung's Materialistic Dialectics*, „The China Quarterly” 1964, no. 19, s. 17. Cyt. za: *Najnowsza historia Chin...*, s. 703, przypis. Te dane potwierdzone zostały później przez dwóch autorów radzieckich. Zob. M.L. Słutajski, W.G. Georgijew, *Antimarksistskaya sucznost' fijosowskich wzgladow Mao Tse-tunga*, Moskwa 1969, s. 50–51.

katastrofy. Jedynym wyjściem z kryzysu miało być wyeliminowanie Mao i jego grupy oraz wyprowadzenie KPCh i kraju z głębokiego kryzysu. W konkluzji dokumentu stwierdzono, że Mao Zedong nie był prawdziwym marksistą-leninowcem, tylko wielkim tyranem feudalnym, był fałszywym marksistą kroczącym nie drogą marksizmu, tylko drogą Konfucjusza i Meng-tsy. „Rządził” według praw godnych cesarza Szy Huang-ti z dynastii Cin (Qing). W rzeczywistości – jak głosił dokument – „Mao Zedong stał się nowym cesarzem”⁵⁸.

Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy ten dokument frakcji Lin Biao był autentyczny, czy też okazał się „podróbką” maoistowskich służb specjalnych spreparowaną w celu skompromitowania opozycyjnej grupy. Faktem jest, że wtedy w Chinach toczyła się walka frakcyjna, która nie tylko miała charakter rywalizacji i walki o władzę, ale odzwierciedlała inną koncepcję budowy socjalizmu, która kilka lat później wystąpiła w całej okazałości pod hasłem „socjalistycznej gospodarki rynkowej”, której przywódcą stał się Deng Xiaoping. Była to jedna z przyczyn rozpoczęcia w 1973 roku kontrkampanii KPCh pod hasłem „krytyki Konfucjusza”, która zmierzała do „wybielenia” Mao Zedonga i zdjęcia z niego zarzutów przeciwników politycznych, a jednocześnie do krytyki zachowań i postaw wśród części działaczy partyjnych i państwowych stosowania praktyk biurokratycznych i „odrywania się od mas”. Walka z konfucjanizmem zmierzała również do przezwyciężenia licznych przyzwyczajęń, wzorów zachowania, wartości czerpiących z niego, które stały w opozycji do ustroju socjalistycznego i kultury politycznej nowego systemu.

Bez wątpienia rewolucja socjalistyczna w Chinach zmiotła stare feudalno-cesarzkie i burżuazyjno-obszarnicze państwo. Ale rewolucja była dziełem mniejszości, komuniści i ich sojusznicy ustanowili nowe państwo, które swym demokratycznym ustrojem i socjalistycznym egalitaryzmem zdobywało sobie sympatię i poparcie mas. Jednocześnie społeczeństwo to w większości ciągnęło za sobą stare przyzwyczajenia i nawyki, a także wartości czerpiące z poprzednich formacji. W Chinach ciągle duży wpływ w tym czasie miały ideologia i religia konfucjanizmu, stąd też można stwierdzić, że znajdowało się ono pod ogromnym wpływem, a nawet naciskiem tradycji konfucjańskich.

Pod względem ideowym ta presja przeszłości zawierała w sobie treści i wartości zróżnicowane pod względem ideowym. Na przykład utrzymywała ona pewne pozytywne cechy wzorca osobowego, takie jak pracowitość, skromność, wytrwałość i zamiłowanie do wiedzy. Konfucjanizm ułatwiał zdolność przystosowania się, działał na rzecz postawy minimalizacji potrzeb materialnych oraz uczył życiowego konformizmu, co pozwalało przetrwać nawet w najtrudniejszych warunkach. Jednocześnie presja tradycji umacniała w świadomości mas przeświadczenie o wyjątkowej do-

⁵⁸ *Najnowsza historia Chin...*, s. 637. Tę opinię potwierdzał, o czym wcześniej wspomniano, doktor L. Zhisui, *Prywatne życie...*, s. 357 i n.

skonałości cywilizacji chińskiej i o niepodważalnej genialności dawnych mędrców lub władców. W ciągu wieków utrwałała ona silne poczucie hierarchii społecznej, ograniczała swobodę myślenia, inicjatywę i energię jednostek. Stymulowała kiedyś lekceważący stosunek do techniki i niezbędności jej dalszej modernizacji i innowacji. Konfucjańska tradycja nie sprzyjała kształtowaniu takich cech osobowości, jak przedsiębiorczość, rzutkość, pomysłowość, natomiast bardzo mocno wiązała ona człowieka z odległą przeszłością historyczną, co odciągało go od problemów teraźniejszych i perspektywicznych.

Złożoność i zmienność historyczna konfucjanizmu i jego różnych szkół powodowały, że ocena systemu filozoficznego Konfucjusza stanowiła jeden z najtrudniejszych, a jednocześnie najbardziej spornych problemów na gruncie marksistowskiej humanistyki. Część historyków skupiła się na racjonalnych i postępowych treściach konfucjanizmu, na przykład profesor Kuo Mo-žo (były prezes Chińskiej Akademii Nauk). Druga grupa wydobywała irracjonalne, a zarazem reakcyjne elementy spuścizny ideologicznej konfucjanizmu⁵⁹.

Po okresie „rewolucji kulturalnej” i po upadku Lin Biao w ramach nowej kampanii krytyki Konfucjusza górę wzięła koncepcja totalnej krytyki. Dużą rolę w tym zakresie odegrał profesor Jang Jung-kuo – historyk z Uniwersytetu w Kantonie, który w licznych pracach pisanych na zamówienie władz partyjnych poddawał ostrej krytyce poglądy Konfucjusza, określając go jako „ideologa zacięcie broniącego ustroju niewolniczego”, a także walkę dwóch linii w ideologii okresu wczesnej i późniejszej dynastii Han. Autor przedstawiał Konfucjusza jako ideologa skazanej na upadek klasy właścicieli niewolników, co profesor uznał za reakcyjne. Jednocześnie autor chwalił legistów, czyli jedną ze szkół konfucjanizmu, która tak się rozwinęła, że właściwie stała się zaprzeczeniem pierwotnego konfucjanizmu. Przypomnijmy, że legiści mniej uwagi zwracali na cechy etyczne konfucjanizmu, stali się natomiast apologetami państwa prawa scentralizowanego i stawiającego na szczycie piramidy cesarza, a właściwie jego prawo. Pod tym względem legiści wyprzedzili o ponad 2 tysiące lat austriackiego konstytucjonalistę Hansa Kelsena stawiającego na szczycie źródeł prawa konstytucję. Ale to przeciwstawienie miało swój walor użyteczności w czasach Mao Zedonga, gdyż było wyrazem krytyki pod adresem poprzedniego ustroju i upadłych frakcji, które „myślały po staremu”. Zarazem wykorzystywano legistów i ich autorytet dla umocnienia nie tylko pozycji Mao Zedonga w partii i państwie, ale w ogóle umocnienia państwa dyktatury ludu chińskiego. Nawiązując do czasów aktualnych, można skonstatować, że kwestia ta jest również aktualna i ważna dla kierownictwa Xi Jinpinga, który mocno podkreślał na XIX zjeździe KPCh w 2017 roku zasadę i praktykę „państwa prawa” i „rządów prawa”, stawiających re-

⁵⁹ *Najnowsza historia Chin...*, s. 668.

spektowanie prawa, przede wszystkim norm konstytucji, przez wszystkich obywateli, instytucje, w tym KPCh.

Wracając do poprzedniej narracji, po X zjeździe KPCh w 1973 roku wystąpiła nowa fala krytyki konfucjanizmu w kontekście potępienia Lin Biao. Jednocześnie władze wykorzystały tę krytykę do dalszych napaści na Związek Radziecki i KPZR oskarżanych o nowy hegemonizm i rewizjonizm. Schyłkowy okres życia Mao Zedonga to jednocześnie osłabienie jego autorytetu politycznego i pozycji w KPCh. Partia przestała być monolitem ideowo-politycznym, na to nakładały się głębokie różnice w międzynarodowym ruchu komunistycznym, w szczególności między KPZR a KPCh, co pociągało za sobą wielkie osłabienie międzynarodowego ruchu robotniczego i umacniało imperializm.

W Chinach podziały wewnętrzne oscylowały głównie wokół sporów na temat dróg i metod dalszej budowy socjalizmu. Chodziło przede wszystkim o kwestie rynku, większą tolerancję dla prywatnej inicjatywy i otwarcie się Chin na zewnątrz. Część kierownictwa chińskiego stała na stanowisku, że Chiny przy szczupłości własnych środków i ogromnym przyroście ludności same sobie nie poradzą i muszą wejść na drogę pewnej kooperacji z kapitałem zagranicznym przy zachowaniu priorytetu własnych interesów gospodarczych, finansowych i zagranicznych. Na czele tej grupy stali Deng Xiaoping i Liu Szaotsi, którzy byli konsekwentnie zwalczani, a nawet prześladowani przez Mao Zedonga jako „kroczący droga kapitalistyczną”. Mao był zwolennikiem wczesnych założeń Marksa wiążących rynek z gospodarką kapitalistyczną, natomiast gospodarka socjalistyczna miała się rozwijać według dyrektyw centralnego planowania. Te zasady wdrożone do praktyki Rosji radzieckiej przez Lenina wykazały słabość w obliczu ogromnego zacofania gospodarczego Rosji i w konsekwencji wielkich zniszczeń dokonanych przez rewolucję i wojnę domową. Stąd Lenin dokonał zasadniczej zmiany polityki, wprowadzając Nową Politykę Ekonomiczną (NEP) opartą między innymi na warunkach gospodarki towarowo-pieniężnej i dopuszczając rynek jako sposób wymiany towarowej głównie między miastem a wsią.

Była to poważna korekta nauki Marksa o prawach socjalizmu, a właściwie okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu. Rekorektę tej polityki z kolei przeprowadził z ważnych powodów wewnętrznych i zewnętrznych Stalin w końcu lat dwudziestych, kierując się większymi efektami ekonomicznymi centralnie sterowanej gospodarki planowej Związku Radzieckiego i w obliczu rosnącego zagrożenia faszystowskiego. Mao Zedong był wiernym uczniem Stalina i podobnie jak on srogo zwalczał zwolenników osłabienia centralnego planowania i wprowadzenia ograniczonych mechanizmów rynkowych, przy czym gospodarka ta w Chinach nawet przy błędach Wielkiego Skoku i „rewolucji kulturalnej” odnotowywała średnio rocznie 6% wzrostu, co jednak było prawie w całości „konsumowane” przez ogromny przyrost naturalny. W tej sytuacji Deng Xiaoping już w 1967 roku sformułował po-

wiedzenie, że „nieważne jest, czy kot jest biały, czy czarny, ważne jest, żeby łapał myszy”. Oznaczało to zdaniem Denga, że na obecnym etapie rozwoju Chin nie jest zagrożony socjalizm, a główną sprzeczność wyznaczają nie sprzeczności klasowe i walka klasowa, ale sprzeczność między rosnącymi potrzebami i aspiracjami społeczeństwa a możliwościami ich realizacji przez mało efektywną gospodarkę. Mao Zedong traktował tę wypowiedź jako marksistowską herezję. Choć od 1949 roku upłynęło wiele lat, często podkreślał, że po rewolucji i wprowadzeniu socjalizmu w Chinach klasy nie zniknęły całkowicie. „Nawet po uspołecznieniu własności klasy istnieją nadal – powtarzał w 1962 roku. – Walka klasowa nadal trwa”. W Chinach „walka klasowa między proletariatem a burżuazją potrwa długo” i „może przybierać okresowo różne formy”⁶⁰.

Dalej Mao dawał wyraz trosce o dalszy rozwój Chin, mówiąc, że „Chiny mogą stanąć przed niebezpieczeństwem restauracji kapitalizmu”. Przypomniiał, że „burżuazja przenika też do KPCh, podobnie jak wcześniej do innych partii komunistycznych, które przechodzą na drogę kapitalizmu”. Odnosiło się to w szczególności do Deng Xiaopinga i Liu Szaotsi, których oskarżał o „idących drogą kapitalistyczną”, nawet swemu najwierniejszemu współpracownikowi Czou Enlajowi w 1974 roku przypisał „łatkę” konfucjanisty⁶¹.

Ta ostrożność i obawy o przyszłość socjalizmu i zagrożenia kontrewolucyjne nie były bezzasadne. Potwierdzały je historia ruchu robotniczego, rosnący rewizjonizm, reformizm i oportunizm w ruchu komunistycznym, a przede wszystkim upadek KPZR i Związku Radzieckiego, także krajów demokracji ludowej w Europie w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku. Przełomem w dążeniach do wprowadzenia nowej polityki ekonomicznej zwanej później „socjalistyczną gospodarką rynkową” była śmierć wieloletniego premiera Chin Czou Enlaja w styczniu 1976 roku i we wrześniu tego roku Mao Zedonga. Już w końcowych miesiącach ich rządów przewagę w kierownictwie partyjno-rządowym zdobyła frakcja Deng Xiaopinga, co potwierdzały odwołania ich przedstawicieli z zesłania na głęboką prowincję („w celach re-edukacji”) i przywrócenia do działalności na najwyższych stanowiskach partyjnych i państwowych. Po śmierci Mao Zedonga przez miesiąc trwała ostra walka między obiema frakcjami zakończona upadkiem „bandy czworga”, aresztowaniem i osądzeniem jej przywódców (w tym między innymi małżonki Mao, Jiang Qing) i budowaniem nowego przywództwa w KPCh na czele z Deng Xiaopingiem, co trwało kilka lat, zanim wdrożony został program nowej polityki. W tym czasie po burzliwych latach „rewolucji kulturalnej” i walk frakcyjnych opanowano chaos w gospodarce, uporządkowano sprawy jednolitego kierowania państwem, a w szczególności przywrócono jedność ideowo-polityczną w szeregach partii na zasadach zaufania między

⁶⁰ Cyt. za: L. Zhisui, *Prywatne życie...*, s. 398.

⁶¹ *Ibidem*, s. 585.

członkami partii a kierownictwem i respektowania zasady realizacji linii mas. Jednocześnie po szerokiej i głębokiej dyskusji wewnątrzpartyjnej dokonano oceny miejsca i roli Mao Zedonga w historii KPCh i ChRL, uznając zasadę, że był on wybitnym przywódcą Chin i jego zasługi w walce o wyzwolenie chińskiego ludu spod ucisku kapitalistycznego i zwycięstwie rewolucji demokratycznej i socjalistycznej są historyczne i nie mogą być pominięte. Co prawda Mao w schyłkowym okresie popełnił wielkie błędy, ale były to błędy wielkiego rewolucjonisty, które stanowiły nie więcej niż 30% w sytuacji, gdy zasługi stanowiły 70% jego życia. Było to wyrazem wielkiego uznania dla dotychczasowego przywódcy, jednocześnie prawidłowego wyważenia relacji między pozytywami i negatywami jego działalności politycznej. Realizację nowej polityki ekonomicznej uznano nie za negację poprzedniego kierownictwa, ale za jej kontynuację w nowych warunkach wewnętrznych i międzynarodowych⁶².

Deng Xiaoping wielokrotnie podkreślał, że społeczeństwo socjalistyczne, a tym bardziej komunistyczne nie może być oparte na nędzarskiej ekonomice zaspokajającej tylko podstawowe potrzeby życiowe swych obywateli. Chiny muszą uczynić wszystko, by przyspieszyć rozwój gospodarczy i podnieść poziom społeczny świata pracy. Jednocześnie mimo osiągniętych sukcesów socjalistycznej rewolucji i 30 lat budownictwa socjalistycznego należy skuteczniej rozstawać się z pozostałościami feudalizmu i mentalności klanowej, w czym dużą rolę odgrywały pozostałości konfucjanizmu. Do najważniejszych przywódcą zaliczył następujące: 1) utrzymywanie się nadal w społeczeństwie mentalności klanowej; 2) w stosunkach społecznych nadal utrzymywał się stary hierarchiczny porządek; 3) także określone przejawy nierówności statusu w kontaktach między towarzyszami ze szczebla kierowniczego a ich podwładnymi oraz w stosunkach między kadrą a masami; 4) słabe zrozumienie w społeczeństwie praw i obowiązków obywatelskich; 5) w sferze gospodarczej panował system i styl mandaryński wśród kadry w przemyśle, handlu, rolnictwie; 6) nadmierne podkreślanie w pracy ekonomicznej kompetencji regionalnych i resortowych, co prowadziło do partykularyzmu i przerzucania swych kłopotów na innych; 7) nieuznawanie doniosłego znaczenia nauki i oświaty dla socjalizmu i że bez nauki i oświaty nie można zbudować socjalizmu; 8) polityka izolacjonizmu i szowinistycznej arogancji w stosunkach z zagranicą; 9) porażająca praktyka protekcji (i dodajmy: korupcji); 10) nauczanie władzy przez część kadry i preferowanie „swojaków”; 11) niedoceniaanie wpływów pozostałości feudalizmu w ideologii i polityce; 12) trzeba usuwać te piętna i objawy feudalizmu i kapitalizmu, ale tego nie można sprowadzać do jednej akcji, 13) system prawny jest dobry, należy go właściwie stosować; 14) nie trzeba ulegać anarchizmowi i indywidualizmowi; 15) nie płaszczyć się przed cudzoziemcami, mamy wielkie osiągnięcia; 15) część młodzieży notabli, wyjeżdżając za granicę na studia, uprawia łapownictwo i przemysł, zapomina o narodowej

⁶² D. Xiaoping, *Przestrzegać...*, s. 114 i n.

dumie i godności osobistej; 16) do kraju w związku z szerszymi kontaktami przemycania się pornografię, wulgarne filmy i zdjęcia, publikacje, szkodzi to naszej moralności; 17) na granicy sektora socjalistycznego i prywatnego pojawiły się różne nielegalne formy aktywności gospodarczej, finansowej⁶³.

Deng Xiaoping i jego towarzysze wychodzili z założenia, że podejmowane reformy nie mają na celu odejścia od socjalizmu, lecz obronę interesów i utrzymanie władzy ludzi pracy, a więc ogromnej większości społeczeństwa. KPCh nie przekształciła się w partię uprzywilejowanej biurokracji będącej w klasowym konflikcie z masami ludowymi. Jako cel społeczny partia stawiała poprawę warunków życiowych ludzi pracy. Inaczej niż KPZR na czele z Chruszczowem, KPCh nie odzęgała się od poprzedniego przywódcy i niezależnie od popełnionych przez niego błędów kontynuowała dzieło rozwoju socjalizmu w nowych warunkach. Wreszcie okres niedawnych walk frakcyjnych, a w szczególności „rewolucja kulturalna”, uświadomił masom ludowym wagę socjalistycznej rewolucji i dalszej budowy socjalizmu jako gwarancji dalszej poprawy ich bytu oraz zachowania i umocnienia suwerenności Chińskiej Republiki Ludowej w obliczu pojawiających się zagrożeń imperialistycznych⁶⁴.

Koncepcja socjalistycznej gospodarki rynkowej stała się przedmiotem krytyki nie tylko ze strony chińskich przeciwników i konkurentów politycznych Deng Xiaopinga. Była i w znacznej części jest krytycznie przyjmowana przez zagraniczne partie komunistyczne generalnie stojące na pozycjach ideologicznych dawnej KPZR i praktyce ustrojowej dawnego Związku Radzieckiego opartej na zasadzie centralnego planowania w gospodarce i negacji rynku. W argumentacji sięgano do wypowiedzi Marksa i Engelsa z połowy XIX stulecia, w szczególności wczesnych prac, na przykład *Krytyki ekonomii politycznej* czy *Manifestu Komunistycznego*, w których klasyki dali wyraz tym zasadom, pojmując je jako fundamentalne dla przyszłej ekonomii socjalistycznej i będące w opozycji do liberalnego mechanizmu gospodarowania XIX-wiecznego kapitalizmu, głównie Anglii, skąd czerpano wzory do modelu stosunków kapitalistycznych.

Problem polegał jednak na tym, że od tego czasu upłynęło ponad 170 lat i świat, w tym kapitalistyczny, bardzo się zmienił. Kapitalizm przeszedł fazę liberalizmu, wkroczył w fazę imperializmu, monopolizacji i ekspansji kolonialnej, będących przedmiotem analizy Lenina, szybkiego rozwoju ruchu robotniczego, a jednocześnie wielkich sprzeczności klasowych, w wyniku których wybuchły dwie wojny światowe, powstał i rozwinął się faszyzm, nacjonalizm, militarizm i wiele innych zagrożeń niebezpiecznych dla dalszego istnienia i rozwoju ludzkości. Jednocześnie w listopadzie 1917 roku wybuchła w Rosji rewolucja październikowa, która zapoczątkowała nową

⁶³ D. Xiaoping, *Przemówienie wygłoszone na rozszerzonym posiedzeniu Biura Politycznego KC KPCh 18 sierpnia 1980 r.*, [w:] *idem, Chińska droga...*, s. 251.

⁶⁴ M. Rakowski, *Przemiany i szanse...*, s. 122 i n.

erę w dziejach ludzkości, mianowicie powstanie Rosji radzieckiej, później Związku Radzieckiego i innych państw socjalistycznych, republik robotników, chłopów i innych ludzi pracy, państw dyktatury proletariatu, co potwierdzone zostało po drugiej wojnie światowej przez powstanie krajów demokracji ludowych w Europie, w latach 1948–1949 w Korei i Chinach, a następnie w zjednoczonym socjalistycznym Wietnamie. W 1958 roku rewolucja zwyciężyła na Kubie na kontynencie amerykańskim.

Świat wkroczył w epokę rewolucji narodowo-kolonialnych, demokratycznych, niektóre z nich rozwijały się w powstawanie państw podążających drogą niekapitalistycznego rozwoju. W tej sytuacji w międzynarodowym ruchu komunistycznym prowadzona była ożywiona dyskusja nad różnymi drogami rewolucji socjalistycznych i budowy socjalizmu. Podstawowym problem było pytanie, czy w tych krajach z historycznie opóźnionymi strukturami społeczno-gospodarczymi jest możliwa rewolucja socjalistyczna, a w następnym etapie budowa podstaw ustroju socjalistycznego. Były to państwa postkolonialne, które w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych wybiły się na niepodległość, silnie powiązane z dawnymi metropoliami, z których w wielu powstały grupy marksistowskie organizujące uciśnione ludy do walki z imperializmem i neokolonializmem. Było ich około trzydziestu w Afryce, Azji i Ameryce Łacińskiej. Wzorem dla nich były republiki azjatyckie ZSRR, Mongolia, KRLD. Wietnam, Chińska Republika Ludowa, a w Ameryce Kuba. Były to kraje o zdecydowanej przewadze rolnictwa, o słabo rozwiniętej bazie przemysłowej, najczęściej wydobywania surowców, i zwykle o dużej masie ludności żyjącej w warunkach lub na granicy nędzy. Z tego powodu od dawna toczyła się tam walka narodowo-wyzwoleńcza o charakterze partyzanckim, której przywódcy poszukiwali rozwiązań ustrojowych i pomocy w państwach socjalistycznych.

Marks i Engels przewidywali, że socjalizm zwycięży w państwach najbardziej rozwiniętego kapitalizmu, ale w drugiej połowie XX wieku kapitalizm stał się globalny i skutecznie integrował gospodarczo, politycznie i kulturowo-medialnie narody postkolonialne. W dalszym ciągu wielką była ekspansja kapitału finansowego i przemysłowego na tereny dawnych kolonii, co je włączało w system gospodarczy i polityczny metropolii. Rewolucja demokratyczna w tych krajach była możliwa dzięki postępowym partiom i ruchom, które wywalczyły niepodległość. Mogły one przejść do etapu rewolucji socjalistycznej dzięki poparciu i pomocy Związku Radzieckiego, ludowych Chin, a także innych państw socjalistycznych i w ten sposób zerwać istniejącą jeszcze zależność z dawnymi metropoliami i przyspieszyć budowę nowoczesnej infrastruktury gospodarczej, głównie przemysłowej. Koncepcja ta zalała się po upadku Związku Radzieckiego i państw socjalistycznych w Europie, ale aktualnie ponownie odżywa w następstwie wdrożenia przez Chińską Republikę Ludową tak zwanych nowych szlaków jedwabnych, na które przeznacza około 8 bilionów dolarów w postaci przede wszystkim nowych inwestycji bezpośrednich w prawie 150 krajach trzech kontynentów. Można więc skonstatować, że walka

klasowa w samych Chinach została od 1978 roku wyciszona, ale nie dotyczyło to relacji międzynarodowych. Socjalizm jest nadal ustrojem atrakcyjnym dla krajów rozwijających się i tym razem czerpią one wiedzę o nim oraz próbują wdrażać pewne modele gospodarczo-społeczne na bazie praktyki ustrojowej ChRL.

Po 40 latach realizacji „socjalistycznej gospodarki rynkowej” Chiny stały się drugą potęgą gospodarczą świata. Ich PKB w 2018 roku wynosił ponad 20 bilionów dolarów, licząc według kursu siły nabywczej juana. Należą do Rady Bezpieczeństwa ONZ jako jej stały członek i żaden problem światowy nie może skutecznie być rozwiązany bez udziału ChRL. Ale przed 40 laty kierownictwo Chin stanęło przed trudnym zadaniem, jak nie dać się zmiażdżyć przez silnego nie tylko ekonomicznie, ale i militarnie wroga, głównie imperializm amerykański, jakie środki zastosować, by nie dać się pokonać, jak obronić socjalizm, niepodległość i władzę ludową oraz wprowadzić w błąd klasowego wroga, a jednocześnie stworzyć taki typ relacji międzynarodowych, przede wszystkim ekonomicznych i handlowych, które pozwolą na szerokie stosunki z przodującymi rozwiniętymi gospodarczo państwami kapitalistycznymi i uratować nie tylko Chiny jako naród, ale również socjalizm jako wartość międzynarodową.

Chińczycy od dawna stosują w poznaniu świata zasadę poznania prawdy na fundamencie faktów. Pozwala to realistycznie analizować sytuację i wyciągać wnioski z praktyki społecznej. Nie jest to zwykły empiryzm. Metoda ta powiązana jest w dalszym procesie poznawczym z analizą i przetwarzaniem danych przy zastosowaniu zasady materializmu historycznego i dialektycznego, a więc różnicy interesów klasowych między proletariatem a burżuazją, kapitalizmem i imperializmem a socjalizmem i komunizmem. Pomocne tu było doświadczenie Rosji radzieckiej i okresu NEP-u na początku lat dwudziestych XX wieku, kiedy Związek Radziecki odstąpił od komunizmu wojennego gospodarki radzieckiej i poszedł na dalekie odstępstwa od „czystych” zasad budownictwa komunistycznego sformułowanych przez dotychczasową teorię naukowego socjalizmu. Żeby zrobić dalszy krok naprzód, trzeba czasem cofnąć się nie o jeden krok. Tak uczył Lenin zasad dialektyki, narażając się na krytykę nie tylko ze strony teoretyków-marksistów, ale nawet na zarzut zdrady interesów rosyjskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego. Okres NEP-u nie był tylko związany z Leninem. Po jego śmierci w styczniu 1924 roku NEP był kontynuowany przez nowe kierownictwo WKP(b) na czele ze Stalinem i trwał do końca 1928 roku, a następnie został zastąpiony przez gospodarkę centralnie planową, którą zapoczątkował pierwszy plan 5-letni oraz kolektywizacja rolnictwa.

Jednak o wyborze socjalistycznej gospodarki rynkowej, jak później nazwano eksperyment chiński, zadecydowały nie tylko względy historyczno-teoretyczne. Chińczycy dysponowali własnym doświadczeniem i wielkimi atutami, które stanowiły dostateczną gwarancję, że nowy model gospodarowania ma szanse pozyskania poparcia ze strony klasy robotniczej, chłopstwa i innych ludzi pracy, przyczyni się

do ożywienia własnej gospodarki, a także wprowadzi zamieszanie i dezorientację w ośrodkach burżuazyjno-imperialistycznych. Rząd Stanów Zjednoczonych i wielkie ośrodki opiniotwórcze z uznaniem odniosły się do nowej polityki chińskiej, upatrując w niej mechanizm, który postrzegany był jako podążanie przez Chińczyków śladami upadającego Związku Radzieckiego, co w literaturze naukowej przedstawione zostało przez Francisa Fukuyamę jako „koniec historii”, a więc ostateczne zwycięstwo kapitalizmu w formie Stanów Zjednoczonych, a co Zbigniew Brzezinski określił jako nowy światowy porządek – *new world order* (za prezydentem Bushem). Zdaniem tego ostatniego socjalizm to „błąd historii”, który nie miał prawa się pojawić, ale niestety wystąpił i obecnie świat ponownie wszedł w prawidłowe i sprawdzone koleiny. Z tych powodów amerykańscy i światowi kapitaliści z wielkim zaangażowaniem przystąpili do masowej ekspansji kapitałowej w Chinach, poczytując je jako obszar neokolonialnej penetracji i licząc na olbrzymie zyski. Gwarantowały to olbrzymi rynek, miliardowa ludność, tania siła robocza i wielkie bogactwa naturalne kraju. Chiny wydawały się nadzwyczaj łatwą zdobyczą. Nadzieje te spełniły się tylko częściowo. Inwestycje bezpośrednie rzeczywiście przynosiły krociowe zyski, ale ChRL nie zrezygnowała ze swych suwerennych praw i dzięki silnemu rządowi pilnie strzegącemu interesów narodowych i odpowiednim kontraktom musiały one respektować prawo inwestycyjne, finansowo-bankowe, zasady kodeksu pracy, a także inne gałęzie prawa chińskiego. W ten sposób Chiny nie stały się nową kolonią ani nie uległy mechanizmom wyzysku neokolonialnego. Utrzymały również jedność kraju i nie dały się rozczłonkować, co było realne w epoce przedrewolucyjnej⁶⁵.

Zarazem Chiny uruchomiły własny narodowy kapitalizm ściśle kooperujący z sektorem socjalistycznym, wchodząc też w relacje z korporacjami zagranicznymi, ucząc się od nich, przechwytyjąc i naśladując najnowsze rozwiązania technologiczne i produkcyjne. W konsekwencji tej polityki Chiny stały się wielkim placem budowy. Powstały tysiące nowych przedsiębiorstw produkcyjnych, handlowych i usługowych. Co roku przybywało średnio 10 milionów nowych miejsc pracy w najnowocześniejszych gałęziach gospodarczych, a drugie tyle było modernizowanych. Wielkim atutem socjalistycznej gospodarki rynkowej była niezwykle tania i konkurencyjna siła robocza, której praca i wysiłek przynosiły olbrzymie zyski inwestorom. Te inwestycje i praca chińskich robotników modernizowały i rozwijały chińską gospodarkę, podnosiły produkcję i wdrażały nowe technologie. Reformy ożywiły także rynek, który przestał być traktowany jako mechanizm charakterystyczny dla gospodarki kapitalistycznej. Deng i jego grupa dokonali zasadniczego zwrotu w stosunku do rynku, uznając, że może on być pożyteczny w warunkach Chin, które znajdują się dopiero na „wstępnym, początkowym etapie budownictwa socjalistycznego”, gdzie

⁶⁵ Szerzej na ten temat zob. Z. Wiktor, M. Rakowski, *Rozwój i prognozy przyszłości Chin w zmieniającym się świecie*, Toruń 2012, s. 66 i n. Zob. też: M. Rakowski, *Przemiany i szanse...*, s. 124 i n.

występuje mnogość sektorów gospodarowania, dla których powinny istnieć możliwości rynkowej konkurencji przy zachowaniu jednak kierowniczej roli partii komunistycznej i sterującej roli państwa. Uznali oni, że rynek na tym etapie nie musi szkodzić sektorowi socjalistycznemu, a nawet może być instrumentem zwiększenia jego efektywności. Chińczycy zmienili też charakter planowania, które w dotychczasowej praktyce (powielanej za wzorem radzieckim) miało charakter scentralizowany i indykatywny, przekształcając je w planowanie sterujące, zawierające wskaźniki i dyrektywy odnoszące się do gałęzi gospodarczych, makropolityki i polityki monetarnej w skali kraju. Zmiany te przyniosły ożywienie konkurencji między przedsiębiorstwami, nastąpił wzrost produkcji, także rolnej, co przyczyniło się do zrównoważenia popytu i podaży artykułów żywnościowych na rynku.

Chińczycy nie odeszli od głównego celu, jakim jest budowa socjalizmu, zmienili jednak sposoby dochodzenia do niego. W przeciwieństwie do byłych krajów socjalistycznych – Związku Radzieckiego i KDL-ów w Europie – gdzie zasada „niewidzialnej ręki rynku” została podniesiona jako główna reguła rynku kapitalistycznego, rozszerzyli ją o drugą zasadę, mianowicie „widzialnej ręki rządu”, umożliwiającą ingerencję państwa, jeśli zagrożone były interesy Chin, co stworzyło podstawę nowej strategii gospodarczej nazwanej kilka lat później „socjalistyczną gospodarką rynkową”. W opinii Deng Xiaopinga zmiany w polityce gospodarczej Chin otworzyły olbrzymie możliwości napływu obcych kapitałów, które modernizowały kraj, rozwijały go technologicznie, stwarzały perspektywy budowy setek milionów miejsc pracy, a tym samym rozwiązywania palących problemów narodu chińskiego. Jednocześnie reformy wytworzyły nowy typ relacji między kapitalizmem a socjalizmem opartych na zasadach kooperacji i pokojowego współistnienia, które po 40 latach przyniosły wielkie sukcesy nie tylko gospodarcze, ale też w sferze polityki socjalnej, na przykład stworzenie i modernizowanie setek milionów miejsc pracy, rozwinięcie się nowych centrów i regionów gospodarczych Chin, zmodernizowanie i wybudowanie nowych układów komunikacyjnych, ulokowanie wielkich inwestycji w regionach dotychczas historycznie zaniedbanych, wyprowadzenie z nędzy około 700 milionów ludzi, co jest ewenementem w skali światowej. Oczywiście pojawiły się również nowe zagrożenia i bariery, których władze ChRL nie ukrywają, ale im przeciwdziałają i je rozwiązują zgodnie z interesami narodu chińskiego⁶⁶.

⁶⁶ Różne aspekty tych zagadnień podejmują autorzy książki pt. *Wektory zmian w polityce Chińskiej Republiki Ludowej w okresie rządów Xi Jinpinga*, red. J. Marszałek-Kawa, M. Bidziński, Toruń 2018, s. 9 i n.

Charakter reform polityczno-ekonomicznych w epoce Deng Xiaopinga

Często można spotkać się z poglądem, że reformy zapoczątkowane przez Deng Xiaopinga i jego zwolenników były podyktowane odejściem od marksizmu-leninizmu i socjalizmu oraz „pokojowym” przechodzeniem do kapitalizmu. Takie były nadzieje polityków państw kapitalistycznych, szczególnie o nastawieniu imperialistycznym, i sekundujących im uczonym burżuazyjnym. Reformy te ze sceptycyzmem, a nawet krytyką były i są przyjmowane przez zwolenników tradycyjnego („ortodoksyjnego”) marksizmu, szczególnie w Europie Zachodniej. Deng Xiaoping dostrzegał nową wielką sprzeczność między warunkami ekonomiczno-socjalnymi krajów słabo rozwiniętych i wysoko rozwiniętych, z których te pierwsze dążyły do socjalistycznej rewolucji. Rozwijając marksizm w nowej współczesnej epoce, doszedł on do przekonania (idąc za Mao Zedongiem), że w krajach postkolonialnych, ciągnących za sobą balast historycznego zacofania i neokolonialnej zależności od metropolii kapitalistycznych, rewolucja socjalistyczna musi mieć kilka etapów: musi być narodowo-wyzwoleńcza, antykapitalistyczna, także częściowo antyfeudalna, demokratyczna, a dopiero w następnych latach przejść do etapu rewolucji socjalistycznej. Myślenie to było więc kontynuacją ustaleń teoretycznych Lenina co do możliwości rewolucji socjalistycznej w Rosji oraz u narodów Wschodu. Koncepcja ta znalazła również rozwinięcie w długotrwałej walce ludu chińskiego o wyzwolenie narodowe, społeczne, o rewolucję demokratyczną i socjalistyczną, która ostatecznie zakończyła się zwycięstwem w październiku 1949 roku – proklamowaniem Chińskiej Republiki Ludowej.

W przeciwieństwie do wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych, gdzie istnieje szeroka baza przemysłowa i silna klasa robotnicza, w krajach nierozwiniętych istnieją dopiero początki tych sektorów przy wielkiej dominacji tradycyjnych i konserwatywnych sektorów spętanych świadomością polityczną, religijną i ideologiczną klas reakcyjnych. We współczesnej epoce kapitalizm ma charakter globalny i rewolucja może wybuchnąć w jego każdym zakątku, ale możliwości jej trwałego zwycięstwa w krajach słabo rozwiniętych są ograniczone i wymagają znacznie dłuższego czasu dla osiągnięcia skomplikowanych celów procesu rewolucyjnego. Dobitym przykładem tego są dzieje rewolucji w Rosji i Związku Radzieckim, w Chinach, Wietnamie, na Kubie i w innych rejonach świata, na przykład rewolucja narodowo-demokratyczna w Chile, Nepalu, Wenezueli, Nikaragui. Podstawowym problemem takich krajów po zdobyciu władzy jest kwestia okresu przejściowego od kapitalizmu do socjalizmu, który może trwać dziesiątki, a nawet setkę lat i w gruncie rzeczy staje się długotrwałym samodzielnym okresem przemian rewolucyjnych, w którym występują różnorodne sprzeczności ekonomiczne, socjalne i polityczne, które muszą bardzo umiejętnie być rozwiązywane przez partie komunistyczne. Kapitalizm we współczesnej epoce, a szczególnie imperializm, znajduje się w schyłkowej fazie rozwoju. Stany Zjednoczone i inne mocarstwa imperialistyczne przeszły apogeum

swego rozwoju, zwłaszcza w gospodarce, weszły w stan permanentnego kryzysu wewnętrznego i w stosunkach międzynarodowych, ale dysponują przewagą militarną, którą szantażują uciśnione narody i wewnętrzne siły postępu społecznego. Tu tkwi ta głęboka sprzeczność i problem, jak je rozwiązać bez niszczycielskiej wojny, która w obecnej epoce może graniczyć z zagładą całej ludzkości.

W związku z tym przed Deng Xiaopingiem pojawiło się kilka wielkich problemów o naturze historycznej i dotyczących przyszłości. Chodziło głównie o stosunek do Mao Zedonga, który w schyłkowym okresie popełnił liczne błędy polityczne i ekonomiczne (o czym wyżej już wspomniano) i które skutkowały wielkimi stratami ludzkimi i ekonomicznymi. Jednocześnie miał on wielkie zasługi jako rewolucjonista, który od ponad pół wieku organizował i kierował ruchem komunistycznym w Chinach, prowadził walkę zbrojną z wrogami wewnętrznymi i zagranicznymi oraz doprowadził rewolucję do zwycięskiego końca. Miał sukcesy w dziele budowy podstaw ustroju socjalistycznego, ale w schyłkowym etapie życia poczynił liczne błędy, które jednak nie przekreślały jego działalności. W trakcie dyskusji wewnątrzpartyjnej uznano, że zasługi Mao to 70%, a błędy 30%, zatem całość jego działalności i życia jako rewolucjonisty jest pozytywna. Nowe kierownictwo nie odrzuciło dorobku i nauk Mao Zedonga. Jego teoria budowy socjalizmu w Chinach stała się pomostem do nowego etapu tego budownictwa. Sam Deng Xiaoping mimo wcześniejszych prześladowań ze strony Mao Zedonga podkreślał, że był on wielkim marksistą i sam czuje się kontynuatorem dzieła wielkiego przywódcy i rewolucjonisty. KPCh uznała, że idee Mao, które realizował przez większą część życia, a głównie „linia mas”, czyli dbałość o interesy ludzi pracy i obustronny związek i porozumienie między masami i kierownictwem partii na wszystkich szczeblach oraz opieranie się w polityce na chińskich realiach, wzbogaciły teorię marksizmu-leninizmu w Chinach, w związku z czym KPCh będzie kontynuować realizację tych idei pod sztandarem „Myśli Mao Zedonga”⁶⁷.

Istotą zamian, które nastąpiły w Chinach po śmierci Mao Zedonga, było wprowadzenie rynku do mechanizmu gospodarczego, czyli jak później określano – nowego modelu budowy socjalizmu (a nie w ogóle socjalizmu): „socjalizmu rynkowego” lub „socjalistycznej gospodarki rynkowej”, którą to zasadę wpisano do konstytucji ChRL z 1982 roku w ramach drugiej poprawki do konstytucji z 1993 roku⁶⁸. Deng Xiaoping stale podkreślał, że fakty są podstawą jego myślenia i polityki, sięgał więc w tym względzie do tradycji nie tylko marksistowskiej, ale i konfucjańskiej, która uważała nie tylko fakty, także realia, za podstawę postrzegania życia i jego oceny. Właśnie te realia chińskie stały się podstawą oceny budowy socjalizmu i jego przyszłości w Chinach. Deng Xiaoping mówił głośno to, co wszyscy widzieli. Chiny są wielkim

⁶⁷ Z. Wiktor, *Chiny na drodze...*, s. 272.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 183 i 247.

narodem, silnym państwem, spajane więzami liczącej kilka tysięcy lat cywilizacją, ale w XX wieku były ogromnie zacofane, przede wszystkim w stosunku do świata zachodniego, państw imperialistycznych, i piętrzyły się przed nimi olbrzymie trudności, których przezwyciężenie wymagało głębokich reform i odwagi w myśleniu. Krótko mówiąc, teoria Deng Xiaopinga zakładała, że jak to celnie ujął prof. Rakowski:

1. Jest to w istocie realizacja tego samego celu, a więc obrony interesów i utrzymania władzy ludzi pracy, czyli ogromnej większości społeczeństwa, ale innymi metodami, odpowiadającymi realiom zewnętrznym i wewnętrznym, w których znajdowała się po śmierci Mao, a także znajduje się obecnie Chińska Republika Ludowa. Wyciągając wnioski z upadających KPZR i Związku Radzieckiego, KPCh nie zmieniła się w partię uprzywilejowanej biurokracji zantagonizowaną w stosunku do ludowych mas.
2. Nowe kierownictwo zdawało sobie sprawę z tego, jak niesłychanie negatywny wpływ polityczny na społeczeństwo wywiera oczernianie zmarłego przywódcy (Stalina) przez tych samych ludzi z nowego kierownictwa KPZR, którzy jeszcze niedawno go wysławiali.
3. Na ogół „rewolucja kulturalna” w Chinach jest traktowana jako okres chaosu, ale miała ona ważny plus, gdyż jak pisze Rakowski, „rozkołysała ona masy, co mimo elementów anarchizmu politycznego i wywołanego chaosu gospodarczego wzmocniło w nich poczucie należnych im praw ekonomicznych, socjalnych i politycznych, tj. tego, że to one są gospodarzem kraju i że polityka partii, aby być przez nie akceptowana, musi uwzględniać przede wszystkim ich interesy i być z nimi uzgadniana”⁶⁹. W konsekwencji nowy etap budowy socjalizmu w Chinach od 1978 roku odbywał się według czterech zasad ideologii i polityki KPCh: 1) trzymania się socjalistycznej drogi; 2) przestrzegania dyktatury proletariatu (ludu); 3) przestrzegania kierowniczej roli Komunistycznej Partii Chin; 4) przestrzegania marksizmu-leninizmu i myśli Mao Zedonga⁷⁰.

Trzymając się realiów, Deng uznał, że Chiny jako wielki i ekonomicznie zacofany kraj nie może iść niesocjalistyczną drogą rozwoju jak na przykład małe kraje azjatyckie (tak zwane tygrysy azjatyckie), które stały się „dodatkami” do Stanów Zjednoczonych i innych krajów kapitalistycznych. Losy tych krajów dowodziły, że Chiny utraciłyby niepodległość i stałyby się celem neokolonialnej ekspansji mocarstw imperialistycznych, a więc Chiny muszą się rozwijać na fundamencie własnych sił, a współpraca z państwami kapitalistycznymi może być tylko uzupełnieniem. Dlatego zezwolono także na wzrost inicjatywy prywatnej w gospodarce przy zachowaniu własności ziemi w rękach państwa i wiodących gałęzi przemysłowych, co pozwoliło

⁶⁹ M. Rakowski, *Przemiany i szanse...*, s. 123.

⁷⁰ *Ibidem*.

na zabezpieczenie podstawowych potrzeb całego narodu bez ogromnego rozwarstwienia i pasożytniczego spożycia burżuazji⁷¹.

Realizacja tego celu uruchomiła dużą energię w gospodarce i w ciągu ponad 40 lat socjalistycznej gospodarki rynkowej przyniosła zwielokrotnienie dochodu narodowego i poprawę warunków życiowych dla setek milionów ludzi, zmieniła oblicze socjalno-ekonomiczne kraju. Obecnie Chiny są państwem, w którym według oficjalnych danych poziom PKB na jednego mieszkańca wynosił około 10 tysięcy dolarów, a uwzględniając siłę nabywczą juana, prawie 50% więcej. W skali globalnej wynosi to około 20 bilionów dolarów, co sytuuje Chiny w pierwszej trójce świata: Stany Zjednoczone, Chiny, Unia Europejska. Chiny stały się potęgą przemysłową i handlową, rozwinęły nowoczesne rodzaje usług, produkcja zbóż sięga około 630 milionów ton rocznie. W zasadzie rozwiązano problem wyżywienia narodu, olbrzymie jest budownictwo mieszkalne. Kraj jest nieustannie modernizowany pod względem komunikacyjnym, rozwoju nowoczesnej infrastruktury. Bezpieczeństwa i porządku strzeże silna armia i policja. Chińska Republika Ludowa jest demokratyczną dyktaturą ludu, w której kierowniczą rolę pełni Komunistyczna Partia Chin. Nie oznacza to, że w Chinach nie ma sprzeczności, które mogą jej zagrażać. Na XIX Kongresie KPCh w 2017 roku główne zagrożenia widziano w rosnącej korupcji, której wypowiedziano zdecydowaną walkę, i pogłębiającym się rozwarstwieniu socjalno-ekonomicznym⁷².

Realizacja socjalistycznej gospodarki rynkowej wymagała spełnienia wymienionych warunków politycznych. Trzeba utrzymać dyktaturę proletariatu formułowaną jako dyktatura ludu pracującego nad elementami burżuazyjnymi i warstwami ciążącymi do niej, starającymi się żyć z różnych form wyzysku i spekulacji. Dlatego w dalszym ciągu należy pamiętać, że walka klasowa w Chinach nadal trwa i może się ona czasowo nasilać, ale nie ma ona znaczenia wiodącej sprzeczności. Główną sprzecznością jest wciąż rozdźwięk między niskim poziomem rozwoju gospodarczego a rosnącymi potrzebami narodu. Dyktatura ludu oznacza demokrację dla ludu, czyli to, że partia, państwo i cały system polityczny zorientowane są na stałe wsłuchiwanie się w dążenia mas i formułowanie w polityce „linii mas”, które zaspokajają interesy (ludu). Musi być ściśle zaufanie między partią a masami, nieustanne mówienie prawdy i stałe konsultacje na wszystkich szczeblach systemu politycznego.

Utrzymanie socjalizmu i demokratycznej dyktatury proletariatu (ludu) wymaga utrzymania kierowniczej roli partii komunistycznej, ale nie tylko z powodu historycznych zasług, ale dlatego, że stanowi ona zaporę przeciwko burżuazji, która się

⁷¹ *Ibidem*, s. 123–124. Zob. też: Z. Wiktor, *Chiny na drodze...*, s. 272; D. Xiaoping, *Przestrzegać...*, s. 99, a w szczególności 106 i n.

⁷² Więcej na ten temat zob. Z. Wiktor, *Chińska wizja budowy socjalizmu w świetle materiałów XIX Zjazdu KPCh*, [w:] *Wektory zmian w polityce Chińskiej Republiki Ludowej w okresie rządów Xi Jinpinga*, red. J. Marszałek-Kawa, M. Bidziński Toruń 2018, s. 27 i n.

na nowo odrodziła wewnątrz kraju, a także przeciwko burżuazji międzynarodowej i zagranicznej, które przez politykę Stanów Zjednoczonych i innych państw imperialistycznych stanowią realne zagrożenie dla socjalizmu i niepodległości Chin. Doświadczenia Związku Radzieckiego oraz innych byłych państw socjalistycznych w Europie, szczególnie w Polsce, dowodziły, że rządzące tam partie komunistyczne i robotnicze, a tym samym znaczna część klasy robotniczej, pozostawały pod silnym wpływem odrodzonej burżuazji wewnętrznej i ulegały silnym wpływom ośrodków burżuazyjnych państw kapitalistycznych, co przyczyniło się do obalenia socjalizmu w tych krajach pod koniec XX wieku.

W związku z tym ustroj państwa, a przede wszystkim KPCh, musi w dalszym ciągu opierać się na zasadzie centralizmu demokratycznego i ze zwiększoną siłą muszą być odpierane rodzące się niebezpieczeństwa, a nawet zwyrodnienia biurokratyczne, które miały miejsce w byłym Związku Radzieckim i krajach demokracji ludowej, a także częściowo w ChRL. Kolejnym warunkiem tej nowej polityki Deng Xiaopinga było utrzymanie marksistowsko-leninowskiej teorii materializmu historycznego i dialektycznego i tej praktyki politycznej i gospodarczej, która zdała egzamin, tych idei, które Mao Zedong głosił i realizował przez wiele dziesiątków lat chińskiej rewolucji.

Ta skrócowa analiza reform Deng Xiaopinga i ich praktyki przez pierwszych 20 lat (do końca życia Denga) przyniosła olbrzymie sukcesy gospodarcze i socjalne dla Chin – wielkość dochodu narodowego w przeliczeniu na porównywalną siłę nabywczą juana osiągnęła 51% dochodu Stanów Zjednoczonych⁷³.

W następnych prawie 20 latach, w 2018 roku, o czym już wspomniano, dochód ten osiągnął mniej więcej poziom Stanów Zjednoczonych, stawiając ekonomikę Chin jako porównywalną pod względem wysokości poziomu PKB w tym kraju, ale oczywiście przy zasadniczo odmiennej jego strukturze i celach społecznych. Jednocześnie trzeba wskazać, że jest on 4,0–4,5 razy mniejszy, jeśli liczymy go *per capita*, co wynika z różnicy ilościowej ludności obu państw.

Analiza osiągnięć socjalistycznej gospodarki rynkowej w ciągu ostatnich ponad 40 lat nie może również pomijać innych słabości chińskiej gospodarki, przede wszystkim znacznie niższej wydajności pracy niż w przodujących krajach Ameryki Północnej i Europy Zachodniej. Ten osiągnięty wysoki globalnie poziom produkcji przemysłowej i usług, a przede wszystkim rolnictwa jest wynikiem pracy liczącej prawie 900 milionów armii zatrudnionych w chińskiej gospodarce. Oznacza to, że średnio tę samą jednostkę PKB wytwarza w Chinach czterech pracujących, a w Stanach Zjednoczonych – jeden. W rolnictwie ta relacja jest jeszcze gorsza na niekorzyść Chin, szczególnie w produkcji roślinnej.

⁷³ Z. Wiktor, *Chiny na drodze...*, s. 305.

Obecne kierownictwo KPCh i ChRL pod wodzą Xi Jinpinga zasadniczo kontynuuje reformy Deng Xiaopinga i realizuje długofalową politykę szybkiego zmieniania oblicza gospodarczego i socjalnego Chin, przy czym ze względu na światowy kryzys, który także częściowo dotknął Chiny, polityka ta jest trudniejsza i skomplikowana, ale ChRL osiągnęła obecnie już taki potencjał, że Stany Zjednoczone to właśnie państwo postrzegają jako główne zagrożenie dla swego panowania, a właściwie dominacji i hegemonii w świecie. Potwierdzają to zmiany gospodarcze i w handlu międzynarodowym, na przykład w dziedzinie produkcji, wymiany handlowej, a także polityki obronnej. Chiny zbudowały taką gospodarkę i osiągnęły pozycję międzynarodowo-polityczną, że z pełną odpowiedzialnością zaliczają się do grona światowych liderów, który ma warunki i chce ponosić odpowiedzialność za losy całej planety.

Chiny są nowym liderem świata dysponującym nie tylko wielkim potencjałem ekonomicznym, także reprezentującym inny typ państwa. Jest to państwo socjalistyczne mające za podstawę ideowo-polityczną teorię marksizmu-leninizmu wzbogaconą w ciągu ostatnich 40 lat o myśl Mao Zedonga, teorię Deng Xiaopinga i kolejnych przywódców chińskich, obecnie myśl Xi Jinpinga, które złożyły się na oryginalną koncepcję budownictwa socjalizmu w kraju historycznie biednym, ekonomicznie zacofanym. Ale dzięki pracy kilku pokoleń Chińczyków zasadniczo zmieniło się oblicze kraju i doświadczenie to może być przykładem dla innych narodów, szczególnie słabo rozwiniętych, wstępujących na drogę rewolucyjną. Stawia to kwestie socjalizmu na nowym poziomie.

Jednocześnie trzeba wskazać na realne i potencjalne zagrożenia. Dwie trzecie gospodarki znajduje się w rękach kapitału prywatnego krajowego i zagranicznego. Pogłębia się rozwarstwienie klasowe. Na szczytach nowej odrodzonej burżuazji jest potężna grupa miliarderów i milionerów licząca swe bogactwa nie w juanach, lecz w dolarach. Co prawda nie ma ona możliwości zdyskontowania politycznego swej przewagi ekonomiczno-finansowej, ale bez wątpienia ma wpływy oficjalne i nieoficjalne na politykę ChRL. Wielkim zagrożeniem jest wszechobejmująca korupcja. Jest to więc ustrój nazywany przez niektórych uczonych kapitalizmem państwowym. Powstała hybryda, której baza zdominowana jest przez prywatny kapitał, a nadbudowa przez komunistów i ich sojuszników. Rodzi to cały szereg nowych sprzeczności, które jak dotąd są skutecznie rozwiązywane przez KPCh, ale sytuacja ta nie może trwać wiecznie i obecne kierownictwo partii stara się umocnić siły prosocjalistyczne, przede wszystkim w samej partii.

Podstawowym walorem tej sytuacji w kategoriach międzynarodowych jest to, że za sprawą socjalistycznych Chin pojawiło się nowe wielkie mocarstwo socjalistyczne, które jest realną alternatywą dla kapitalizmu i odpowiedzią na knowania imperializmu. Stanowi ono wyzwanie dla tych sił, a jednocześnie jawi się jako realna nadzieja dla narodów uciśnionych, wyzyskiwanych, głównie postkolonialnych, które za sprawą ludowych Chin patrzą z większym optymizmem na możliwość poprawy

swego położenia. Tak można odczytać wielką inicjatywę gospodarczą Chin w postaci nowych szlaków jedwabnych adresowaną przede wszystkim do biednych krajów Azji, Afryki, Ameryki Łacińskiej, ale także dla Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej.

Socjalistyczna gospodarka rynkowa a konfucjanizm

W dotychczasowej analizie socjalistycznej gospodarki rynkowej w Chinach jedynie incydentalnie pojawiała się kwestia jej relacji do konfucjanizmu, ale sprawa jest bardziej złożona i wymaga bliższej analizy i objaśnienia. Prawdą jest, że Deng Xiaopingowi przyświecała idea wykorzystania kapitalizmu wewnętrznego, a przede wszystkim zagranicznego dla rozwoju i wzmocnienia gospodarki Chin. Nieodzownym warunkiem tej polityki było szerokie otwarcie się Chin na świat zewnętrzny. Oznaczało to, że do Chin napłynęły nie tylko obce kapitały i rozwinęła się własna inicjatywa prywatna. Siłą rzeczy napłynęły bądź odrodziły się inne niż marksistowsko-leninowska i maoistyczna ideologia socjalistyczne koncepcje życia, gospodarki i międzynarodowych stosunków. Znalazło to wyraz w wymianie nie tylko gospodarczej czy handlowej, ale też ludzi kultury, nauki, studentów kształconych na zagranicznych uniwersytetach, w związku z tym pewna część obywateli ChRL zetknęła się z ludźmi, którzy nie darzyli sympatią ludowych Chin, a nawet ostro krytykowali jej ustrój z pozycji burżuazyjno-kapitalistycznych. Na uniwersytetach pojawiły się książki z nauk społecznych przedstawiające doktryny liberalne, technokratyczne, socjaldemokratyczne itp., które z jednej strony prezentowały pluralizm myśli społecznej na Zachodzie, z drugiej zaś zachęcały chińskich zwolenników tych rozwiązań do dyskusowania o możliwościach ich zastosowania w ChRL. O tym, że takie sytuacje miały miejsce, świadczą postacie dysydentów chińskich, na przykład Liu Xiaobo, wymiana z ośrodkami licznej chińskiej diaspory w Stanach Zjednoczonych, Europie Zachodniej czy Australii. Co można zrobić w takiej sytuacji? Można takie poglądy i postacie izolować, a nawet zwalczać administracyjnie, ale są to nie najlepsze środki.

W tej sytuacji władze Chin zdecydowały się w ostatnich latach na wykorzystanie własnych postaci z nauki i kultury do wzbogacenia argumentów i autorytetów w dyskusjach o socjalizmie, przy czym są one dalekie od naukowego socjalizmu rodem z Europy. Ponownie sięgnięto do Konfucjusza. Więcej nawet, postanowiono wykorzystać autorytet postaci Konfucjusza jako jednego z największych filozofów chińskich dla umocnienia pozytywnego wizerunku ludowych Chin we współczesnym świecie. Od wieków był on słynny poza granicami Chin obok drugiego produktu narodowego, mianowicie chińskiego jedwabiu. Dziś Chiny są znane z wielu innych osiągnięć gospodarczych, w zakresie elektroniki i wielu innych dziedzin. Towary chińskie dosłownie zalewają cały świat i Stany Zjednoczone oraz inne państwa kapitalistyczne nie zawsze są w stanie konkurować z taną chińską produkcją. Świat stoi na progu nowej wojny handlowej, spór dotyczy wieluset miliardów, a może obecnie

i biliona dolarów. Jest to jedna z głębokich różnic i sprzeczności dzielących świat kapitalistyczny i Chińską Republikę Ludową, przy czym sprzeczność ze Stanami Zjednoczonymi dotyczy także innych państw kapitalistycznych.

Świat wkracza w epokę rywalizacji nowych gigantów. Kapitalizm liberalny należy do przeszłości – stoi on w obliczu przejścia od imperializmu do kapitalizmu oligarchicznego wykorzystującego metody autorytarno-administracyjne do kierowania nie tylko społeczeństwem, ale i gospodarką. W tej sytuacji Chiny, choć są wielką potęgą gospodarczą i depczą po piętach Stanom Zjednoczonym i Unii Europejskiej, muszą jeszcze bardziej zwierać szeregi i zwiększać wysiłek społeczny. Ich podstawowym problemem jest niska wydajność pracy, około 4,5 raza mniejsza niż w Stanach Zjednoczonych czy w rozwiniętych krajach europejskich, nie mówiąc o rolnictwie, gdzie jest ona kilkadziesiąt razy mniejsza. Przed Chinami stoi ambitne zadanie osiągnięcia przodownictwa w innowacjach i nowoczesnej produkcji, opanowania nowych technologii, elektronicznego sterowania gospodarką itp. Chińskie plany przewidują opanowanie tych celów w dwóch etapach: do 2034 roku i w latach 2035–2050. W tej sytuacji podstawową wartością i przewagą Chin są: socjalistyczna gospodarka rynkowa, planowanie makroekonomiczne i scentralizowany ustrój polityczny, który nie dopuszcza do powstawania antagonistycznych sprzeczności społecznych i nastawiony jest na poszukiwanie elementów spajających różne klasy, warstwy i grupy społeczne. Podstawową zasadą tej polityki jest poszukiwanie kooperacji, współpracy, szybkie diagnozowanie, łagodzenie i usuwanie sprzeczności społecznych oraz powstających barier społecznych i organizacyjnych. Patrząc na to z pozycji doświadczenia polskiego, jest to pewna forma frontu narodowego, która w Chinach przybiera postać działających na wszystkich szczeblach podziału administracyjnego komisji konsultacyjnych. KPCh tę politykę nazywa polityką harmonii społecznej, którą na dobre wprowadził do systemu politycznego Hu Jintao – poprzednik obecnego prezydenta. Jest to kategoria konfucjańska, która u zarania powstawania tej filozofii konserwowała skostniały układ hierarchii społecznej. Każdy miał swe wynikające z pozycji społecznej miejsce. Nie było możliwości wyjścia ze swej pozycji i roli społecznej.

Inaczej jest w socjalizmie, gdzie występuje łamanie dotychczasowych struktur i zasady dziedziczenia miejsca i ról społecznych. Na czoło wysuwają się interesy, dążenia i prawa ludu pracującego. Likwidacji ulega państwo oparte na panowaniu burżuazji, wysiłek społeczno-produkcyjny nakierowany jest na zaspokajanie potrzeb ludzi pracy. Harmonia społeczna ma służyć szybszej i efektywniejszej budowie społeczeństwa socjalistycznego. Kwestia ma także wymiar międzynarodowy, gdyż główna sprzeczność międzynarodowa współczesnego świata przebiega między socjalizmem a kapitalizmem. Ten pierwszy związany jest z postępem społecznym określonym przez marksizm-leninizm, rewolucję socjalistyczną i istniejące państwa socjalistyczne, liczne partie i ruchy narodowo-wyzwoleńcze, przede wszystkim w kra-

jach rozwijających się. Kapitalizm jest obecnie ustrojem schyłkowym, ze względu na monopolistyczny charakter hamuje on rozwój sił wytwórczych i tworzy warunki dla pogłębiania się przeciwieństw między światem pracy a kapitałem⁷⁴.

W państwach kapitalistycznych narastają sprzeczności nie tylko jako wyraz konfrontacji z realnym socjalizmem. Pogłębiają się również sprzeczności między państwami imperialistycznymi, w tym głównie Stanami Zjednoczonymi, także Unią Europejską a zależnymi od nich mniejszymi państwami. W warunkach globalizacji rośnie rola wielkich mocarstw, ale w dalszym ciągu Stany Zjednoczone chcą utrzymać pozycję hegemonu wobec współczesnego świata, który ponownie stał się multilateralny. Wydaje się, że możliwości powrotu do świata jednobiegunowego (ze Stanami Zjednoczonymi na czele) są już echem poprzedniej epoki. Stany Zjednoczone straciły przewagę gospodarczą, są mocno zadłużone, utraciły atrakcyjność amerykańskie mity, takie jak wolność, inicjatywność, postęp, kwitnąca bezkryzysowa gospodarka. Pojawiły się nieznane kiedyś zagrożenia, jak terroryzm, brak bezpieczeństwa socjalnego dla dziesiątków milionów, bandytyzm, pogarda dla świata pracy. W Stanach Zjednoczonych słyszy się coraz więcej głosów nie tylko z kręgów KP USA (między innymi senator Bernie Sanders z Partii Demokratycznej), że jedynym lekarstwem na te dolegliwości Ameryki jest socjalistyczna rewolucja. Dziś wydaje się to niemożliwe, ale pamiętajmy, że przemiany w obecnej epoce odbywają się milowymi krokami. W tej ideowo-politycznej konfrontacji (nie tylko gospodarczo-handlowej) nie małą rolę odgrywają Chiny, które poprzez strategię nowych szlaków jedwabnych integrują wokół siebie ponad 150 krajów Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej. Znajduje to wyraz głównie w olbrzymim eksporcie kapitałów na te rynki, rzędu około 8 bilionów dolarów, który ma znaczenie nie tylko jako wymiana handlowo-gospodarcza. Za tym idą również pewne elementy chińskiego modelu ideowo-ustrojowego, co znajduje wyraz w próbach adaptacji niektórych rozwiązań polityczno-ustrojowych przez te państwa. Pierwszym kierunkiem rosnącej współpracy są liczne państwa azjatyckie, z którymi Chiny kooperują już od dawna, na przykład w ramach ASEAN, ale przede wszystkim Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Azja to największy kontynent świata, obejmuje ponad 60% ludności i jedną trzecią światowego PKB, średni poziom rozwoju państw azjatyckich jest dwukrotnie wyższy niż światowy. Środek ciężkości światowej gospodarki coraz bardziej przenosi się do Azji, która staje się wiodącym kontynentem w basenie Pacyfiku. W maju 2019 roku w Pekinie odbyła się wielka konferencja przedstawicieli ponad czterdziestu państw na temat dialogu azja-

⁷⁴ Nowe aspekty tego historycznego procesu ekonomiczno-politycznego przedstawiają: M. Rakowski, P. Ciszewski, *Kres światowej hegemonii USA i świt bezklasowej historii świata*, Warszawa 2019 (manuskrypt komputerowy liczący 29 stron, krążący także w internecie).

tyckich cywilizacji. Spotkanie to można odczytać jako próbę łagodzenia i usuwania istniejących sprzeczności między nimi i budowania nowych płaszczyzn współpracy⁷⁵.

Konfucjanizm, a w każdym razie jego niektóre idee i kategorie, także postacie, są wykorzystywane przez współczesną KPCh dla umocnienia pozycji partii i jej polityki. Wspomniano o Konfucjuszu, jego imieniem nazwano instytuty, których jest już około tysiąca na świecie. Są to instytucje formalnie podporządkowane chińskiemu Ministerstwu Spraw Zagranicznych i jako takie nie podlegają lokalnej administracji. Korzystają ze specjalnego statusu prawnomiędzynarodowego. Z reguły są usytuowane przy miejscowych uniwersytetach, nosząc status autonomicznej jednostki organizacyjnej szkoły wyższej. Zarządzane są przez dwóch dyrektorów: chińskiego i miejscowego, najczęściej pracownika naukowego. Ich podstawowym zadaniem jest szeroka informacja o kulturze i gospodarce Chin, historii i nauce języka. Instytuty Konfucjusza są jednym z licznych przykładów tak zwanej *soft power* w polityce międzynarodowej. Żadna inna postać chińskiej kultury nie nadaje się bardziej na patrona tej instytucji jak właśnie Konfucjusz. W ten sposób wielki filozof starożytnej idealistycznej filozofii chińskiej, jednocześnie pośrednio współtwórca religii konfucjańskiej, wykorzystany został przez KPCh i ludowe Chiny dla promocji korzystnego wizerunku Chin w środowiskach zagranicznych, szczególnie wpływowych wśród młodzieży studiującej, również szeroko rozumianej inteligencji. Instytuty te służą też pomocą biznesmenom na przykład w zakresie nauczania języka chińskiego, zasad negocjacji z chińskimi biznesmenami itp.⁷⁶ Konfucjanizm wykorzystywany jest także dla umocnienia autorytetu partii komunistycznej, na przykład kult silnej scentralizowanej władzy państwowej, poszanowanie dla przywódców państwowych. Obecnie bardzo ważnym hasłem polityki KPCh jest zasada rządów prawa – do tego dążył i takiego państwa oczekiwał Konfucjusz w głębokiej starożytności, również legiści. Inną kategorią jest chińskie marzenie („chiński sen”), ostatnio bardzo rozpowszechniane przez przewodniczącego Xi Jinpinga nie tylko na użytek dialogu wewnętrznego, ale też jako atrakcyjna alternatywa chińskiego sposobu życia, w szczególności chińskiego marzenia w konfrontacji z amerykańskim marzeniem. Ta kwestia ma duże znaczenie ideologiczne w sytuacji nieustannej konfrontacji amerykańskiego sposobu życia (*american way of life*) z chińskimi warunkami materialnymi i duchowymi. Znaczna część studiującej na amerykańskich uniwersytetach młodzieży, także turystów wyjeżdżających na Zachód lub nawet do Hongkongu, na Tajwan czy do Singapuru łatwo przyjmuje wartości, a głównie wzorce zachowań amerykańskiego sposobu życia i jest to pewien problem ideowo-behawioralny dla KPCh. Aktualne

⁷⁵ Więcej na ten temat zob. J. Jing, *Catalyst for Renewal. Dialogue between Asian Civilisations Pools Wisdom for a Better Shared Future*, „Beijing Review” 2019, no. 21, s. 12–16.

⁷⁶ Więcej na temat popularyzacji wiedzy o chińskich klasycznych filozofach zob. *An Introduction to Chinese Classics...*, w szczególności s. 30 i n.

jest pytanie, jakie wzory zachowań i wartości chińskich mogą być konkurencyjne wobec ofensywnie lansowanego przez ośrodki burżuazyjne nie tylko Stanów Zjednoczonych *american way of life*⁷⁷.

W kwestii relacji i przenikania się konfucjanizmu i marksizmu autor artykułu wielokrotnie dyskutował z licznymi uczonymi chińskimi podczas pobytów naukowo-dydaktycznych w Uniwersytecie Wuhan, również ze studentami. Wskazywano, że jest to proces o różnym nasileniu interakcji. Konfucjanizm był główną ideologią cesarskich Chin, zatem po ich upadku radykalnie stracił na znaczeniu, upadły główne siły społeczne zainteresowane jego umacnianiem i trwaniem. Okres pierwszej Republiki nie wyeliminował całkowicie konfucjanizmu z życia publicznego. Sprzyjała mu część dawnych klas wyższych, mandarynów przekształconych w różnych urzędników, którzy zawsze byli ważni w życiu społecznym. Także wojsko, szczególnie wyżsi wojskowi, było zainteresowane utrzymaniem konfucjanizmu jako środka do osiągnięcia posłuszeństwa i utrzymania w ryzach żołnierzy. Znamienne jest, że do konfucjanizmu przyznawał się wielokrotnie pierwszy prezydent Chińskiej Republiki Sun Yatsen. Masowo krążyły różne powiedzenia i przypowieści Konfucjusza i jego uczniów, także z późniejszych wieków, które były ważnymi argumentami w prowadzonych dyskusjach. Między innymi wspominał o tym w rozmowie z amerykańskim dziennikarzem Snowem w latach trzydziestych XX w. Mao Zedong, mówiąc o swym wychowaniu w domu rodzinnym i pobieraniu mądrości konfucjańskich w ówczesnych szkołach w Shaoshan i Changsha.

Znamienne było, że też w szeregach KPCh w okresie walk partyzanckich i w okresie jenańskim ciągle aktualna była kwestia braku wykształconych kadr marksistowskich. Niektórym działaczom niższego szczebla wytykano braki w znajomości marksizmu i posługiwanie się argumentacją czerpiącą z konfucjanizmu. Wszystko to można zrozumieć w sytuacji braku szkół, podręczników, wykwalifikowanych kadr. W związku z tym poziom ideowo-polityczny partii podnoszono w rezultacie samokształcenia i w ogniu realnej walki klasowej prowadzonej w formie walki partyzanckiej przeciwko własnym wrogom klasowym i japońskim najeźdźcom. Jednocześnie wysokie stanowiska w partii coraz częściej pełnili towarzysze kształceni na Uniwersytecie Sun Yatsena (Narodów Wschodu) w Moskwie, gdzie uczono marksizmu-leninizmu, wykorzystując kadry i doświadczenie rewolucyjnej Rosji i Związku Radzieckiego. Niektórzy najwyżsi przywódcy, między innymi Zhou Enlai i Deng Xiaoping, przebywali przez wiele lat na Zachodzie, na przykład we Francji, gdzie pracowali i studiowali marksizm w szkołach KPF. Po zwycięstwie rewolucji w 1949 roku sytuacja zmieniła się zasadniczo, nastąpił szybki rozwój marksizmu. Jednocześnie adaptowano go do warunków historycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych Chin, co z czasem przybrało postać doktryny (myśli) Mao Zednoga

⁷⁷ X. Jinping, *The Governance of China*. Foreign Languages Press, t. I, Beijing 2018, s. 37 i n.

(maoizm). Jak już wspomniano, Mao prowadził bezkompromisową walkę z konfucjanizmem jako filozofią, religią i obyczajowością. Sytuacja zasadniczo zmieniała się w następnym okresie⁷⁸.

Na temat miejsca konfucjanizmu w Chinach i jego adaptacji do ideologii KPCh autor rozmawiał też z uczonymi z uniwersytetów europejskich będącymi w tym samym czasie w na uniwersytecie Wuhan. Odpowiedzi były bardzo zróżnicowane. Najdalej szły pod tym względem wypowiedzi uczonych rosyjskich, z których jeden wyraził opinię, że w obecnej ideologii KPCh konfucjanizm obejmuje 90%, a marksizm, nawet schińczony, tylko 10%. Inni obstawali przy zdaniu, że jest 50% do 50% i że nawet w czasach Mao konfucjanizm nie został nawet w KPCh całkowicie wyeliminowany, o czym świadczyły ostre spory ideowe i zarzuty pod adresem przeciwników politycznych, że ulegają konfucjanizmowi. Tak czy inaczej, zdania są podzielone, ale wszystkie wskazywały na rosnący udział w ideologii KPCh konfucjanizmu. Autor artykułu uważa, że wymienione oceny są przesadzone, ale bez wątpienia konfucjanizm nigdy nie został przewyżniony w KPCh i ma obecnie tendencję wzrostową. Pytanie jest takie, czy mógł on być całkowicie wyeliminowany w sytuacji diametralnie odmiennej drogi rozwojowej Chin, odrębnej kultury i cywilizacji. Nie było takich kategorii jak proletariatus, który zastąpiono ludem, również rewolucji, którą zastąpiono „utrata mandatu nieba”, nie było też wielu innych pojęć, którymi posługiwał się marksizm, a później leninizm. Zasadniczo odmienna była struktura społeczno-klasowa wynikająca z kontynuacji azjatyckiego sposobu produkcji i skostniałego chińskiego ustroju feudalnego, który nadal tkwił w niektórych strukturach po obaleniu cesarstwa, ale głównie w świadomości mas społecznych.

Pewną przesłanką obecności konfucjanizmu w ideologii KPCh były niektóre jego zasady i wartości (niezależnie od idealizmu), które go zbliżały do niektórych treści marksizmu, szczególnie w jego warstwie socjalnej, na przykład humanitarność (*ren*), każdy na swym miejscu ma być otoczony opieką, władca ma rozstracać opiekę nad poddanymi, rodzice nad dziećmi (ojciec nad synem), mąż nad żoną, cesarz nad państwem. W związku z tym pojawiają się nawet poglądy, że Konfucjusz był pierwszym chińskim marksistą. Przypomina to argumenty niektórych europejskich socjalistów utopijnych, którzy postrzegali Chrystusa jako pierwszego socjalistę. Głównie jest przytaczana nauka mistrza dla młodzieńca pytającego, jak żyć. Odpowiedział mu: rozdaj swoje bogactwo biednym i pójdz z nami. Również inna wypowiedź, przestrzegająca, że łatwiej jest przejść wielbłądowi przez ucho igielne niż bogaczowi do królestwa niebieskiego. Oczywiście to egalitarne warunki życia pierwszych gmin chrześcijańskich tworzyły równościowe standardy i warunki życia pierwszych wier-

⁷⁸ Z wcześniejszych autorów, którzy analizowali społeczno-polityczną i filozoficzną doktrynę maoizmu zob. J. Borgosz, *Próba filozoficznej analizy maoizmu*, [w:] *Chińska Republika Ludowa. Ideologia, polityka, gospodarka*, oprac. J. Borgosz, E. Krawczyk, S. Łysko, J. Muszyński, J. Sokół, A. Żebrowski, Warszawa 1979, s. 45–110.

nych Chrystusa, którzy wywodzili się głównie z warstw najbiedniejszych, niewolników, a więc „komuna” była ich naturalnym sposobem życia. Problem polegał jednak na tym, że Chrystus głosił, że królestwo jego nie jest z tego świata, i w przeciwieństwie do żyjącego mniej więcej 100 lat wcześniej Spartakusa nie wskazywał siły społecznej, która mogła dokonać buntu, głównie niewolników, i budować gdzieś na Wschodzie swoje społeczeństwo sprawiedliwości społecznej. Niestety nie było dane Spartakusowi zrealizować tego eksperymentu społeczno-rewolucyjnego. Po 2 latach powstańcy zostali rozbici przez zawodowe wojsko rzymskie, a Spartakus oraz inni przywódcy i duża część niewolników zostali zamordowani przez ukrzyżowanie.

Na temat relacji marksizmu i konfucjanizmu ukazał się ciekawy artykuł Josefa Gregory’ego Mahoneya pod tytułem *Marx and Confucius. The Intersections between Communism and Datong* opublikowany na łamach „Beijing Review”⁷⁹. Warto przytoczyć niektóre jego argumenty.

Zdaniem autora rozwój marksizmu w Chinach poszedł drogą odwołania się nie tyle do konkretnej klasy społecznej (robotniczej) jako potencjalnej siły buntowniczo-rewolucyjnej, której historycznym zadaniem jest obalenie kapitalizmu i budowa socjalizmu. Główną przyczyną była znikomość liczbowa tej rodzącej się dopiero klasy społecznej i brak rewolucyjnego doświadczenia i przygotowania. Próby organizowania partii komunistycznej i powstania na bazie środowiska miejskiego proletariatu zakończyły się w 1927 roku masakrą dokonaną przez wojska Czang Kajszeke. Mao Zedong wyciągnął z tego wnioski organizacyjne i przez następne lata odbudowywał partię, opierając się na biednym chłopstwie i proletariacie wiejskim. Inaczej niż w Rosji radzieckiej, gdzie rewolucja była dziełem fabrycznego proletariatu, a później wkroczyła na wieś, w Chinach rewolucja zwyciężyła na wsi i otaczała miasta, doprowadzając w 1949 roku do zwycięstwa. Dlatego w Chinach rozwój marksizmu poszedł drogą odwołania się do chińskiej wrażliwości społecznej w kwestii oryginalności, unikatowości, różnorodności i odmienności ich dróg rozwoju historycznego.

Kwestia ta ma trzy aspekty:

1. Wizja sprawiedliwości społecznej wprowadzona do nauki przez Marksa jako kategoria *par excellence* naukowa konweniuje bezpośrednio z chińską koncepcją *datong shehui*, co można przetłumaczyć jako społeczeństwo „Wielkiego Kursu” (drogi, kierunku) lub „Wielkiej Jedności”. Kategoria ta wyraża fundamentalny teleologiczny cel ludzkości (identyfikowany z socjalizmem) opisany już przed 2 500 lat przez Konfucjusza w *Li Ji*, czyli w *Księdze Rytów* (Obrzędów), który przedstawia się niżej.
2. Wizja ta rozwijana była nie tylko przez zwolenników konfucjanizmu. Znalazła także żywy oddźwięk w następnych czasach wśród zwolenników taoizmu, któ-

⁷⁹ J.G. Mahoney, *Marx and Confucius. The Intersections between Communism and Datong*, „Beijing Review” 2018, no.19, s. 32–33.

ry definiował podstawowe prawo dialektyki jako nieustanną walkę rozwiązującą sprzeczności. Prawa dialektyki są immanentne dla współczesnej filozofii i wyrażają się głównie w zasadzie jedności i walki przeciwieństw, przechodzenia zmian ilościowych w jakościowe i inne. Zwolennicy konfucjanizmu i taoizmu uważają, że dialektyka tworzy pomost poznawczy między dawnymi i współczesną epoką. Współczesny świat potrzebuje porządku i stabilizacji, by zapewnić ludzkości dalszy rozwój, zmiany i postęp społeczny. Dzisiejszy czas jest też okresem walki i współzawodnictwa między kapitalizmem a socjalizmem. Oba ustroje stawiają sobie inne cele społeczne, gospodarcze i polityczne i ta prawidłowość znalazła wyraz w perspektywnym programie rozwoju społecznego KPCh, który jest konsekwentnie realizowany przez Chińską Republikę Ludową. W tym zakresie komuniści chińscy oparli się nie tylko na dorobku marksistowskim, ale sięgnęli też do konfucjańskiej koncepcji *xiaokang shehui* tłumaczonej jako „umiarkowane rozwinięte społeczeństwo” – koncepcji, do której z konsekwencją sięga obecny sekretarz generalny KPCh i przewodniczący ChRL Xi Jinping i która znalazła pełne uznanie w podstawowym dokumencie XIX Kongresu KPCh w październiku 2017 roku.

3. Kategorie *datong* (wielki kurs) i *xiaokang shehui* (umiarkowanie rozwinięte społeczeństwo) zostały wykorzystane przez obecne kierownictwo KPCh jako sposób na potwierdzenie odwiecznych dążeń ludu chińskiego do równości i sprawiedliwości społecznej, które w poprzednich epokach z powodu klasowych nierówności i niedostatecznych warunków rozwojowych nie mogły być zrealizowane. Obecnie Chiny znajdują się na drodze budowy socjalizmu, a w dalszej perspektywie komunizmu i perspektywa stworzenia równościowego i sprawiedliwego społeczeństwa nabiera realnych kształtów (choć stawiają ją pod znakiem zapytania pogłębiające się od pewnego czasu nierówności społeczne). Koncepcje te są także ważne dla zrozumienia i zdefiniowania cech świadomości chińskiej wyrażonej w kategorii *yin yang* osadzonej historycznie na podstawach idealistycznej filozofii⁸⁰.

Marzenia ludzkości o lepszym, sprawiedliwym i egalitarnym społeczeństwie miały odwieczny charakter, ale w Europie, poczynając od XVIII wieku, wraz z potężnym rozwojem sił wytwórczych, głównie przemysłu, przyczyniły się do rozwoju nauk, co zaowocowało powstaniem oświecenia, upadkiem reżimów feudalnych i burżuazyjnymi rewolucjami społecznymi. Procesy te z różnym nasileniem rozwijały się wcześniej w Niderlandach, północnych Włoszech, Anglii, Francji, a na półkuli zachodniej w koloniach angielskich. Przemianom tym towarzyszyły szybkie zmiany w strukturze klasowej rodzącego się nowego społeczeństwa klasowego, w którym podstawową sprzecznością klasową była walka klasowa między burżuazją a prole-

⁸⁰ *Ibidem*, s. 32.

tariatem. Jednocześnie procesy te prowadziły do głębokich sprzeczności klasowych i postępującej nierówności klasowej, bogacenia się garstki burżuazji i głębokiej nędzy niższych warstw, głównie proletariatu. Rodziło to poczucie krzywdy społecznej i zachęcało klasy i warstwy uciskane oraz wyzyskiwane do walki o poprawę sytuacji społeczno-ekonomicznej, a także położenia prawnego. Na tym tle rodził się ruch robotniczy, który najpierw walczył o podstawowe prawa socjalne (klasa w sobie), a później uzbrojony w teorię naukowego socjalizmu, dążył do rewolucyjnego obalenia kapitalizmu i powstania państwa socjalistycznego, które byłoby w stanie ostatecznie znieść przeciwieństwo klasowe między pracą a kapitałem i budować ustrój sprawiedliwości społecznej (klasa dla siebie).

Droga do ukształtowania się rewolucyjnego ruchu robotniczego była długa i pełna meandrow ideowo-politycznych. Wymagała także rozwoju kapitalizmu w skali kontynentalnej i światowej oraz łączyła się z powstaniem partii robotniczych, które w końcu XIX wieku miały przede wszystkim socjaldemokratyczny charakter. Wielkie zasługi w ich rozwoju odegrali Marks i Engels, którzy już w latach czterdziestych XIX wieku na fundamencie rozwoju kapitalizmu w Anglii i doświadczeń angielskiego ruchu robotniczego sformułowali tezę o możliwości i konieczności obalenia kapitalizmu przez nową siłę rewolucyjną, jaką stawał się proletariat przemysłowy. Było to doniosłe odkrycie rodzącego się naukowego socjalizmu, który w rozwoju sił wytwórczych, sprzecznościach kapitalistycznych dostrzegał nową siłę klasową, zdolną do obalenia kapitalizmu i powstania równościowego socjalizmu. Naukowy socjalizm różnił się zasadniczo od socjalizmu utopijnego, który od czasu oświecenia rozwijał się jako wyraz dążeń społecznych ze strony oświeconych filozofów, by opierając się na dobrej woli uczonych i bogatych mężów, dzielić się własnymi środkami, by łagodzić pogłębiające się sprzeczności kapitalistyczne. Wybijającymi się postaciami w gronie socjalistów utopijnych byli już w XVI wieku Tomasz Morus (*Utopia*) i Tommaso Campanella, we Francji w okresie oświecenia Gabriel Bonnot Mably i Morelly, a później Claude Henri Saint-Simon, Charles Fourier i R. Owen w Anglii. Ich podstawową słabością były przekonania o możliwości zmiany społeczeństwa na bardziej humanitarne dzięki racjonalnym argumentom i dobrej woli bogatszej części społeczeństwa. Przełomem w tym zakresie stała się dopiero analiza rozwoju społecznego dokonana przez Marksa i Engelsa w końcu lat czterdziestych XIX wieku, która dowodziła, że dotychczasowa historia społeczeństw jest historią walk klasowych i w dobie kapitalizmu jego sprzeczności jest w stanie rozwiązać w rezultacie rewolucji rosnący w siłę proletariat jako główna siła antagonistyczna wobec burżuazji. Koncepcje Marksa i Engelsa oparte były na podstawach filozofii materialistycznej, przede wszystkim materializmie dialektycznym i historycznym, które postawiły kwestię dążeń do ustanowienia ustroju sprawiedliwości społecznej na podstawach naukowych i zdefiniowały klasę robotniczą (proletariat), lud pracują-

cy, który obiektywnie i subiektywnie predestynowany jest do realizacji tej wielkiej misji historycznej.

Koncepcje te trafiły na początku XX wieku do Chin i rozwijane były przez chińskich marksistów, spośród których należy wymienić należy Zhu Zhixina, który już w 1905 roku przedstawił szczegółowo drogę życiową Marksa i Engelsa oraz podstawowe treści *Manifestu Komunistycznego*. W 1912 roku przetłumaczono na chiński wstęp do pracy Engelsa o socjalizmie naukowym i utopijnym. Faktycznie jednak przyswojenie marksizmu w Chinach nastąpiło po rewolucji październikowej w Rosji, kiedy okazało się, że rosyjski proletariatus mógł nie tylko obalić zmuszały carski ustrój, ale także zdobyć władzę i zapoczątkować budowę socjalizmu. Wielkim marksistą tej epoki był Chen Duxiu, który miał duże zasługi w dalszym propagowaniu marksizmu, również Li Dazhao, Hu Shi i inni, którzy przygotowali grunt dla powstania kilku grup marksistowskich w Chinach i założenia w lipcu 1921 roku Komunistycznej Partii Chin. Od tego czasu marksizm w Chinach rozwijany był głównie przez komunistów, wśród których bez wątpienia wybijał się jeden ze współzałożycieli KPCh i późniejszy jej przywódca – Mao Zedong⁸¹.

Pierwsi chińscy marksiści stali przed wielkimi problemami ciągłości i bogactwa chińskiej myśli społecznej rozwijającej się od III tysiąclecia przed naszą erą, spełnianej jednak kosztownością, izolacją od świata zewnętrznego Państwa Środka. Położenie i ukształtowanie geograficzne, warunki klimatyczne i wodne wpłynęły na powstanie odmiennego typu państwa antycznego, zwanego przez klasyków marksizmu azjatyckim typem produkcji, i towarzyszącego mu z reguły scentralizowanego i despotycznego ustroju państwowo-politycznego. Na bazie tego ustroju wykształciła się unikatowa w starożytności funkcja organizatorska państwa niezbędna dla prowadzenia scentralizowanej gospodarki wodnej, budowy kanałów nawadniających, osuszania terenów błotnistych i nawadniania terenów stepowych i pustynnych. Do tych przedsięwzięć należała również budowa wielkich kanałów mających nie tylko znaczenie rolnicze, ale i komunikacyjne, handlowe i militarne. Przejawem tej funkcji były też wielkie inwestycje budowlane – nie tylko pałace władców, ich monumentalne grobowce z odlanymi bądź wyrzeźbionymi pomnikami tysięcy wojowników, okazałe świątynie i liczące tysiące kilometrów obiekty obronne na północnych granicach – Wielki Mur Chiński, planowo realizowany od ponad 2 tysięcy lat układ dróg łączący strategiczne miejscowości cesarstwa ze stolicą kraju. Chiny przez wiele epok historycznych były przodującym technicznie, militarnie i pod względem poziomu rozwoju gospodarczego państwem świata. Przewagę tę zaczęły tracić wraz z opóźnieniem Chin przez Mandżurów i zainstalowaniem się w Pekinie obcej dynastii Qing (1644–1911). W tym czasie Europa Zachodnia przeżywała okres *prosperity*

⁸¹ Więcej na temat początków marksizmu w Chinach zob. Z. Hangsheng, L. Yingsheng, *Historia chińskiej socjologii*, s. 125 i n.

zapoczątkowany odkryciami geograficznymi, napływem do Europy wielkiej ilości złota i innych bogactw oraz rozwojem wczesnego kapitalizmu. W Niderlandach i Anglii już w XVI i XVII wieku odbywały się pierwsze rewolucje burżuazyjne, które usuwały bariery feudalne przed szybkim rozwojem nowego ustroju. Dzięki rozwojowi przemysłu, rewolucji technologicznej, zapoczątkowanej takimi wynalazkami, jak maszyna parowa, nowe techniki wytopu metali, szczególnie żelaza, maszyny w przemyśle tkackim, radykalnie zwiększały się: wydajność pracy, obrót finansowo-towarowy i początki ekspansji kolonialnej, szczególnie Korony Brytyjskiej i Niderlandów. Tymczasem Chiny ciągle tkwiły w strukturach gospodarczych feudalizmu, w którym głównym rodzajem wytwórczości było zacofane, a w niektórych rejonach archaiczne rolnictwo. Miasta miały głównie charakter administracyjno-wojskowy z pewnym udziałem rzemiosła i służb. Poczynając od początków XIX wieku, Chiny zaczęły być wyprzedzane przez państwa europejskie. Po wojnach napoleońskich przodownictwo zdobyła Anglia, która dawała ponad 50% ówczesnej światowej produkcji przemysłowej, zdobywała liczne kolonie i terytoria zależne, które w ciągu 100 lat (po kongresie wersalskim) obejmowały około jednej czwartej obszaru świata. Pod koniec XIX wieku dała o sobie znać w Azji rywalizacja między Anglią, Francją, Niemcami a Rosją. Na Dalekim Wschodzie rosła w siłę cesarska Japonia, a po drugiej stronie Pacyfiku umacniały się Stany Zjednoczone Ameryki. Chiny stały w obliczu nieuchronnej konfrontacji z mocarstwami imperialistycznymi, chyliły się coraz bardziej ku upadkowi. Problemem był czas i rywalizacja o wpływy między mocarstwami. Wkrótce faktycznie utraciły niepodległość i stały się krajem półkolonialnym, w którym zaborcy wymusili liczne koncesje i zmuszali Chiny do odrywania nowych połaci kraju. Pod koniec XIX wieku gotowy był tajny plan całkowitego podziału Chin przez cztery mocarstwa: Rosję, Anglię, Francję i Niemcy. Niedługo potem do stołu negocjacyjnego dopuszczona została Japonia. Nad Chinami zawisło realne niebezpieczeństwo wymazania Państwa Środka z mapy Azji.

Historyczny rozwój państwowości chińskiej to wzloty i upadki. Można go zobrazować sinusoidą osiągania wielkiej mocarstwowej potęgi, osłabienia i rozbicia dzielnicowego. Z czasem pojawiały się siły odrodzeniowe, które krzepły i rozpoczynały ponowny proces umacniania i centralizacji Chin. Te zmiany wyznaczały dzieje kolejnych panujących dynastii od legendarnej dynastii Xia, poprzez osiemnaście innych, do końca dynastii Qing, która została obalona w 1911 roku. Obecnie można mówić o rządach demokratyczno-republikańskich: pierwsza republika burżuazyjna (1912–1949) i druga republika ludowo-demokratyczna, rządzona przez Komunistyczną Partię Chin (1949–2019). Podstawą społeczną chińskiej państwowości był i jest wielki naród chiński kształtujący się przez wiele tysięcy lat, oparty na zdobyczach gospodarczych i kulturalnych odrębnej chińskiej cywilizacji, która spajała najpierw plemiona i szczepy, a w późniejszych epokach liczne narody i narodowości i promieniowała na sąsiednie państwa i narody. Cywilizacja chińska była bezcenną

wartością i osiągnięciem kulturowym, które nawet w okresie osłabienia i rozdrobnienia państwa jednoczyło Chińczyków i nie pozwalało im się rozpląnąć w morzach innych cywilizacji i narodów. Dużą rolę w zachowaniu ciągłości rozwojowej chińskiej cywilizacji miało wyizolowane położenie geograficzne oddzielające Chiny od innych narodów i cywilizacji. Od wschodu ocean i morza, od północy wielkie rzeki i tereny pustynne i półpustynne, później także Wielki Mur Chiński, od zachodu i południa wysokie góry stanowiące trudną do sforsowania zaporę przed niebezpiecznymi sąsiadami. Legło to u podstaw odrębności i unikatowości cywilizacji Państwa Środka, która w przeciwieństwie do innych cywilizacji starożytności nie upadła, przekształcała się, unowocześniała i obecnie znajduje nowe siły dla odnowienia i oferowania światu zewnętrznemu unikatowych wartości kultury⁸².

Drugą wielką cechą odrębności i swoistą oryginalną instytucją chińską, która częściowo zachowała się do czasów obecnych, jest wspólnota wiejska (gminna), która wykształciła się w najodleglejszych czasach powstawania cywilizacji chińskiej i nawet wyprzedzała powstanie państwa. Była ona reliktem dawnego społeczeństwa pierwotnych rolników, którzy stworzyli organizację samorządową rządzącą się własnymi zasadami i prawami, dysponującą również władztwem gruntowym i zorganizowaną na bazie nie tylko więzi pokrewieństwa i sąsiedztwa, ale też konieczności i umiejętności podejmowania wspólnego wysiłku na rzecz walki o przetrwanie, na przykład Walka z żywiołem wodnym (powódzie), regulacja rzek, nawadnianie i inne niezbędne czynności dla prowadzenia prawidłowej gospodarki rolnej. Chodziło także o stawienie czoła innym katastrofom przyrodniczym, na przykład pustynnym wiatrom, trzęsieniom ziemi. Administracja chińskiego państwa od wieków nie obejmowała gmin wiejskich – rządziły się one własnymi prawami. Państwo zbierało podatki, brało też rekruta. Administracja państwowa zatrzymywała się na granicy dzisiejszych powiatów. Bez wątpienia ten fenomen organizacyjny gmin wiejskich wpływał na kształtowanie się umiejętności samorządzenia wśród chińskiego społeczeństwa chłopskiego, co wpłynęło także na poziom zorganizowania i świadomości społecznej dzisiejszych Chińczyków.

Do tych wartości i etosu chińskich chłopów sięgnął na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku Mao Zedong, odbudowując partię komunistyczną na fundamencie chłopsko-plebejskiego substratu społecznego, znając także jego pracowitość, wrażliwość na niesprawiedliwość i krzywdę społeczno-klasową, umiejętności organizowania się i samoobrony, która w okresach krytycznych sprzecznosci łatwo przechodziła w bunty skierowane przeciwko ciemieżcom. Chińscy komuniści nawiązywali również do różnych doświadczeń ruchu robotniczego i demokratycznego, początkowo amerykańskiego, w szczególności Sun Yatsen, japońskiego ze względu

⁸² X. Jinping, *The Governance...*, s. 7 i n., J. Jing, *Catalyst for Renewal*, s. 12–15. Zob. też: *Asian Governance Synergy*, „Beijing Review” 2019, no. 21, s. 16–17.

na bliskość i uniezależnienie się Japonii od mocarstw kolonialnych, Francji – Czou Enlaj, Deng Xiaoping i wielu innych, Rosji i Związku Radzieckiego – Mao Zedong i cała grupa marksistów i komunistów kształconych na Uniwersytecie Sun Yatsena (Narodów Wschodu) w Moskwie, także w różnych instytucjach Międzynarodówki Komunistycznej w Związku Radzieckim. W tym okresie znaczące osiągnięcia teoretyczne były udziałem Qu Qiubaia, który wychodząc z materializmu historycznego, przedstawił klasyfikację innych nauk społecznych, w tym socjologii, a także Li Da, który napisał wiele książek wyjaśniających liczne problemy społeczne Chin z pozycji materializmu historycznego. Opracował on między innymi wykłady z *Nowoczesnej socjologii*, w której przedstawił rozwój społeczeństwa z pozycji materialistycznych. Poświęcił również wiele uwagi budowie funkcji prognostycznej nauki. W tym czasie powstała empiryczna analiza struktur społecznych, której modelowym przykładem były badania struktur społecznych w „starych” Chinach, między innymi analiza klas na chińskiej wsi⁸³.

Mao Zedong i jego współpracownicy po zwycięstwie rewolucji w 1949 roku znaleźli oparcie polityczne i gospodarcze w Związku Radzieckim. W grudniu 1949 roku Mao Zedong złożył wizytę w Moskwie wraz z liczną grupą ministrów i ekspertów. Rząd radziecki, na czele ze Stalinem, udzielił Chinom wieluset milionów rubli pożyczki w złocie, zawarte zostały liczne umowy o budowie przez specjalistów radzieckich licznych nowoczesnych przedsiębiorstw, dróg, mostów i kolei, a także zadeklarowano szeroką pomoc w zakresie kształcenia w radzieckich szkołach wyższych chińskich kadr i studentów. Zawarty został też układ o przyjaźni i wzajemnej pomocy wojskowej. W tym czasie Chiny ludowe czerpały pełną garścią z różnych form pomocy gospodarczej, finansowej i naukowej. Chińska Republika Ludowa, tworząc podstawy ustrojowo-konstytucyjne, oparła się w dużym stopniu na praktyce ustrojowej Związku Radzieckiego, czego wyrazem była konstytucja ChRL z 1954 roku, jej zasady ustrojowo-polityczne i struktura organów państwowych Chińskiej Republiki Ludowej. Sytuacja zaczęła się komplikować po śmierci Stalina w marcu 1953 roku. Nowe kierownictwo KPZR na czele z Chruszczowem zmieniło główne zasady polityki wewnętrznej i zagranicznej, odchodząc najpierw skrycie, a w późniejszych latach coraz bardziej otwarcie na pozycje nowego oportunizmu i reformizmu. Przedmiotem szczególnie ostrej krytyki stały się tak zwane błędy i wypaczenia dawnego okresu, a przede wszystkim Chruszczow oskarżył Stalina o nadużywanie terroru w rządzeniu i kult jednostki. W polityce zagranicznej Związek Radziecki zrezygnował z roli przywódcy światowego proletariatu i ograniczył się do obrony swoich wielkomocarstwowych wpływów i interesów. Było to mocne osłabienie międzynarodowego ruchu komunistycznego i polityka nowego kierownictwa radzieckiego okazała się

⁸³ Więcej na ten temat zob. *Badania nad strukturami społecznymi podejmowane przez szkołę marksistowską*, [w:] Z. Hangsheng, L. Yingsheng, *Historia chińskiej socjologii*, s. 301 i n.

początkiem odwrótu od socjalizmu do kapitalizmu, co ostatecznie nastąpiło na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, kiedy sekretarzem generalnym KPZR był Gorbaczow.

W latach sześćdziesiątych XX wieku pojawiły się głębokie rozdziewiki między KPCh a KPZR. Wielkim wstrząsem były tak zwane rewelacje Chruszczowa o Stalinie wygłoszone w jego „tajnym referacie” na XX Zjeździe KPZR w lutym 1956 roku. Przez kilka lat KPCh próbowała powstrzymać złowieszczy trend w KPZR, ale różnice pogłębiały się i obejmowały cały międzynarodowy ruch komunistyczny. Drogi obu partii rozeszły się na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Nastąpiło wyraźne ochłodzenie wzajemnych stosunków. Różnice dotyczyły nie tylko kwestii ideologicznych – były także polityczne, w aspekcie polityki zagranicznej i gospodarczej. Zerwana została współpraca wojskowa, a nawet w drugiej połowie lat sześćdziesiątych doszło do małego konfliktu zbrojnego nad rzeką Ussuri, co było spowodowane przez lewacką i awanturniczą politykę marszałka Lin Biao. Chiny w tym czasie wstąpiły w okres dużego zamętu politycznego i chaosu gospodarczego, spowodowanych przez politykę tak zwanego Wielkiego Skoku, a później „wielkiej rewolucji kulturalnej”. W tym czasie KPCh zaczęła aspirować do roli światowego przywódcy międzynarodowego ruchu komunistycznego, co nie miało szans powodzenia ze względu na słabość ekonomiczną Chin i niski autorytet KPCh na arenie międzynarodowej. Wtedy też zaczęły się kształtować ideowo-polityczne przesłanki odrębności ideologicznej KPCh i podkreślania oryginalności i specyfiki chińskiej drogi do socjalizmu, co znalazło wyraz w lansowaniu maoizmu jako nowej ideowo-politycznej postaci marksizmu. Procesy te uległy przyspieszeniu po śmierci Mao Zedonga w 1976 roku, eliminacji z kierownictwa KPCh tak zwanej bandy czworga i objęciu kierownictwa partią przez Deng Xiaopionga, który od 1978 roku zapoczątkował realizację nowego kursu, którego jądrem była później sformułowana kategoria „socjalistycznej gospodarki rynkowej”⁸⁴.

Socjalistyczna gospodarka rynkowa wydawała się zaprzeczeniem socjalizmu, ale Deng Xiaoping potrafił przekonać większość gremiów kierowniczych dla celowości tego rozwiązania. Historia przyznała mu rację i po 40 latach KPCh i ludowe Chiny święcą triumfy, są drugą gospodarką świata. Wraz z upowszechnianiem się tej kategorii, a bardziej praktyki, historycy starej chińskiej filozofii przypomnieli sobie o wspomnianej już konfucjańskiej koncepcji *xiaokang shehui*, czyli umiarkowanie rozwiniętego (prosperującego) społeczeństwa, która w całej pełni wykorzystana została przez aktualne kierownictwo KPCh na czele z Xi Jinpingiem, które na ostatnim XIX Kongresie KPCh zadeklarowało kontynuację budowy *xiaokang shehui* we wszystkich jego aspektach do 2021 roku, a następnie w pełni rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego do 2049 roku.

⁸⁴ Zob. D. Xiaoping, *Wyzwalać myślenie...*, s. 81 i n.

Oczywiście pierwsi chińscy marksiści i komuniści byli obznajomieni z pojęciem i koncepcją *datong*, czyli „wielkiego kursu”, którą lubił się posługiwać się Sun Yat-sen nazywany ojcem odrodzonego narodu chińskiego, założyciel republiki chińskiej i jej pierwszy prezydent. Z tych powodów był on i nadal jest wielkim autorytetem historycznym dla KPCh, a jego małżonka była jedną ze współtwórczyni Chińskiej Republiki Ludowej. Kategoria i program *datong* były też przedmiotem analizy historycznej znanego w latach trzydziestych XX wieku chińskiego filozofa Kang Youwei’a, który napisał na ten temat książkę opublikowaną w 1935 roku, i ponownie stały się aktualne wraz z wykorzystaniem tej idei przez reformatorów komunistycznych, którzy na bazie „socjalistycznej gospodarki rynkowej” lansowali od 1984 roku główne myśli tej książki przedstawianej obecnie pod tytułem *Datong shu*.

Na uwagę zasługuje, że podczas trzeciego posiedzenia KC KPCh w lutym 2018 roku i pierwszej sesji KC Chińskiej Ludowo-Politycznej Konferencji Konsultacyjnej prezydent ChRL i jednocześnie sekretarz generalny KC KPCh Xi Jinping potwierdził także tworzenie *xiaokang shehui* do 2021 roku, a w pełni nowoczesnego socjalistycznego społeczeństwa do 2049 roku, co przyjęte zostało później przez Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych jako program państwa. W związku z tym przywódca Chin zwrócił się do chińskich uczonych, w szczególności filozofów, o podjęcie pracy nad dalszym rozwojem i propagowaniem marksizmu. W następstwie powstają liczne nowe szkoły oraz kierunki badań i kształcenia marksizmu, w szczególności na uniwersytetach, a także innych szkołach wyższych, co stawia na wyższym poziomie rozwój teorii i metodologii marksistowskiej i ich nauczania wśród młodzieży akademickiej i w całym systemie edukacji. Zwrócono się również do dziennikarzy, by w swych artykułach posługiwali się bardziej językiem marksistowskim. Warto też przypomnieć że w związku z 200-leciem urodzin Marksa 5 maja 2018 roku ukazały się w Chinach liczne wznowienia prac Marksa i innych klasyków, były organizowane okolicznościowe konferencje, opublikowano wiele artykułów o Marksie i marksizmie, w których podkreślano aktualność myśli Marksa, jego krytyki kapitalizmu i alternatywy ustrojowej w postaci socjalizmu⁸⁵.

Jednocześnie chińscy politycy i marksiści nieustannie podkreślają, że idą własną oryginalną drogą, nie kopiują żadnego innego modelu, budują „socjalizm z chińską specyfiką”. Nie mogło być inaczej – wzory czerpane z Europy Zachodniej, Rosji i Związku Radzieckiego czy innych dalekich krajów mogły być wykorzystane tylko częściowo, bardziej jako teoria i metodologia niż konkretne formy, instytucje i metody procesu rewolucyjnego, walki o władzę, a później budowy podstaw socjalizmu. Chińskie społeczeństwo od tysięcy lat rozwijało się na fundamencie własnych doświadczeń, kultury i odrębności cywilizacyjnej. Kiedyś znacznie przodowało technologicznie i gospodarczo nad innymi państwami i cywilizacjami, co wytworzyło,

⁸⁵ Por. L. Junru, *What Do You Know about the Communist Party of China*, Beijing 2018, s. 2 i n.

w szczególności wśród mandarynów, poczucie wyższości, a nawet pogardy dla „barbarzyńców”. System społeczny był skostniały, a bariery między ludem a „szlachetnie urodzonymi” praktycznie nieprzekraczalne. Decydował przyrodzony i dziedziczny status społeczny, majątkowy i rodzinny umacniany autorytetem konfucjanizmu. Na przełomie XIX i XX wieku Chiny były zacofaną, despotycznie rządzoną monarchią, w której 90% mieszkańców trudniło się rolnictwem i w większości było analfabetami. Wobec braku przemysłu i własnej klasy robotniczej na niewiele przydawały się analizy o rosnącej sile angielskiego czy w ogóle zachodniego proletariatu. Chiński lud pracujący oczekiwał czegoś innego niż powtarzania formułek z dalekiego świata. Chińscy postępowcy pojmowali to z trudem, ciągle byli spętani mitami o wyższości chińskiego sposobu życia i chińskiej cywilizacji. Z trudem torowała sobie drogę myśl, że we współczesnej epoce powstały potężne nowe siły wytwórcze, przede wszystkim przemysł, że światem rządzi wielka międzynarodowa finansjera, a imperializm nie liczy się z żadnymi starymi wartościami i dąży do podporządkowania sobie wielkich obszarów kolonialnych. Chińscy marksiści i komuniści byli świadomi, że nie działają w kulturowej próżni. Świadomość mas spętana była od wieków „prawdami”, wartościami i zasadami konfucjanizmu oraz innych religii, żeby więc pozyskać lud, głównie chłopów, musieli sięgać do argumentacji czerpiącej z konfucjanizmu. Najbardziej konsekwentny w tym zakresie był Mao Zedong, który opanował sofistykę konfucjańską dla odkrywania prawdy o ciężkiej doli chińskiego ludu, a jednocześnie pobudzał w nim chęć do buntu i walki o lepszą przyszłość. To przenikanie się marksizmu i konfucjanizmu nieustannie towarzyszyło procesowi rewolucyjnemu w Chinach i w zależności od napięcia walki klasowej miało charakter pokojowej konfrontacji bądź całkowitej negacji i administracyjnego zwalczania. Szczególnie ostra konfrontacja między marksizmem a konfucjanizmem miała miejsce w pierwszych latach ustanawiania władzy ludowej, która konsekwentnie usuwała pozostałości struktur, instytucji i myślenia postfeudalnego, antydemokratycznego, prokapitalistycznego i konfucjańskiego. Nasiliła się również w okresie „wielkiej rewolucji proletariackiej”⁸⁶.

Zjawiska te obecnie należą do przeszłości. Filozofia Konfucjusza nie jest prześladowana, a nawet niektóre jej kategorie są wykorzystywane dla umocnienia pozycji KPCh oraz budowy społeczeństwa socjalistycznego. Jest to pewna sprzeczność, w związku z tym bardziej należy mówić o częściowym wykorzystaniu niektórych zasad, kategorii myśli Konfucjusza. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom kierownictwa politycznego, zainicjowana została nie tylko na chińskich uniwersytetach kampania ponownego studiowania tekstów Konfucjusza, w szczególności o *datong*, czyli

⁸⁶ Pewne aspekty tych zagadnień podejmuje Zhang Weiwei, *A New Equilibrium of Power. The CPC's Strong Leadership is Key to China's Success*, „Beijing Review” 2017, no. 42, s. 13–15, w szczególności znaczenie XIX Kongresu KPCh.

„wielkim kursie”, oraz porównywanie ich z wypowiedziami Marksa o komunizmie jako pozostającymi w związku przedmiotowym. Znaczący zagadnienia nawiązują między innymi do *Li Ji* Konfucjusza, w szczególności jej rozdziału zatytułowanego *Li Yun*, w którym przedstawiona jest scena, jak Konfucjusz obserwował obrzędy małego państwa w okresie dynastii Wiosny i Jesieni i Walczących Królestw (Wschodnich Zhou). Jeden z jego uczniów zauważył niepokój Mistrza i spytał o przyczynę. Ten mu odpowiedział, że żałuje, że nie będzie żył w epoce Datong (Wielkiego Kursu), który kiedyś miał miejsce, i tak go opisał:

Kiedy nastaje doskonały porządek [*datong* – przyp. Z.W.], świat jest jak dom, wspólny dla wszystkich. Na publiczne urzędy powoływani są cnotliwi i wartościowi ludzie, a intratne stanowiska piastują ludzie zdolni; życiowymi dewizami są zaufanie i pokój między wszystkimi ludźmi. Wszyscy ludzie kochają i szanują swoich rodziców i dzieci, jak też dzieci i rodziców innych ludzi. Dla starych jest opieka i troska, dla dojrzałych praca, dla dzieci wyżywienie i edukacja. Są środki na pomoc dla wdów i wdowców, dla każdego, kto czuje się samotny na świecie, i dla niepełnosprawnych. Każdy mężczyzna i każda kobieta mają odpowiednie role do odegrania w rodzinie i społeczeństwie. Poczucie wspólnoty zajmuje miejsce egoizmu i materializmu. Oddanie publicznej służbie nie pozostawia miejsca próżniactwu. Intrygi, pobbłażanie dla nieuczciwego bogacenia się są nieznane. Złoczyńcy, tacy jak złodzieje i rabusie, nie istnieją. Drzwi do każdego domu nie trzeba zamykać czy ryglować, ani w dzień, ani w nocy. Oto opis idealnego świata: stanu wspólnoty⁸⁷.

Owi mityczni ludzie nie przywiązywali wagi do własności. Wszystko należało do wszystkich i chętnie dzielono się wytworzonymi bądź znalezionymi przedmiotami. Wszyscy zdolni do pracy oddawali się zajęciom z całą siłą, wszyscy czuli się potrzebni i byli potrzebni. Oto obraz społeczeństwa określanego przez Konfucjusza jako *datong*, tłumaczonego także jako „Wielka Jedność”. Z zamieszczonego tekstu przebija tęsknota Konfucjusza za mitycznym „złotym wiekiem”, pierwszymi legendarnymi dynastiami Xia (XXI–XVI wiek p.n.e.), dynastią Shang (XVI–XI wiek p.n.e.) i dynastią Zachodnich Zhou (XI wiek p.n.e – 770 rok p.n.e), które organizowały państwa chińskie na bazie jeszcze słabo wykształconych różnic klasowych i zachowanych, nie do końca przezwyciężonych stosunków i instytucji społeczeństwa wspólnoty pierwotnej. Najbardziej zakonserwowanym środowiskiem tego rodzaju stosunków były, o czym już wspomniano, wspólnoty wiejskie (gminne), których pewne podobne elementy przetrwały także w innych kręgach kulturowych. Również w Polsce, szczególnie w zasiedlonych środowiskach wiejskich w tak zwanych zapadłych rejonach kraju, znane było poczucie powszechnego bezpieczeństwa mieszkańców,

⁸⁷ Konfucjusz, *Dialogi. Lun Yu. Część Pierwsza*, Kielce 2008, s. 611.

panowało powszechne zaufanie, nie obawiano się złodzieja, a klucz pozostawiany był w zamku drzwi lub chowano go pod wycieraczką, ale czy jest to istotna cecha stosunków definiowanych jako komunistyczne, rzecz bardzo wątpliwa. Najbardziej znamieny dla tego opisu jest brak prywatnej własności środków produkcji i państwa jako instytucji heterogenicznej, przymusowej i mającej prawo stosowania legalnego przymusu przez odrębny typ organizacji społecznej wyposażony w samorodną władzę. Jest to tęsknota za społeczeństwem sprawiedliwym, może także równościowym, choć w wielu innych miejscach Konfucjusz wyraża aprobatę dla społeczeństwa klasowego, zorganizowanego hierarchicznie, w którym jest zasada: „Niechaj panowie będą panami, poddani poddanymi, ojcowie ojcami, synowie synami”. W innym miejscu Konfucjusz podkreślał, że „wszystko pod słońcem dzieje się zgodnie z wolą niebios”⁸⁸.

Zdaniem Mahoneya podobnie Marks odwoływał się do przedmiotu i cech komunizmu we wczesnym okresie swoich badań nad rozwojem społeczeństwa. Uważa on, że są w nich zbliżone do *datong* cechy i treści. Marksowskie wyobrażenia o komunizmie znalazły głównie wyraz we wczesnym okresie jego twórczości i przez wiele lat nie były one publikowane. Analizy Marksa były wyrazem badań teoretycznych i wyrastały z potrzeb nasilającej się krytyki szybko rozwijającego się w połowie XIX stulecia kapitalizmu i ruchu robotniczego. Przede wszystkim była to krytyka poglądów socjalistów utopijnych, na przykład Saint-Simona, Owena, a także tak zwanych socjalistów drobnomieszczańskich, na przykład Pierre’a-Josepa Proudhona, czy też innych przedstawicieli różnych kierunków, tak zwanego socjalizmu burżuazyjnego czy religijnego. Badania te prowadzone były przez Marksa (także Engelsa) przy zastosowaniu teorii i metodologii materializmu dialektycznego i historycznego. W rozwoju sił wytwórczych i ich sprzecznościach dostrzegali oni istotę przeciwieństw, przemian społecznych, ustrojowych i kształtowania się stosunków klasowych, które w okresie formacji kapitalistycznej doprowadziły do przeciwieństwa między burżuazją a proletariatem. Wielką zasługą Marksa było, że w proletariacie dostrzegł on klasę społeczną, która nie tylko poprzez pracę czerpie środki niezbędne dla własnej egzystencji, ale przekształcając się z klasy w siebie w klasę dla siebie, organizuje się, umacnia w celu rewolucyjnego obalenia panowania kapitalizmu i wprowadzenia ustroju komunistycznego, który znosi własność prywatną środków produkcji, likwiduje wyzysk człowieka przez człowieka i tworzy społeczeństwo bez antagonizmów klasowych, ustanawia własność społeczną. Marks uważał, że zmiany ustroju klasowego społeczeństwa nie można przeprowadzić na bazie założeń idealistycznej filozofii. W tym wyrażała się jego krytyka ówczesnych teorii socjalizmu utopijnego, ponieważ zawierały one podstawowy błąd, który determinował tak rozumiany socjalizm jako efekt dobroczynnej działalności jednostek, a nie jako efekt sprzecz-

⁸⁸ *Ibidem*, s. 355 i 510.

ności społecznych, które tworzyły warunki dla istnienia i pogłębiania się wyzysku i nierówności społecznych. W późniejszych swych pracach Marks pogłębił badania nad istotą komunizmu i bardziej rozwinął je w *Zapiskach ekonomicznych*, a w szczególności w *Manifeście Komunistycznym* z 1848 roku napisanym wraz z Engelsem.

Na uwagę zasługuje jedno z pierwszych stwierdzeń Marksa o komunizmie zawarte w *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych* z 1844 roku:

Komunizm jako pozytywne zniesienie własności prywatnej – tej samoalienacji człowieka i dlatego też jako rzeczywiste przyswojenie ludzkiej istoty przez człowieka i dla człowieka; dlatego też jako pełny powrót człowieka do samego siebie jako do człowieka społecznego, to znaczy ludzkiego, powrót dokonany świadomie i w oparciu o całe bogactwo dotychczasowego rozwoju. Komunizm ten jako skończony naturalizm = humanizmowi, jako skończony humanizm = jest naturalizmem: stanowi on prawdziwe rozwiązanie konfliktu między człowiekiem a przyrodą oraz między człowiekiem a człowiekiem, prawdziwe rozwiązanie konfliktu między istnieniem a istotą, między uprzedmiotowieniem a samostanowieniem, między wolnością a koniecznością, między osobnikiem a gatunkiem. Stanowi on rozwiązanie zagadki historii i jest świadomy tego⁸⁹.

Na marginesie tego obszernego cytatu z Marksa dodajmy, że autor przedstawił wcześniej etapy rozwoju myśli komunistycznej, nawiązywał do komunizmu prymitywnego, utopijnego, traktując je jako żywiołową negację zniewolonego człowieka, którego system własności prywatnej takim uczynił w sensie prawnym bądź ekonomicznym. „Komunizm jest pozytywnym wyrazem zniesienia własności prywatnej: początkowo występuje on jako powszechna własność prywatna”. Ten etap rozwoju nazywał on komunizmem prymitywnym. Drugi etap rozwoju komunizmu widział on jako taki stopień rozwoju społeczeństwa, który a) jest „jeszcze o charakterze politycznym, demokratycznym lub despotycznym” i b) „połączony ze zniesieniem państwa, ale zarazem jeszcze nie w pełni rozwinięty i w dalszym ciągu pozostający pod wpływem własności prywatnej, czyli alienacji człowieka”⁹⁰.

Marks widział więc przede wszystkim w zniesieniu własności prywatnej główną przesłankę powstania komunizmu jako ustroju, który nie tylko znosi własność prywatną jako podstawę wyzysku i nierówności, ale także alienacji człowieka. Tym się różni od wcześniejszych postaci komunizmu. Jednocześnie Marks stawiał go na podstawie naukowej, wskazując siłę klasowo-społeczną, która jest w stanie dokonać rewolucyjnych zmian i wprowadzić komunizm naukowy – proletariat. Tę naukową

⁸⁹ K. Marks, *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dziela*, t. I, Warszawa 1976, s. 577.

⁹⁰ *Ibidem*.

wizję rozwoju historycznego przedstawił z Engelsem kilka lat później w *Manifeście Komunistycznym*.

Poglądy klasyków na temat komunizmu kształtowały się w toku ostrej walki ideowo-politycznej między różnymi siłami społecznymi i towarzyszącymi im naiwnymi bądź reakcyjnymi koncepcjami socjalizmu. Do urzeczywistnienia idei socjalizmu nie wystarczają same idee, potrzebni są ludzie uzbrojeni w naukową teorię socjalizmu, klasa robotnicza, która obiektywnie jest zainteresowana obaleniem starego burżuazyjnego ustroju i wprowadzeniem komunizmu. Ten kierunek myślenia wspierały prace Engelsa pod tytułem *Położenie klasy robotniczej w Anglii, Rozwój socjalizmu od utopii do nauki* i inne, a także wspólne prace, takie jak *Święta rodzina, czyli krytyka krytyczna krytyki. Przeciwno Brunonowi Bauerowi i spółce*⁹¹ czy późniejsza *Ideologia niemiecka. Krytyka najnowszej filozofii niemieckiej w osobach jej przedstawicieli Feuerbacha, B. Bauera i Stirnera, tudzież niemieckiego socjalizmu w osobach różnych jego proroków*⁹².

W szczególności w tej ostatniej pracy przeprowadzili oni gruntowną krytykę stosunków własnościowych, ekonomicznych, społecznych i politycznych społeczeństwa od niewolnictwa do szybko rozwijającego się w latach czterdziestych XIX wieku kapitalizmu. Odnieśli się również do perspektywy rozwoju społeczeństwa określanego przez sprzeczność między burżuazją a proletariatem, wskazując na możliwość jej rozwiązania przez rewolucję społeczną i powstanie społeczeństwa komunistycznego. W związku z tym poddali krytyce dotychczasowe poglądy socjalizmu utopijnego i drobnomieszczańskiego przedstawione głównie w publikacjach autorów niemieckich tego okresu, opierając się także na doświadczeniach rozwoju kapitalizmu w Anglii, Francji i Ameryce. Pozwoliło im to wysunąć hipotezy na temat przyszłego rozwoju przesłanek rewolucji, zdobycia władzy państwowej przez proletariatus i budowy komunizmu. Stwierdzili, że

każda dążąca do władzy klasa – choćby nawet jej panowanie warunkowało, jak to ma miejsce z proletariatem, zniesienie całej dawnej formy społeczeństwa i w ogóle panowania – musi najpierw zdobyć władzę polityczną, aby z kolei przedstawić swój interes jako coś ogólnego⁹³.

⁹¹ F. Engels, K. Marks, *Święta rodzina czyli krytyka krytycznej krytyki. Przeciwno Brunonowi Bauerowi i spółce*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dziela*, t. II, Warszawa 1979, s. 3 i n.

⁹² K. Marks, F. Engels, *Ideologia niemiecka. Krytyka najnowszej filozofii niemieckiej w osobach jej przedstawicieli Feuerbacha, B. Bauera i Stirnera, tudzież niemieckiego socjalizmu w osobach różnych jego proroków*, [w:] *idem*, *Dziela*, t. III, Warszawa 1975, s. 9 i n.

⁹³ *Ibidem*, s. 36. Na temat etapów kształtowania się myśli o naukowym komunizmie zob. Z. Wiktor, *Geneza i rozwój teorii naukowego komunizmu*, Wrocław 1986, s. 11 i n.

Dalej zdaniem klasyków samo zdobycie władzy nie jest wystarczające. Proletariat musi też w następnej kolejności przezwyciężyć i znieść alienację, czyli proces wyobcowania, w którym wytwory społecznego współdziałania ludzi zaczynają się wyodrębniać od swych wytwórców i przeciwstawiać się im jako samodzielna rzeczywistość niepoddająca się kontroli człowieka. Oznacza to, że ta alienacja

może być zniesiona tylko przy dwóch *praktycznych* przesłankach. Musi stać się „siłą nie do wytrzymania”, tzn. siłą, przeciw której robi się rewolucję, musi uczynić wielką masę ludzkości zupełnie „bezwłasnościową” i stojącą jednocześnie w sprzeczności z istniejącym światem bogactwa i wykształcenia, a jedno i drugie ma za przesłankę olbrzymi wzrost siły wytwórczej, wysoki stopień jej rozwoju. Z drugiej strony ten rozwój sił wytwórczych (co zakłada empiryczne urzeczywistnienie *powszechno-dziejowej*, nie zaś tylko lokalnej działalności życiowej ludzi) jeszcze dlatego stanowi absolutnie konieczną przesłankę praktyczną, że bez niego musiałby się stać powszechnym tylko *niedostatek*, a wraz z *nędzą* musiałaby się znów rozpocząć walka o rzeczy nieodzowne i wrócić by musiało całe dawne pa-skudztwo; następnie dlatego, że tylko na uniwersalnym rozwoju sił wytwórczych zasadzają się *uniwersalne* stosunki ludzi ze sobą, stąd z jednej strony wrodzona we wszystkich narodach jednocześnie (powszechna) konkurencja zjawisko „bezwłasnościowej” masy czyni każdy z tych narodów zależnym od przewrotów w innych; wreszcie rozwój ten sprawia, że na miejsce jednostek lokalnych przychodzą jednostki *powszechno-dziejowe*, empirycznie uniwersalne⁹⁴.

W dalszej części Marks i Engels dowodzili, odchodząc od rozważań czysto teoretycznych i hipotetycznych, że

komunizm jest empirycznie możliwy tylko jako czyn narodów panujących dokonany „za jednym zamachem” i równocześnie (*auf einmal oder gleichzeitig*), co zakłada uniwersalny rozwój sił wytwórczych i związanych z tym stosunków między ludźmi w skali światowej. (...) Zresztą istnienie masy ludzkiej żyjącej tylko ze swojej pracy – masy siły roboczej, odciętej od kapitału albo od możliwości chociażby ograniczonego zaspokojenia swych potrzeb i charakteryzującej się stąd możliwością już nie tylko czasowej utraty samej pracy jako źródła egzystencji – zakłada z góry, z racji konkurencji, istnienie rynku światowego. Proletariat może więc egzystować tylko w sensie światowo-dziejowym, podobnie jak będący jego dziełem komunizm możliwy jest w ogóle tylko jako egzystencja o światowo-dziejowym charakterze. A egzystencja jednostek o charakterze światowo-dziejowym to egzystencja związana bezpośrednio z dziejami świata⁹⁵.

⁹⁴ K. Marks, F. Engels, *Ideologia niemiecka...*, s. 37.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 38.

Pod koniec lat czterdziestych XIX wieku Marks i Engels zbliżyli się do precyzyjnego teoretycznego określenia miejsca formacji komunistycznej w historii społeczeństwa, traktując ją jako finalny wytwór rozwoju sił wytwórczych i towarzyszących im sprzeczności i walk klasowych. W najwcześniejszym okresie ludzkości panowała bezklasowa wspólnota pierwotna, którą zastąpiło niewolnictwo, następnie feudalizm i kapitalizm. Ale kapitalizm nie jest ostatnim słowem historii. „Miejsce dawnego społeczeństwa burżuazyjnego z jego klasami i przeciwieństwami klasowymi zajmuje zrzeszenie, w którym swobodny rozwój każdego jest warunkiem swobodnego rozwoju wszystkich”⁹⁶. Historycznym dążeniem proletariatu jest rewolucja socjalistyczna, która prowadzi proletariat do wywyższenia go do „stanowiska klasy panującej, wywalczenia demokracji”⁹⁷. Ale proletariat zdobędzie władzę nie tylko po to, by odsunąć burżuazję od panowania. „Proletariat użyje swego panowania politycznego na to, by krok za krokiem wyrwać z rąk burżuazji cały kapitał, scentralizować wszystkie narzędzia produkcji w rękę państwa, tzn. w rękę zorganizowanego jako klasa panująca proletariatu, i możliwie szybko zwiększyć masę sił wytwórczych”⁹⁸. W dalszej kolejności klasycy wysunęli bardziej sprecyzowane propozycje zmian i posunięcia, które były niezbędne dla ostatecznego odsunięcia burżuazji od polityki i gospodarki oraz ustanowienia panowania politycznego, ekonomicznego i ideologicznego proletariatu:

Ten okres przejściowy, rewolucyjny przybiera w krajach najbardziej zaawansowanych następujące posunięcia: 1. Wywłaszczenie własności ziemskiej i renty grunтовой na wydatki państwowe. 2. Wysoka progresja podatkowa. 3. Zniesienie prawa dziedziczenia. 4. Konfiskata własności wszystkich emigrantów i buntowników. 5. Scentralizowanie kredytu w rękach państwa poprzez bank narodowy o kapitale państwowym i o wyłącznym monopolu. 6. Scentralizowanie środków transportu w rękach państwa. 7. Zwiększenie liczby fabryk państwowych, narzędzi produkcji, udostępnienie gruntów do uprawy i ich melioracji według społecznego planu. 8. Jednaki przymus pracy dla wszystkich, utworzenie armii przemysłowych, zwłaszcza dla rolnictwa. 9. Zespolenie rolnictwa i przemysłu, działanie w kierunku stopniowego usunięcia przeciwieństwa między miastem a wsią. 10. Publiczne i bezpłatne wychowanie wszystkich dzieci. Zniesienie pracy fabrycznej dzieci w jej dzisiejszej postaci. Połączenie wychowania z produkcją materialną itd.⁹⁹

⁹⁶ K. Marks, F. Engels, *Manifest Komunistyczny*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dziela*, t. IV, Warszawa 1962, s. 536.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 535.

⁹⁹ K. Marks, F. Engels, *Manifest Komunistyczny*, s. 535–536.

Te założenia sprawdziły się tylko częściowo. Kwestia rewolucyjnego jednoczesnego przejścia od kapitalizmu do socjalizmu oparta była na sprzecznościach i nierównościach ówczesnego kapitalizmu, który miał liberalny charakter i nawet w najbardziej rozwiniętych państwach nie było jeszcze tak jak dziś rozbudowanego aparatu przymusu. Klasykom wydawało się, że rewolucja proletariacka wybuchnie w najbardziej rozwiniętych państwach, na przykład w Anglii, która władała olbrzymim imperium kolonialnym, także w innych państwach kolonialnych, również w Stanach Zjednoczonych, które stały jeszcze przed okresem budowania swej potęgi światowej. Inne kraje się nie liczyły i ułatwiało to klasykom stawianie hipotez *par excellence* teoretycznych. Tak zarysowanej perspektywy rozwoju nie potwierdził dalszy rozwój kapitalizmu, który szybko przechodził w stadium dalszej ekspansji kolonialnej i imperialistycznej. Jednocześnie burżuazja liberalna wchodziła w alianse z innymi reakcyjnymi klasami, na przykład we Francji, a w szczególności w Niemczech, i ograniczała prawa nie tylko socjalne, ale też polityczne dla upośledzonych niższych klas, zwłaszcza proletariatu. Na tym tle rozwijał się ruch robotniczy, szczególnie socjaldemokratyczny, który uzyskiwał coraz większe poparcie ze strony nie tylko fabrycznego proletariatu, ale też innych wyzyskiwanych warstw społecznych. Tworzyła się nowa sytuacja polityczno-ustrojowa, mianowicie możliwość zdobycia władzy drogą parlamentarną. Z czasem ta droga stała się dominująca w programach kierownictwach partii socjaldemokratycznych negujących rewolucyjne przejście do socjalizmu i dyktaturę proletariatu, wysuwając jako główne hasło walki o władzę drogą parlamentarną i tak zwany demokratyczny socjalizm. Było to odejście od oryginalnego, rewolucyjnego marksizmu i zejście socjaldemokracji na pozycję oportunistu i prawicowego reformizmu wykorzystanego przez burżuazję do walki z rewolucyjnym ruchem robotniczym¹⁰⁰.

W marcu–maju 1871 roku w Paryżu wybuchło powstanie francuskiego proletariatu, które zakończyło się zwycięstwem ludu Paryża i ustanowieniem na 2 miesiące Komuny Paryskiej, czyli pierwszego państwa socjalistycznego. Było ono potwierdzeniem tezy klasyków o możliwości zdobycia władzy przez proletariat. Jednocześnie wykazało cały szereg słabości teoretycznych dotychczasowego rozwoju marksizmu i możliwości ideowo-politycznych oraz organizacyjno-wojskowych państwa burżuazyjnego, szczególnie francuskiego, które krwawo rozprawiło się z komunistami, korzystając również z pomocy okupantów pruskich. Ujawniły się liczne słabości i braki teoretyczne kierownictwa Komuny, podziały ideowo-polityczne w jego ramach, brak poparcia ze strony innych francuskich ośrodków robotniczych, brak zaufania do chłopstwa, które uważane było za klasę reakcyjną, i w związku z tym niemożliwość utworzenia jednolitego antykapitalistycznego frontu narodowego.

¹⁰⁰ Szerzej na ten temat zob. D. Priestland, *Weltgeschichte des Kommunismus. Von der Französischen Revolution bis heute*, Muenchen 2009, s. 51 i n.

Wykorzystały to ośrodki burżuazyjne, przeciągając chłopstwo na swoją stronę. Komuna Paryska nie uzyskała też szerokiego rewolucyjnego poparcia ze strony międzynarodowego proletariatu. W tej sytuacji nie mogła się utrzymać i po 2 miesiącach bohaterskiej walki została krwawo stłumiona przez wojska burżuazyjnej republiki.

Lata 1871–1914 były brzemienne dla dalszego szybkiego rozwoju kapitalizmu, który przekształcił się w stadium imperialistyczne. Następowały dalszy rozwój i koncentracja finansów i przemysłu, na czoło wysunęły się państwa imperialistyczne, jak Anglia, Francja, Niemcy, Stany Zjednoczone, Rosja, Turcja, a na Dalekim Wschodzie Japonia. Trwała między nimi ostra walka o ostateczny podział kolonii. Jednocześnie były one włączane w zależności gospodarki kapitalistycznej poprzez masowy wywóz kapitału finansowego i wzrost wyzysku nie tylko własnego proletariatu, ale i uzależnionych obszarów kolonialnych. Świat wkraczał w dobę globalnych procesów gospodarczych i światowej rywalizacji mocarstw o nowy podział świata. Narastały sprzeczności wojenne, które rezultowały licznymi wojnami lokalnymi, a w 1914 roku wybuchła wielka wojna światowa. W tym czasie rozwinął się w wielu państwach europejskich silny ruch robotniczy, który poczynając od 1864 roku, zjednoczył się w Międzynarodowe Stowarzyszenie Robotników – I Międzynarodówkę, która trwała do 1876 roku. W 1889 roku powstała II Międzynarodówka, która faktycznie trwała do 1914 roku i rozpadła się na skutek wybuchu wojny i głębokich różnic w jej kierownictwie, które udzieliły w większości poparcia dla kredytów wojennych dla swych rządów i w konsekwencji dla imperialistycznej wojny¹⁰¹.

W schyłkowym okresie działalności II Międzynarodówki dużą rolę odegrała Rosyjska Socjaldemokracja, na czoło której wysuwał się Lenin, który wychodząc z analizy kapitalizmu imperialistycznego, sformułował twierdzenie o możliwości obalenia kapitalizmu i przeprowadzenia rewolucji socjalistycznej w Rosji jako kraju o słabym rozwoju kapitalizmu i z licznymi pozostałościami reakcyjnego feudalizmu, jednak z licznymi skupiskami proletariatu w wielkich zakładach przemysłowych, co było pozytywną przesłanką przerwania słabego ogniwa w łańcuchu państw kapitalistycznych. Rewolucja w Rosji miała być początkiem „światowej rewolucji”, do której na skutek wielkiego spiętrzenia sprzeczności dołączą inne rewolucje i państwa, otwierając drogę do obalenia kapitalizmu i zwycięstwa socjalizmu w skali światowej. Lenin był marksistą, który rozwinął jego podstawowe tezy odpowiednio do nowej epoki, jej sprzeczności gospodarczych i politycznych w dobie imperializmu. Jednocześnie wskazał na istotną rolę nowych oddziałów proletariatu w krajach słabo rozwiniętego kapitalizmu, w których jednak ze względu na wielkie sploty sprzeczności powstawały przesłanki sytuacji rewolucyjnej. Dotyczyło to nie tylko Rosji i jej olbrzymiego te-

¹⁰¹ *Historia drugiej Międzynarodówki*, Warszawa 1978, w szczególności t. I, s. 157 i n. oraz t. II, s. 501 i n.

rytorium, ale też innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, a przede wszystkim krajów kolonialnych i zależnych, takich jak Chiny, Indie i wielu innych.

Potwierdzeniem tych twierdzeń i prognoz rozwojowych procesu rewolucyjnego była rewolucja październikowa w 1917 roku w Rosji, która obaliła reżim burżuazyjno-obszarniczy i ustanowiła powstanie Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej, a od 1922 roku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Było to pierwsze po Komunie Paryskiej państwo socjalistyczne, które na ponad 70 lat wprowadzało stosunki i instytucje socjalistyczne, które przeorało świadomość ideowo-polityczną ludu rosyjskiego i wywarło olbrzymi wpływ na zmiany ideowo-polityczne współczesnego świata. Przede wszystkim potwierdzona została teza klasyków marksizmu, że proletariatus może zdobyć władzę państwową i sprawować ją z ludem, przez lud i dla ludu. Uświadomiła ludom krajów kolonialnych i półkolonialnych, że rewolucję można również przeprowadzić we własnych krajach, że można zrzucić jarzmo kolonialne i wyzwolić się spod panowania własnych panów feudalnych i kapitału zagranicznego. Przed licznymi narodami kolonialnymi i półkolonialnymi stanęła otworem walka o wyzwolenie narodowe i społeczne¹⁰².

Szczególnie było to ważne dla wielkiego narodu chińskiego, który od prawie 100 lat pozostawał w pogłębiającej się zależności od Anglii, Francji, Rosji, Niemiec i Japonii. Na początku XX wieku do Chin trafiły pierwsze idee marksistowskie, które obejmowały coraz większe kręgi demokratycznej młodzieży, także proletariackiej. Wielką rolę w budzeniu świadomości narodowej odegrały wydarzenia 4 maja 1919 roku w Pekinie, które pobudziły demokratycznie nastrojoną młodzież chińską, a od lipca 1921 roku powstanie Komunistycznej Partii Chin w Szanghaju, które były iskrą, od której w następnych latach postępy rewolucji zaczęły zmieniać Chiny. W październiku 1949 roku powstała Chińska Republika Ludowa, która przechodząc przez liczne etapy swego rozwoju, w ciągu 70 lat rozwinęła się jako wielkie socjalistyczne mocarstwo, które dzięki socjalistycznej gospodarce rynkowej wysunęło się na drugą pozycję w świecie pod względem wielkości PKB. Stawia to kwestię socjalizmu jako aktualne zagadnienie rozwojowe w krajach o słabszym poziomie rozwoju sił wytwórczych, głównie przemysłu. Nowym oryginalnym elementem teorii marksizmu w Chinach było zwycięstwo proletariatus wiejskiego i swoiste otoczenie miast. Powstaje pytanie, czy nie jest to droga, a właściwie model teoretyczny, który może być powtórzony przez szereg innych krajów tak zwanych rozwijających się, krajów Trzeciego Świata, nie tylko w Azji, także w Afryce i Ameryce Łacińskiej¹⁰³.

¹⁰² Por. J. Muszyński, *Teoria przechodzenie of kapitalizmu do komunizmu*, [w:] *Teoria naukowego komunizmu*, red. J. Muszyński, Warszawa 1979, s. 182 i n.

¹⁰³ Więcej na ten temat zob. wnikliwe studium uczonych chińskich z Uniwersytetu Wuhan pt. *Studia o sinicyzacji historii marksizmu* (*Study on the Sinicization History of Marxism*, Wuhan 2015, s. 1–537, po chińsku).

Jednocześnie w Chinach ważne miejsce w przemianach demokratycznych i socjalistycznych odgrywał nie tylko marksizm, ale również konfucjanizm. W pierwszych latach rewolucji konfucjanizm był zwalczany jak filozofia idealistyczna i powiązana z nią religia konfucjańska głównie z powodu reakcyjnej roli, jaką pełnił jako podpora ideologiczna dawnego reżimu cesarskiego. W czasach socjalistycznych przemian konfucjanizm utracił wiodące znaczenie w kształtowaniu świadomości i światopoglądu społeczeństwa chińskiego na rzecz Komunistycznej Partii Chin. Został on na bazie marksizmu-leninizmu rozwinięty i dostosowany do odrębności i specyfiki cywilizacyjno-kulturowej społeczeństwa chińskiego przez kolejne generacje chińskich przywódców i uczonych – od Mao Zedonga do Xi Jinpinga. Wraz z wdrożeniem socjalistycznej gospodarki rynkowej, a w szczególności w jej ostatniej fazie, kierownictwo KPCh dostrzega możliwość wykorzystania niektórych zasad, pojęć i wartości konfucjańskich dla umocnienia zwartości społeczno-kulturowej społeczeństwa w obliczu nowych wielkich wyzwań gospodarczych i międzynarodowych, przed którymi obecnie stoją Chiny¹⁰⁴.

Reasumując, możemy stwierdzić, że filozofia Konfucjusza i jego uczniów miała wielki wpływ na rozwój kultury i cywilizacji chińskiej do XX wieku. Wraz z wejściem w orbitę wpływów cywilizacji zachodnich napłynęły do Chin liczne kierunki i szkoły myślenia, także filozoficzne, ze Stanów Zjednoczonych i krajów Europy Zachodniej, głównie kapitalizm i towarzyszące mu teorie, jak liberalizm, demokracja, prądy religijne, później naukowy socjalizm. W wyniku licznych przegranych batalii politycznych i wojennych traciły pozycję głównych ideologii rodzime teorie i koncepcje postrzegania i wyjaśniania świata na podstawie rodzimych nurtów myślenia, w tym konfucjanizm. Proces ten następował powoli i stopniowo. Bardziej otwarte na trendy zachodnie pozostawały miasta i powstająca tam rodzima burżuazja oraz nowe środowiska kapitalistyczno-przemysłowe i polityczne. Duży wpływ miały też strefy otwarte i koncesje, gdzie dominowały nie tylko obce kapitały (banki) i biali kolonizatorzy, ale też masy ludowe wciągane w procesy ekonomiczno-produkcyjne.

Rewolucja socjalistyczna przyczyniła się zasadniczo do osłabienia i wyeliminowania z życia ideowo-politycznego konfucjanizmu jako wiodącej ideologii chińskiej, ale jednocześnie obecnie KPCh ze względów utylitarnych wykorzystuje niektóre jego tezy dla realizacji własnych celów, na przykład uzyskania większego poparcia dla silnego scentralizowanego państwa (z konfucjanizmu), wykorzystania kategorii rządów prawa (z legizmu), wartości i kategorii harmonia społeczna (Wielka Jedność), a także niektórych wątków konfucjańskiego socjalizmu utopijnego. Kategorie konfucjańskie, takie jak wielki kurs, chińskie marzenie, chińska droga, chiński ład,

¹⁰⁴ Por. w szczególności Xi Jinping, *Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era*, http://www.chinadaily.com.cn/china/19thcpnationalcongress/2017-11/04/content_34115212.htm (18.10.2017).

społeczeństwo dostatku i inne, zostały wprowadzone w pracach partyjno-ideowych przez obecnego przywódcę Xi Jinpinga. W ten sposób „chiński marksizm” i „chiński socjalizm” mocniej zakorzeniają się w dziejach i kulturze Chin. Stanowią również podstawę interesujących dyskusji teoretycznych o chińskiej drodze do socjalizmu i jej specyfice wynikającej z odrębności rozwojowej chińskiej cywilizacji¹⁰⁵.

MARXISM AND CONFUCIANISM IN IDEOLOGY OF COMMUNIST PARTY OF CHINA

Keywords: marxism, marxism-leninism, maoism, confucianism, neoconfucianism, taoism, mohism, legism, confucianism as the religion, ideology, Chinese civilisation and culture, democratic revolution socialist revolution, People's Republic of China, Communist Party of China, Theory of Deng Xiaoping, Theory of 3 representants, Theory of scientific development, The thought (doctrine) of Xi Jinping, socialist market economy, state capitalism, Socialism, with the Chinese characteristics, The class struggle in China – in and out aspects

The main thesis of the article is marxism and confucianism in ideology of Communist Party of China. The problem has been explained in the historical, gnoseological and epistemological aspects.

The subthesis are: 1. The introduction analyse od Chinese culture and civilisation. 2. Outlet of development of confucianism, the other mainstream philosophies: taoism, mothism, legism, the idealistic and materialistic aspects. The development of the confucianism since the antiquity to collapse of Chinese empire (1911). 3. The confrontation between confucianism versus marxism and the contribution to the Chinese marxism by Mao Zedong. The establishing of the Communist Party of China (2021). 4. The establishing of the People's Republic of China (1949). The sites of the Chinese revolution: the anticapitalistic, anticolonial, democratic and socialist revolution. The collapse of the confucianism in the time of Mao Zedong, the development of the marxist studies and the marxism-leninism and after maoism in the ideology of the Communist Party of China. The Mao's leadership battle against confucianist factions in the party in the time of „proletarian revolution”. 5. The establishing of the Socialist Market Economy in the era of Deng Xiaopin and gradual rejuvenation of the neoconfucianism. The socio-economical results of the socialist markets economy. The rejuvenation of the new national bourgeoisie and the new class contradictions. 6. The socialist market economy and the rejuvenation of the neoconfucianism. The adaptation by the contemporary leadership of CPC

¹⁰⁵ Więcej na temat chińskiej koncepcji budownictwa socjalistycznego w XXI w. zob. Z. Wiktor, *Chińska wizja budowy...*, s. 27–137.

an humanitarian categories and principles of confucionism in the strengthen of social harmony of the Chinese people and in the building of the socialism with the Chinese characteristics, for example: Datong, Chinese way, Chinese dream and others.